

леся лисак

**СРІБНА
МАДОННА**

**нариси
оповідання
есєї**

1973

diasporiana.org.ua

LESIA LYSAK

SILVER MADONNA

ESSAYS
SKETCHES
NOVELETTES

Copyright

Published by "Homin Ukrainy" (Ukrainian Echo) Publ. Co. Ltd.
140 Bathurst St., Toronto 2 B, Ont.
Canada

ЛЕСЯ ЛИСАК

СРІБНА МАДОННА

ЕСЕЇ
НАРИСИ
ОПОВІДАННЯ

1973

Накладом Видавництва „Гомін України”
Торонто, Онтаріо, Канада

БІБЛІОТЕКА ВИДАВНИЦТВА „ГОМІН УКРАЇНИ”

Ч. 41

Мовний редактор — В. Давиденко

Всі права застережені



Dee Meek

ЧАСТИНА ПЕРША

ГІЛКА ПЛЮЩУ

(Слово від автора)

Довга кручена гілка зеленого плющу снується по-через дерев'яну колючку ватрана аж на стіну моєї кімнати. Скільки разів гляну на неї — всміхається, милується її тендітною красою. Вона мені щось нагадує. Що саме? Якийсь затишний домик, де по вікнах, по стінах ґанкується дикий виноград? Там, дома, на рідній землі...

Мабуть, такі, як я, ніколи не привикнуть до замкнущих міських квартир, до чужості чужих міст, до — хай і приязного — та все чужого світу. Потіха хіба та, що не я одна тужу за рідним...

Я можу милуватися моєю зеленою гілкою тільки вечорами, коли приходжу з праці. З великої департаментової крамниці, яка дихає комерційністю і в якій усе визначається вартістю доляра. Все, окрім людського життя, і того світу, що його людина носить у своєму серці.

Власне, світ таких людей, як ми, розділений на дві половини. Одна залишається на нашій землі, другу принесли ми з собою. I тієї половини, яку дехто зве „споминами” — не можна визбутися. Бо хіба можна відректися самого себе?

Вечорами думки з далекого, дорогоого, рідного світу гойдаються на гілці плющу, а потім опускаються на клявіші писальної машинки. I тоді сторінки білого паперу записуються історіями, які кожний, хто тужить, колись пережив. Тоді гілка плющу всміхається: „той проминулий світ надто гарний, щоб зникнути — пропасті в забутті.” I я теж так думаю...

Власне, на записаних сторінках нема нічого сенсаційного, нічого вифантазуваного, нічого нещирого. Там є тільки почуття, смутки і радощі людей, яких химерна доля погнала у далекі світи, у інше, незвичне життя. Там є мініятурні відбитки того, що тим людям дороге. Є відззеркалення їхніх думок.

Але я ніяк не хотіла б, щоб між цими рядками зазвучала пекуча гіркість постальгії чи ще гірше — безнадійності. Навпаки, я прагну, щоб читач, розкривши сторінки, знайшов те, що йому найбільш потрібно: ясність і теплінь думок і чиєсь щире, віddане серце.

Ви хіба погодитеся зі мною, що насправді ніяка людина не хоче безконечно сумувати, не хоче терпіти, не хоче визбуртися дрібки надії. Цінність життя полягає в тому, щоб навіть у звичайних речах знаходити красу. I навіть у сумному виявляти крихітку відради.

Втімившись біля своєї сирої машинки, я відходжу від неї і сідаю на килим, біля ватрана. М'який килим — імітація перського, мені пощастило купити його „оказійно” у колеги — „баера” Била, у „моїй” крамниці. Власне, я теж є „баером”, тобто особою, яка закуповує для крамниці товар. Бил та інші працівники крамниці не знають про те, що я пишу про Україну. Зате вони добре знають, що я — українка, бо це ім завжди з гордістю пригадую... Вони вже повірили мені, що Україна, якої вони ніколи не бачили — це найкраща країна світу.

Так, той давній наш і той теперішній світ пливуть поруч у нашому житті. I мені хочеться подарувати незнаному читачеві, замість гілочки плющу, жмуток цих розповідей, щоб роззеленили його хату і пригадали рідну землю.

ЗВИЧАЙНЕ ЛЮДСЬКЕ СЕРЦЕ

Здається, що говорити про нього вже стало „немоднім”. Або, в найкращому разі, наївним. Коли вимовити це слово з дрібкою чуттєвого забарвлення, воно звучить як стара, передвоєнна пісенька, як банальне танго, яке починалось: „Серце — це найважніше слово в світі”... Його залюбки співали закохані гімназистки або домашні помічниці. Серйозні люди, які зараховували себе до категорії „інтелектуально вищих”, не мали часу призадумуватися над такими „дрібницями”, вони побоювалися бути смішними. Про серце говорили поети або писали в любовних листах молоді люди.

Про серце говориться тепер в реальному сенсі цього слова: про його фізичні дії, які окреслюються зигзагами кардіограми. Кількість та напруга цих зигзагів мають велике значення. Майже рішальне в більшості випадків. Зайво пригадувати, що стається, коли ці зигзаги вриваються... Але ніхто не говорить про романтичне, поетами звеличуване, людське серце!

А може б зформулювати питання інакше?

Що б ви сказали, коли б хтось запитав вас, що є найбільшою цінністю в житті? Різні були б відповіді. Хтось, може, сказав би, що „саме життя”, інший, що здоров'я, дехто назвав би молодість, силу, талант. Та ті, які перейшли війну або тверду школу життя, знають добре про „втрачені цінності”. Про події, ситуації та переживання, коли здається, що людині нічого не залишилось. Вони знають теж про так звану „переоцінку цінностів”. Може хтось із них сказав би, що найбільша цінність — це — добре людське серце.

Дивний „скарб” — правда? Його не купите ніде,

ні за які мільйони. Скарб тривкіший від здоров'я, кращий від молодості, сильніший від найбільшого таланту — могутніший від самого життя? Бо воно може увірватися в кожній секунді, а доброта ж людського серця потужніша. Мабуть, тому, що вона є відблиском відвічної доброти Творця.

Звичайне, просте, добре людське серце.

Колись у жахливі воєнні часи воно казало: „Не жахайся, я тебе захороню”. У голодні роки воно простягало шматок хліба й запрошуvalо: „Підкріпіся”. В роки бездомного скитання, воно вказувало тихий куток й говорило: „Ти втомлений, спочинь”. А коли ви приїхали на чужу землю, загублені в чужому морі, воно ласкаво всміхалося й запевняло: „Не турбуйся, я допоможу тобі почати нове життя”.

Чиєсь добре людське серце допомагало зберегти ваше існування. Чиєсь добре людське серце — захороняло вас від затибелі.

Але більше болючі від фізичних недостач — це голод, втома і хвороба душі. Коли почуете себе нещасливими, коли отортав вас зневіра, і ви починаєте заломлюватися. Коли вам бракло сил і ви падаєте в провалля, в якому не видно дна. Коли вам бракне навіть сліз, а існує тільки один пронизливий біль, тоді ніщо не може вам допомогти, ані найбільша мудрість, ані найбільша сила — хіба тільки така простенька, звичайна річ: добре людське серце. В ньому суть і сенс найвищої шляхетності.

МІНІЯТЮРИ ЖИТТЯ

Є дрібні речі, яких чомусь не можна забути і яких так бракує в нашому теперішньому змеханізованому житті. Ці речі мініяюрні, і може саме тому розгубились вони по кам'янистих шляхах сміграційної мандрівки. А що вони були такі гарні й зворушливі, стає жаль, що їх уже немає...

Пригадуєте собі, як колись вдома, під час Служби Божої йшли „старші браття”? Попереду йшов „старший брат” із свічкою, такою солідною, господарською. Прислонюючи долонею полум'я свічки, він ступав з глибокою повагою, рівним, певним кроком, а на його обличчі малювалось дивне зосередження, немовби він виконував якийсь ритуал. Полум'я свічки мерехтіло, а віск скапував прозорими сльозинками. За ним так само спроквола і достойно ішов старший брат з тацею, покритою білою скатертиною. І щось святочне було у цій білій скатергині, щось, що символізувало „жертву на Боже” — і престол... Падали дрібні монети на тацу, а „старший брат” похиляв у поклоні голову і казав кожному — від малої дитини до старця — „Бог заплатить”. Від цих двох слів зразу ставало так ясно, так радісно на душі, немов від доброї вістки.

Ви бачили, як спрацьовані руки старих жінок вимотували із вузликом зав'язаної хустини мідяки, як обережно клали їх на тацу і голосніше шепотіли молитви. Хто зна? Може ця свічка була тільки їм зрозумілим символом Віри, а тихе „Бог заплатить” — запорукою Божого милосердя?

І тому іноді, коли стає важко від стандартності чужого міста, до болю хочеться побачити знайому картину:

„старших братів” зі свічкою і тацею і почути ті два сакраментальні слова, в яких замикалося так багато змісту.

Колись дома, кожної суботи, як сонце заходило, по селах відзвивалися церковні дзвони. А як „передзвонили на неділю” — селяни починали замітати свої подвір’я. І цей старий неписаний звичай мав у собі теж щось із своєрідного ритуалу. Може навіть було в ньому щось із спрошеної інтерпретації біблійної фрази: „обтруси пил із ніг твоїх, заки ввійдеш у Дім Божий?”

Невідомо — одне тільки певне: це була традиція, яку годилося зберігати — це була межа поміж днями праці і днем святим. І тоді, як дзвонили і як легкий сивавий пил разом з шерехом березової мітли плив над подвір’ями, вашу душу теж огортали святочна тиша, прозора легкість і спокій. І було щось погідне у фіолетовому присмерку суботнього вечора — щось, що дозволяло забути про втому і казало радіти завтрішнім днем.

Я знаю тут старшу паню, яка кожної літньої суботи перед заходом сонця виходить на своє невеличке подвір’я і, замітаючи його, лагідно всміхається до прохожих. Я відчуваю, що вона робить це не тільки із замилування до порядку, що в цьому є ще інший мотив.

Час від часу вона підносить голову, неначе наслухуючи, чи не дзвонять „на неділю”. Та ось її обличчя прояснюється: в душі вона зачула дзвони з рідного села. Йі ввижаеться похилий сильвет батька, що колись давно замітив у цій порі подвір’я. Йі ввижаютися старі липи при сільській дорозі, а далі — вузькі стрічки нив...

Вона знаходить у своїй душі зворушливі мініятори, які розтубилися по кам’яності емігрантських шляхів...

ДЕЩО ПРО МРІЙНИКІВ

Якщо ви думаете тверезими, реальними критеріями, прошу, не читайте цього. Якщо ж таки прочитаете, будьте вибачливі...

А тепер скажіть: коли ви востаннє їхали поїздом? Ні, ні, я не маю на думці тих підміських залізниць, якими люди їздять щоденно до праці. Я кажу про таку восьми-, десятигодинну подорож.

Можливо, в цьому місці ви скептично підсміхнетесь. Я знаю, як виглядає така усмішка. Я бачила її в чотирьох парах очей молодих, симпатичних секретарок у бюрі американського підприємства. Це було тоді, коли вони, мов на команду, піднесли здивовані погляди з-під своїх бюрок. Бо вони почули розмову, яка видалась їм дивною.

„Чи ви сказали, що хочете їхати до Нью-Йорку поїздом?” — були слова тієї від першого бюрка.

„Так, поїздом”, — була відповідь.

„Чи ви свідомі того, що така подорож триватиме яких дев'ять годин?”

„О, так, я це знаю!”

„Велл!” — маленька павза. — Якщо ви так бажаєте, прошу, я зарезервую вам місце в поїзді.”

Мені здається, що коли я вийшла з бюра, там почалася дискусія на тему „дивного способу” подорожування, але це мене ані трохи не збентежило. Навпаки, стало весело.

Тепер симпатичні секретарки, мабуть, уже перестали дивуватися, вони вже звикли до того, що хтось хоче їхати поїздом, коли має до диспозиції літак-джет. Але вони, мабуть, і досі не розуміють цього „дивацтва”.

Та я не беру їм цього за зло — вони не можуть зрозуміти, бо належать уже до нашої доби. Цієї атомової, суперпоступової, сьогоднішньої.

Вони ніколи не сідали до засапаного поїзду на маленькій станції в невеликій, чудовій країні, якою була країна нашої молодості. Вони ніколи не бачили того світу, що його можна було побачити лише крізь вікно поїзду. Вони ніколи не вибиралися „в далеку дорогу” — після вакацій до школи — скажімо з Поморян до Львова, чи ще далішу — з Білоголов до Перемишля.

Це ж було цілих три години їзди, а двісті чи триста кілометрів у тих часах були великою віддаллю. І в таку „далеку дорогу” обов'язково треба було брати „канапки” і — головне та найважливіше — яйця на твердо. І — якщо пора року дозволяла — обов'язково яблука. При цьому треба знати, що в тих часах не купували яблука круглий рік на супермаркетах, а переховували у піску в пивниці.

Симпатичні секретарки інакше дивилися б на ю дорож поїздом, якби знали, як весело й цікаво було тоді їхати. Вони, наприклад, не знають — і ледве чи то вірять, бо в них цього звичаю на залізницях немає, — що кожний шануючий себе кондуктор на кожній станції виразно й голосно викликав її назву. Навіть якщо це був зовсім малий перестанок, такий як Ярчівці.

Поїзд із засапаною льокомотивою був надзвичайно серйозною справою, і спізнилися до поїзду було майже катастрофою. Звичайно на нього чекали — хвилин чи годин тоді ніхто не рахував. Головне, щоб не запізнилися...

Секретарки не знають, що тоді крізь вікно поїзду можна було побачити масу чудових речей. З перспективи дорослих чи реально-думаючих людей були це зовсім буденні речі, але, ті, що їздили поїздами до школи — думали інакше. Дорослі напевно твердили б, що пастушка, який пас корову, чи косарів, які косять сіно, можна

було побачити без поїзду, і тоді навіть докладніше, але вони — як звичайно дорослі — помилялися.

Дорослі не знали, що крізь вікно поїзду все виглядає неначе кольоровий фільм. Навіть найбільш буденні речі. Такі, як фіра з дровами, або дядько, що іде на ярмарок. Або жінки, що перуть над рікою. Або якесь самітне дерево на горбку. Це все були речі із щоденного життя, але вони набирали зовсім іншого вигляду тому, що кожної хвилині мінялися, бігли поруч поїзду, а потім зникали. Це було щось, немов з іншого світу...

А якщо їхали ви поїздом уночі, тоді, замість кольорових фільмів, бачили хмари золотих зірок. В дійсності — це були не зірки, а іскри з льокомотиви, які інколи пекли в обличчя. Іскри летіли поруч вагона, вони були прекрасні, веселі, і їх дуже хотілося ловити в долоні.

Подорожі поїздом були таки дійсно захоплюючі. Навіть у „третій класі”, на дерев’яній лавці, навіть коли хтось курив махорку або велась голосно дискусія мовою „вибраного народу”. Цих деталів не запримічувалось — головне було мати місце при вікні й дивитися. І мріяти: „Можливо, колись я виберусь в ще довшу подорож, генаж до синього моря”...

Якщо ви колись любили їздити поїздом, — вибіртеся на вакації в цей давній, немодний уже спосіб. Зробіть маленьку дигресію із світу авт та джетів. Сядьте при вікні — і вам здаватиметься, що йдете з гімназії на вакації.

Правда, краєвид буде трохи інакший. Ви не побачите малих босих пастушків, але якийсь коник буде так само скубати спокійно траву на полі. Деся на горбочку стоятиме самітня хата, плистимє ріка, зеленітимє ліс... Ані фабрик, ані мотелів при дорозі не буде.

Спробуйте!

„ПРИЇДТЬТЕ ДО НАС НА ПРАЗНИК”

Недавно прийшов лист із села. В ньому жмуток засушеного осіннього зілля. І запрошення: „Приїдьте до нас на празник”.

... Колись, коли нитки бабиного літа обмотували зі-сожле бадилля по межах, а блискуча зелень озимини прорізувала брунатність піль, коли під ногами шаруділо й пахло осінню листи, а ранки на травах, замість роси, сріблила перша паморозь — тоді по сільських городах починало цвісти фіолетово — синяве зілля.

Воно мало тонкі, стрункі стебла, темнаві вузькі листки і багато квітів із жовтими серединками. Його звали „вербкою” або „празничком”. З нього робили букети на тетрапод під „Чесний Хрест” і ним прибирали образи по хатах на празник святого Дмитра і святого Михаїла. Бо осінь — це був час празників. І то не тільки усім знаних святих, але й численних, менше знаних угодників.

Для тодішніх дітей осінь без празників не була б осінню, а празник без образів заквітчаних вербкою — не був би празником. І взагалі празники любили всі: і діти, бо діставали по п'ять грошей „на цукорки” від гостей, і дівчата, бо на празнику можна було стрінути „файногого” хлопця з сусіднього села, і газди, бо могли досхочу наговоритися про політику, і старі дідуся, бо коли-як-коли, але на празнику все згадувалося, „як то було за найяснішого пана цісаря”.

Навіть господині не кривдували собі, хоч для них празник — це була в першу чергу маса праці: і хату треба було перед празником вибілити, і гору пирогів

напекти, і голубців, вареників та всякої всячини наварити. Бо празник був раз на рік, і хто знає, чи дочекаємо другого...

І ніхто не нарікав, що Богослуження в церкві тягнулися так довго. Бо й хор протягав відправу, співаючи голосно і виразно, інколи трохи підфальшовуючи, зате щиро сердечно, і дяки пописувалися злегка захриплими тенорчиками і гудячими басами, і пан-отець виголошували довгу, але дуже гарну й зворушливу проповідь, ну й було водосвяті та многолітстві...

Бо празник був раз на рік, а втім тоді, в тих часах, в нашому селі ніхто нікуди не спішився.

А як виходили з церкви, то треба було стати так, ніби припадково на видному місці, і ждати, щоб запросили на обід. Бо без запрошення, і то відповідного, ніхто ніколи на празник не приходив. А також не випадало так відразу прийняти запрошення: сільська етикета наказувала члено відмовлятися, мовляв, „та вже пізно, а нам треба далеко їхати”. Але річ ясна — в це ніхто не вірив і ніхто цього не приймав серйозно. Бо яке там „пізно” в другій чи пів третьої години по полудні?

По хатах було тепло і святочно. За образами синіли і пахли свіжістю осіннього вітру вербкові галузки, на столі біліла льняна скатерть. Господарі припрошували „та випийте хоць одного”, а господині ставили на стіл миски з пахучим живтим росолом. Але гості, хоч були голодні, не забиралися до їжі. Сільський „бон-тон” наказував ждати, аж господина попросить вдруге, втрете... Інколи дехто, вертаючись з празника, зідхав: „Всього було досить, іно принуки не було.”

А як тіні раннього осіннього вечора стелилися по кутах, в хату заходили дівчата „з пушкою” — звичайно ті, що тримали в церкві хоругви. Соромливо прислонюючи лице хусточкою, вони підходили до гостей і, потрясаючи пушкою, рецитували на одному віддиху: „Просимо до святої Параскевії”. Бо празник припадав у день тої

святої. Але чому саме казали „до” — я ніколи не могла дізнатися.

А потім пізно вночі вікна хат блимали жовтими світлами і чути було співи. Додому ніхто не спішився, бо на другий день був „попразен”.

Переді мною клаптик казьонного сірого паперу. Він прийшов звідтіля, з нашого села. На ньому жмуток защуреного зілля. І тому ця розповідь...

ШКОЛЯРИКИ

Моїй мамі присвячую

Кожного ранку, йдучи до праці, зустрічаю по дорозі жовтий шкільний автобус. В ньому їздять українські діти до парафіяльної школи. І за кожним разом, коли автобус проїздить повз мене, мені ввіждається картина минулого: осінні ранки на селі і малі сільські школярики. Не „учні народної школи”, а школярі, або як ми їх називали школярики.

В цій порі року вони приходили до школи босі, хоч осінні ранки були щораз холодніші, хоч інколи трави сріблилися памороззю. Черевиків було шкода, черевики вдягалися лише „про свято і про неділю” — а втім, не в усіх сільських школяриків були черевики...

Ви дивилися на дрібні, поколені стернею, порепані, почервонілі з холоду ноженята, і вам ставало до болю жалко. Ви питали: „Чи ти змерз у ноги?” — і чули по-тідну, навіть бадьору відповідь: „Ні, прошу пані”.

Ви з часом звикали до цієї відповіді, хоч завжди мали сумніви. Що ж, ті сільські діти змалку привичаювались до твердого життя, вони нічого легкого не сподівались від нього. Вони, ті босі школярики, власним трудом мусіли здобувати кожну річ — навіть привілей ходити до школи.

Цей привілей купувалося часто таким зусиллям, як пасті корови досвідками. І тому деякі школярики інколи спізнялися на nauку. Вони прибігали задихані, ставали несміливо біля порога, і їх оченята мовчки про-

сили вибачення. Вони почували себе винними, хоч вина їх не була їхня. Вони майже всі без виїмку рвалися до школи — школа була для них чимсь величним, чимсь гідним надзвичайної пошани. Школа була навіть до певної міри люксусом — там же ж була така чиста дерев'яна підлога, такі цікаві картини на стінах, а пані вчителька щоденно вбрана „як на свято”.

Кожне слово, яке чули вони в школі, запам'ятовували жадібно, кожний записаний в зошиті рядок був поважним знанням, кожна завчена пісня — цінним на-
бутком, а пані вчителька — наймудрішою особою в селі. Школа — це був той кращий світ, і ходити до школи було честью. І може саме тому холодними осінніми ранками бігли туди дрібні, почервонілі ноженята без нарікань, без скарги, з усмішкою.

**

Багато років минуло з того часу, як босі школярики приходили на nauку до моєї Матері. Вони сьогодні вже дорослі люди. Ті, що колись були малими хлопчиками, пірнули в воєнну хуртовину як вояки Української Повстанської Армії, як вояки Першої Української Дивізії „Галичина”. По деяких з них осталися лише травою порослі могили десь у карпатських лісах чи на брідських полях. Багато з них ще й досі не вернулося з сибірської тайги чи Казахстану. Деякі опинилися в далеких містах Англії, Австралії, деякі розгубилися по гамірливих мегрополіях Америки.

А більшість осталась там — на рідних землях. Ті, що мали кращі умови, вчилися далі, і тепер вони вчителі, інженери, агрономи. А переважна більшість — у селі і працює на колись батьківській, а тепер колгоспній землі. Вони інколи навіть пишуть листи до своєї колишньої вчительки. Для них знання, яке колись здобули в

скромній сільській школі, залишилося єдиним знанням на все життя.

Мені дуже хотілось би, щоб хтось розказав тим дітям, які щоранку ідуть до школи вигідним, теплим автобусом, про малих босих школяриків з далекого села. Про осінні холодні ранки і почервонілі з холоду ноженята. Про усмішку в їх очах, коли приходили вони до школи. Про тих дітей, для яких школа була „кращим світом”...

ПІД РІЗДВО

В передріздвяній метушні у крамницях великого американського міста немає часу ані на сантименти, ані на довші балачки. А проте, трапляються цікаві ситуації...

Молоденька продавчина — дівчатко з карими очима й темними кучерями — вручила мені мою покупку і з несміливою усмішкою сказала по-англійськи: „Я вас знаю. Ви ходите до нашої церкви. Я теж українка, хоч народилася вже тут.”

Мені було приємно це почути, і я запитала дівчинку, чи вона говорить по-українськи. „На жаль, ні, знаю всього кілька слів. Моя мати приїхала сюди з бабунею, коли була ще зовсім маленька. Бабуня завжди говорила до нас по-українськи, але вона вже не живе.” Дівчатко оглянулось кругом і шепнуло: „Я хотіла б вас про щось запитати — чи можна?”

Почувши притакуючу відповідь, почала говорити:

„Бачите, бабуня завжди казала, що Різдвяні Свята там, у старому краю, були кращі й веселіші, як тут. Чому? Адже ж ми тут маємо скрізь по всьому місті прекрасні ялинки, чудові різдвяні декорації, дістаемо безліч різдвяних подарунків, карток з побажаннями „Веселих Свят” — ну, словом, ви самі знаєте. Бабуня була з села. Розказувала, що там у декого були недостатки, а про такі вигоди, як ми маємо, то й мови не було. Чому Різдвяні Свята там — були кращі? — Вона на хвилину вмовкла, а потім додала: — „А як приходив Свят-Вечір, то бабуня завжди плакала. Чому?”

Мені на думку прийшло тисячу відповідей — і ні одної такої, яка б пояснила різницю між двома світами,

— тим, колишнім там — і теперішнім тут. Але до дівчинки підходили вже покупці, і неможливо було продовжувати розмову. Я вспіла тільки запитати: „Чи ваша мати читає українську пресу?” „Так — відповіло дівча, — але що це має до речі?” „Я постараюся відповісти на ваше питання через газету” — відповіла я.

І ось пишу до тебе, карooke дівча, а може ще й до твоїх подруг, що так, як ти, народилися в цій країні, не знають нашої мови, але знають, що вони — українки.

Бачиш, мое дівча, коли йдеться про Різдвяну радість, то справа тут не в матеріальних достатках чи недостатках. У нас тоді, на Свят-Вечір, не було на столі величезного індика і всяких екзотичних ласощів. Але навіть у найбіднішій хаті стіл пахнув ароматом сіна, таким чудовим ароматом, що від нього зразу ставало ясно на душі...

А кутя пахла медом і смакувала краще, як найліпші присмаки королівських столів. Бо вечера на Свят-Вечір не була звичайна, що мала тільки заспокоїти фізичний голод. Це була майже містерія, майже святість, це були години дивної-предивної радості, такої глибокої і зворушливої, що попередити її можна тільки словами колядки...

Бачиш, мое дівча, ця воскова свіча, що її колись ставила твоя бабуля на льняній скатерті на столі, давала більше ясності, як кришталеві канделябри в палатах мільйонерів. Бо у полум'ї цієї свічки ясніла така промениста віра, що „Син Божий народився”...

Не знаю, чи бабуля розказувала тобі про те, як на Свят-Вечір ходили колядники від хати до хати з „вертепом”, але я певна, що її розповідь переконала б тебе куди більше від голлівудського „Кріスマс шову”... Бо ті, що відтворювали Вифлеемську Містерію, дійсно в це вірили, а це дуже багато значить...

Правда, наші селяни не мали по хатах ялинок, але повір мені, це не зменшувало дитячої радості з приводу

Різдва. Бо хто на Свят-Вечір мав охоту вдивлятися в мертву — так, мертву, бо зрубану смерічку, коли в дідуху можна було знайти такі круглі, тверді, чудові горіхи? Коли треба було колядувати ген поза піvnіч, бож колядки були такі прекрасні і їх було так багато!

Радість і Різдво означали тоді те саме. Радість приходила сама, її не треба було створювати горою загорнених у папірці дарунків. І ця радість була триваліша... Може тому, що її засвічувала перша свят-вечірня зірка, що її розколисували колядки під вікном, позолочували свічки на столах й несли угору звуки дзвонів, що дзвонили на Різдвяну Утреню... і людям ставало так добре, так легко на душі, бо це була радість, що її творила Віра, Надія, Любов...

Мое дівчатко, твоя бабуня плакала може з туги за тим, чого не можна було відтворити в інших обставинах на іншій землі. Може хотіла піти ще раз до малої дерев'яної церковці в своєму селі, щоб почути, як усе село співає так переконливо „З нами Бог”? Може, замість позначених брудним снігом вулиць, хотіла ще раз побачити сніжнобілі поля, такі непорочно білі, як пелени Божого Дитятка? Вона, мабуть, тужила за тим світом, в якому інколи були „недостатки”, але Різдво Божого Сина було таке радісне. Ти певно чула вислів: „Не садим хлібом...”

Карooke українське дівча, я бажаю тобі, щоб радість, яку переживали колись твої ровесники й ровесниці там, у рідному краю, у Різдвяний час, прийшла до тебе цього року. І прошу, щоб ти ще колись призадумалася над тим, що нарід, з якого ти вийшла, хоч не належить до „сильних світу цього”, — багатий духом!

Веселих Свят, мое карooke дівча!

КАРНАВАЛ

Коли я ввійшла в кімнату, вона сиділа при вікні, загорнена в фіолетовий присмерк зимового вечора. Вона всміхалася і поспівувала рефрен модної колись у Львові пісеньки.

Її присутність зовсім мене не здивувала, ми знаюємо вже багато років, і вона приходить до мене, коли забажає. Ми зустрілися вперше вліті сорок четвертого року в Тирольських Альпах, куди закинула мене війна. Вона прийшла до мене котроїсь безсонної ночі і, локлавши долоню на заплакані очі, потішала словами, які крім нас двох, ніхто не розумів. Відтоді вона приходить часто і розказує, а я залюбки слухаю. Мене здивувало тільки те, що вона здебільша задумана, а сьогодні відразу всміхалась. По хвилині вона промовила:

„Говорімо про щось веселе”.

„Я вас не відзнаю, — відповіла я їй, теж усміхаючись. — Відколи вас стали цікавити веселі теми?”

В присмерках розкотився сміх, що прозвучав як рефрен модної колись пісеньки.

„Як ти мене мало знаєш! — промовила вона. — А втім, не тільки ти — всі, до кого я приходжу, теж думають, що я проплачує смуток. А так воно не є...”

Вона випросталась і глянула на мене своїми прекрасними очима. Вона стала величною, достойною, гідною звеличення, — і в сотий, тисячний раз я відчула, яка вона для нас усіх дорога...

„Так, багато-хто з вас думає, що мої відвідини вночі звуть мелянхолійний настрій. Але вони помилюються, бо я даю силу. Призадумайся над цим.”

Я похилилася з признанням.

„Ви безсумнівно маєте рацію. Ви дійсно даєте силу. Без ваших відвідин було б дуже пусто й сиро...”

Прошу не дивуватися, що моя знайома говорить мені „ти”, коли я шанобливо звертаюся до неї через „ви”. Вона старша за мене, бо, поки ми зустрілись, з нею дружило вже більше відомих і великих людей, які віддавали їй високу пошану. Людей, які блукали скитальчими шляхами чужини, як тепер блукаємо ми.

„Говорімо про карнавал, — продовжувала моя знайома. — Це слово чується тепер рідко, а воно ж означало колись частину наших переживань, зимових настроїв — безжурність та радість.”

Мені відалось, що в присмерку попливли м'які тони вальсу, запахло білими гвоздиками в бутоньєрці фрака, зашелестів трен вечорової сукні... Мигнули світла — не знаю, чи в „Жовтій Залі”, чи в Народному Домі десь на провінції... Карнавал — магічне слово, на звук якого гімназистка закривала латинський словар і mrійливо задумувалась, студент кидав у кут скрипти й біг позичити „лякерки”, а пані відвували секретні наради з кравчинями.

Карнавал — колишній, „передвоєнний” карнавал — усі ці вечерниці, забави і балі, про які мріяли панночки та „паннунці” (ці останні — по тихих приходствах і сільських школах) від столичного Львова до найдалішої закутини. Карнавал, який крутив голови не тільки молодим, що рвалися до забави, але вмів підкорити навіть ц.к. панів радників з вигідних фотелів, „бож, пане дзею, випадає піти”...

Карнавал — заквітчаний традиційним котильйоном — жмутом строкатих, кольорових стрічок і квіток — котильйоном, без якого не могла відбутися жадна „порядна” забава. І зовсім слушно: який це, наприклад, „аранжер” забави без величезного, довгого аж до землі, котильйона? Аранжер (чи не найважливіша на забаві

особа?) — це водій довгих, веселих хороводів із своїм незмінним „пані вправо, панове вліво” — аранжер, здавалося б, невтомний, рухливий, наче на пружинах, аж вкінці захриплий від постійного „пані просять, пані вибирають, загальний валс”...

Карнавал — забави, вечерниці і балі, коли зимова ніч видавалася такою короткою, коли білий ранок заглядав крізь віконниці, і не хотілося вірити, що забава вже кінчиться... Коли студенти (ох, натиснули ті по-зичені лякерки!) пили нашвидку чорну каву і бігли на виклади, панночки замріяно верталися додому з думкою про пана Ромка чи пана Влодка, а мама й тітки дискутували нишком, чи по вчорашній забаві скоро відбудуться заручини панни Галі...

Колишній карнавал — ряд погідних, міліх, радісних картин, що їх звуть добродушно „давні добре часи”... Фрагменти життя, що зосталося за нами... Так, моя знайома мала рацію: в цей вечір вона пригадала те, що було колись гарне...

**

Прошу вашого вибачення, дорогі приятелі, що ще й досі не назвала імені моєї шанобливої знайомої. Вона ж знана усім: це — наша Туга.

БІЛІ РУКАВИЧКИ

Про неї говорили, що вона вибаглива, — ця елегантна і неприступна пані Ната. Говорили, що у неї „великі вимоги” і що вона будь-чим не вдоволяється. Якщо одяг — то тільки такий, що йому нічого не можна закинути. Якщо якась річ — то тільки високої якості. Якщо розвага — то тільки на високому рівні. Ну, а якщо йдеться про товариство, — то тільки по її вподобі вибрані люди. Ніякої пересічності, ніякого примітивізму. Коли пані Наті щось подобалося, воно мусіло бути особливе, незвичайне.

Я знала Нату ще з дому, і в тому, що про неї говорили, не було нічого дивного. Вибагливими бувають люди, яких природа обдарувала красою, розумом, а доля — достатнім життям. Ната була одиначкою у заможних батьків. У дитинстві і в молодості її виплекані пальчики не зіткалися з жодною фізичною працею. Для цього була прислуга. Тонко різьблені руки — такі, що звуть „аристократичними” — торкалися тільки сторінок книжок, клавішів фортепіано та квітів. Коли Ната куди-небудь виходила, ці випещені руки вкривали непорочно білі рукавички. Для Нати вони були чимсь необхідним, для сторонніх людей ніби признаком її вибагливої особовости...

Я знову зустріла Нату недавно у вакаційний час. Це було невелике, за її висловом „діране товариство”. Приятелі з колишніх років. Велася без журнала розмова, така, як у час дозвілля. Були розповіді, дотепи і, як звичайно в нас, спогади. Милі спогади з пройдених років, тих на своїй землі, коли всі ще були молоді. Сиваший пан пригадував свої вакації із студентських часів. „Ви можете собі уявити, що я ходив з батьком і братами в поле косити? Спека така, що сьомий піт ллеться, а я

кладу замашисті покоси, — сміяється. — Сила тоді була і навіть охота до такого спорту. Пані Ната може не вірить? — він збиточно прижмурив око. — Вона певно вибралась би в поле у своїх рукавичках.”

Пані Ната відповіла йому з усмішкою: „На жаль, я жати в поле не ходила, але те, що розказуєте, не таке то мені чуже.”

За короткий час пані Ната знов повернула до розповіді, яка мене здивувала. А сталося це тоді, коли товариство вирішило піти до ресторану. І коли почали подавати страви, всі, за винятком Нати, хвалили, як вони добре приладжені. Вона сиділа мовчки і тільки в якісь хвилині повернула голову в мій бік і тихо проповідала: „Хай вони говорять, що хочуть, але я вже, мабуть, ніколи не буду їсти такої смачної страви, як тоді, в дитинстві, у тітки.”

Біля її уст зарисувалась усмішка ясної мелянхолії. Очі байдуже глянули на вибагливо прибраний стіл — те, що вона бачила перед собою, було ій зовсім нецікаве. Вона притгадувала щось інше і крізь гамір розбавленого товариства чулися її тихі слова:

„Ми завжди виїздили на вакації до відомої відпочинкової оселі в горах. Там була, як у нас казали, „панська атмосфера”, вигоди. Але заки ми туди вибралися, батько брав мене на один тиждень на село, до своєї родини. Мати не хотіла з нами їхати, казала, що на селі мухи й порохи. — Вона всміхнулася вибачливо. — Але я дуже любила батька і не хотіла йому робити прикорости тим, що не поїду з ним.”

Вона замислилася. — „А може мене таки щось туди тягнуло — не знаю. Зі станції ми їхали фірою до села, добрих три години. Ви собі притгадуєте, як їхалося взозм, як це страшенно трясло? Трясло, хоч стрийко вимощував високе сидження із свіжої соломи та й прикривав двома покривалами, щоб було м'яко. Стрийко дуже хотів, щоб його братові — відомому пану меценасові з великого міста — було якнайвигідніше. Стрий-

ко був молодший за батька, він не поважився б батькові „тикати” — він завжди звертався шанобливо: „ви, брате”...

„Ми замашисто в’їздили на подвір’я. Воно, як на свято, було чистесенько заметене на наш приїзд. З хати вибігала тітка. Вона радісно кликала: „гостоньки приїхали”, ніби трішки збентежено віталася з батьком, мене ж тричі цілувала в щоки теплим поцілунком. Простила в хату: — Алеж ви змучилися тою дорогою, ходіть, ходіть, спочиньте!” — І починала метушитися. На скрині, накритій льняним настільником, лежав ще теплий пиріг, загорнений в рушник. Тітка бігала до печі, до комори, приносила все, що видавалось їй найгідніше таких рідких гостей. Раз-у-раз припрошуvalа істи і раз-у-раз питала непевно: „А може вам не смакує? Я не вмію по-панськи варити.” Батько, всміхаючись, заспокоював тітку, що все дуже смачне, і їв з великим апетитом.

Я коштувала всього по трохи й ждала, по-дитячому ждала, коли тітка подасть те, що я найбільше любила в її хаті. Але тітка не догадувалася. Тоді я просила: „Тітко, прошу мені дати трішки борщу.” Тітка, ніби засоромлено, відмовлялася: „Ta de ti, donю, будеш істи таку просту страву!” — Борщ був чимсь щоденним, звичайним. Але бігла ще раз до печі, виймала з кутка великий горщик. Я сиділа за скринею, але вже звідтіля чула пахощі. Ох, як пах той тітчин борщ! Я слідкувала за дерев’яною ложкою, якою вона його черпала, бачила чудові зелені стеблинки свіжого кропу, цибулі, довгасті зерна бобу, фасолі... Не смійтесь з мене — це справді був надзвичайний борщ, той сілький борщ моєї тітки.”

У гарних очах жінки, яку всі звали дуже вибагливою, яснів дитячий спогад. І дивне — вона розказувала про таку здавалось би прозаїчну річ, а в голосі були нотки поезії...

Мої очі відрухово примкнулися. Я побачила скриню, накриту льняним настільником, а на ньому... білі рукавички панни Нати...

П'ЯТЬ ДОРІГ

Сорок років тому, якраз по Спасі, Марія виїхала з рідного села. Сорок років пізніше, якраз по Спасі, Марія повернулася до рідного села...

Зі Львова, куди вона приїхала з групою туристів, не дозволили їй поїхати в село. Але чи жінка, що сорок років ждала на цей день повороту, згодиться з такою забороною? Певно, що ні. І ось Марія тихцем найняла у Львові авто, кажучи водієві: „Ви тільки мене до моого села на цвінтгар завезете. Я хочу на гробі моїх батьків помолитися”... Тож, коли водій побачив біля цвінтаря всю її живу родину, трохи злякався: „Щоб нам клопоту з того не було”... А Марія запевнила: „Не бійтесь, мої вас не зрадять. У нас в родині донощиків немає. А чужі і так про вас не знатимуть”...

Але ця зустріч біля цвінтаря вже пізніше була. Коли б так по порядку, як вона зі Львова до свого села їхала, розповідати, ось що треба було б сказати: за яких тридцять кілометрів перед селом... дороги не стало...

Не дивуйтесь, добрі люди, як це так „не стало”, бо Марія за всіх нас ще й досі дивається. Вона, як багато-хто з нас, звикла до гладких автострад, вона вже при-забула, як їхати порозбиваними, ще цісарськими гости-нцями. Коли вона із села сорок років тому виїздила, увесь час їхала фірою тією дорогою. А сьогодні за трид-цять кілометрів перед селом — забракло цісарського гостинця.

Тобто — слід по ньому залишився, але тільки слід. Такий той гостинець розбитий, знищений та вибоїстий, що ніяк не проїдеш. То ж „мудрі” нові господарі, що

вже нас у Галичині двічі „визволили”, — примудрилися. Таки такого претарного хазяйнування, як советське — ніде на світі не знайдеш... Дорога знищена? Чепуха! Ми собі через поля нову протопчемо! І протоптали по полях — живих полях — не одну, а п’ять вибійстих доріг!

Не дивуйтесь — як доведеться вам у ту частину України, що колись звалася Галичина, поїхати, і як вдастеться вам крадькома із Львова вирватися — тоді оті п’ять страшних доріг самі побачите... А Марія ще й досі дивується, як це так, що й автомашину і їх двох з водієм у авті від тієї їзди на шматки розтрясло...

Однією з п’яти доріг таки доїхала Марія до села. Знаю я те її село, не раз була в ньому. Ось перед селом, на горбку, білій кам’яний хрест стоїть. Його ще Маріїні предки на пам’ятку знесення панщини поставили. Стояв він на горбку, коли Марія на світ прийшла, стояв коли із села до Америки виїздила і — радійте! — ще й досі стоїть! Білій кам’яний хрест, такий, як сорок років тому був — тільки може трішки менший став, бо в землю вгруз...

Сказала Марія до водія: „Прошу, зупиніться отут”. І вийшла з авта, і перед хрестом до землі припала. Цілуvalа гаряче рідну землю, землю свого села, що його сорок років не бачила. Вітала свою землю розспіваним серцем, а в очах — слізи великої радості й великого смутку... Ей, не знала вона, не знала всі ті роки на чужині, що до рідного села доведеться вертатися та п’ятьма совєтськими дорогами почерез живі поля-лани.

А з поблизької хати вийшла незнайома жінка, на Марію задивилася та вельми здивувалася: „А ви звідкіля цей хрест знаєте?”

Марія тихо відказала: „Знаю і цей і багато інших. Вони всі мені дуже близькі та дорогі.” І дивилася жінка-колгостниця на жінку в дорогій заморській одежі, що на землі біля хреста клячала та молилася — за всіх, що у селі жили й живуть...

Не відмежала я, коли про село почула. Мене, як і Марію, тута за ним скільки років мучить. Вона рідну землю побачила, а я ж тільки споминами живу. Та й закликала: „Скажіть, скажіть, як тепер село виглядає? Там же стільки садів було, стільки зілля перед хатами.”

Хитнула сумовито головою Марія: „Нема садів, порубали. Нема зілля. Не садять. А село — чорне.”

Побачила в моїх очах, що вдарило мене оте слово „чорне”. І спробувала злагіднити удар. „Ви б мусіли самі бачити. Ви ж зрозумійте: більшість стріх на хатах криті соломою ще перед війною. Ви знаєте, скільки це років? Тож та солома струхлявіла, зробилась якоюсь темною масою. І від тих стріх село ніби чорне.”

Ще хотіла мене потешити: „Є пару хат нових, з цегли, бляхою критих. Це ті хати, що їх... — і завагалася — що їх поставили за гроші з американських посилок. Посилають же ж люди своїм рідним. Хто за океаном сестру-брата має, в того нова хата...”

Розказувала, довго розказувала Марія. З такою радістю їхала відвідати рідних, поглянути на своє село, свою хату, землю, а з такими дивно-перемішаними почуттями повернулася до американського міста.

„І щасливо, і болісно мені там було, — витерла сльозу. Все рідне, все дорогое, а немов би чужу печать на нього накладено.”

Побачила у моїх очах, що я чекаю на вияснення цих слів. Додала: „Бачите, так ім там у душу вдираються совети, що вони, мої рідні, вже навіть нашу мову... калічать. Розумієте? Всі ті роки, всі ті сторіччя галичани мали свою говірку, свій діялект. А ви тепер не повірили б, як вони московськими словами свою мову за смітили. Вже й не скажуть тобі, як колись, „дістали по силку”, а — „получили пакет”. Получили... Дивувалися мої браття та сестри, як це я на чужині свою мову такою чистою зберегла. Вони ж на своїй землі живуть, а я в Америці...”

Довго розповідала Марія, і довго роздумувала я над її розповіддю. Та коли вона побачила, що огорнув мене смуток, поклала руку на моє плече: Не турбуйтесь, цих п'ять советських доріг до рідного села — це не вічне. Ви і я і ми всі знаємо, що в Україну має бути тільки одна дорога, яку ті, що там, і ті, що тут, мусимо разом будувати. І ми її, ту одну рідину дорогу, таки збудуємо!"

СИНЯ ЧІЧКА

По вікнах будинку пнявся дикий виноград. Будинок називався „палатка”. Увечорі там відбувалися дансінги. Це слово було тоді модне, і воно пахло незнаним, приманливим світлом. Для молодого дівчата було тоді багато приманливого: оркестра „Ябця”, яка грава на дансінгах; стежки в парку і лавки під кущами жасміну; кремові рожі, які якраз тоді цвіли; пані і панове, які йшли парком до борівчаних купелей; знана артистка Леся Кривіцька, яку можна було побачити ранком, вдягнена в чорну, шовкову піжаму. Але мама не хотіла ходити з „смотриком” на дансінг. Казала, що ще має час. Слово „смотрик” було тоді також модне.

Мама змінила свою думку щойно тоді, коли дізналася, що в палатці буде співати Він. „Він є нашим славним співаком”, — сказала. І тоді вдягнула свою „парадну” сукню, а її казала одягнути ту, з рожевого батисту. Суконка чомусь нагадувала рожевий, кручений цукерок, який продавали на відпустах. Тоді суконки ділилися на дві категорії: ті, на щодень, і ті, „про свято”, були теж нові черевички, які страшенно тиснули. Це була таки її власна вина — вона навмисне вибрала черевички менші як треба, щоб ноги виглядали маленькі. „Смотрики” теж хотіли бути „гарними”, тобто хотіли звернути на себе увагу. А відомо, що маленькі ніжки гарно виглядають.

Ті, що знають Галичину, догадуються відразу, де була „палатка” і де брали борівчані купелі. Це було Черче. Черче було тоді також модне. Туди їздили трохи для лікування, а трохи для розваги. Для „смотрика” Черче було ніби порогом привабливого світу. Зате перший дансінг приніс трохи розчарування: танок мучив, бо нестерпно боліли ноги в тісних черевичках. І тому,

коли партнер відпроводив її назад до мами, вона зідхнула з полегшою. Вона скинула нишком черевики, а ноги так боліли, що не була б звернула уваги на співака, якби мама не сказала: „Тепер дивись і слухай, це доктор Василь Тисяк”.

Їй спершу сподобалося, що він був одягнений у фрак. Вона читала, що так вдягаються великі пани й мистці. Вона глянула на його ноги — чорні лякові черевики виблискували у світлі естради. Їй прийшла смішна думка, чи може його також тиснути черевики, але по хвилині вирішила, що ні, бо він, співаючи, ставав на пальцях. Коли болять ноги, — цього не годен зробити. І щойно пізніше вона почала слухати, що він співає. Це була пісня, яку вона почула вперше. Пісня про стрільця, дівчину і про синю чічку. Вона зразу скопила і слова і мелодію. Коли він скінчив співати, вона знала вже пісню напам'ять. В пісні було щось, що полонило її, але чого вона ніяк не вміла б сказати словами. Мама пояснила, що це стрілецька пісня і що Василь Тисяк був Усусусом. До Усусусів „смотрик” мала змалку особливе почуття. Вони були неначе рідні і дуже дорогі.

Пізніше вона чула пісню про синю чічку ще не раз, але їй чомусь здавалося, що ця пісня належить тільки одному співакові. Що це саме пісня Василя Тисяка. Тільки він може зробити її живою і прекрасною. Це було по-дитячому, але так вона відчувала.

А ще пізніше прийшла війна. Вона вже виросла і мотла ходити і їздити скрізь сама, без маминої опіки. Про Черче і про дансінги зовсім забулося, неначе їх ніколи не було. Зате про співака можна було часто почути. Він став ще славніший, — він тепер виступав у головних ролях у львівській опері. Щоб почути, як він співає, треба було поїхати до Львова, купити „на паску” квиток до оперового театру та вдягнути „парадну” суконку. Зокрема вона захоплювалася його аріями у „Тосці”. Там, в останньому акті, де він співає прощання з життям... Вона завжди тоді тихенько плакала. Вона

знала, що це було на сцені, що він насправді не вмирає, але чомусь було жалко... Неначе б якесь прочуття, що внедовзі прийдеться прощатися назавжди з усім, що рідне...

І так справді сталося. Війна простелила дорогу еміграції в широкий світ. І по роках там, за морем, вона вперше побачила його зблизька. Не на естраді і не на сцені, а так звичайно, як зустрічаються люди. Хтось сказав: „Будьте знайомі, це наш славний співак, доктор Василь Тисяк”.

В першій хвилині їй хотілося сказати, що вона завжди захоплювалася його співом. Ще відтоді, з Черча, коли співав синю чічку. Що вона ніколи не забуде ані цієї пісні, ані тієї арії з останнього акту „Тоски”. Що одне і друге замикає у собі якусь символіку, якої вона не може передати словами. Але вона подумала, що це могло б звучати банально, а банальність нищить усю красу. Тому не сказала нічого, тільки подала руку і всміхнулася.

У липневу суботу через радіо почула вістку, Слова диктора були чіткі та виразні, але вона не хотіла їх розуміти. Вона попросту не хотіла повірити. Чому він каже, що „наш славний оперовий співак, д-р Василь Тисяк помер”? Хіба можливе, щоб отак несподівано не стало його, не стало синьої чічки?

Котилися сльози. Колись, коли він співав про прощання з життям, сльози так не пекли. В липневий день вони були болючі. Він уже ніколи не заспіває. Вже нема синьої чічки.

Цю й інші пісні співатимуть інші співаки. Але це вже буде інакше. Не буде вже в них ані дому, ані Черча, ані оперового театру у Львові. Це так, ніби замкнулися двері до колишнього світу. Дорогого, прекрасного світу, що звався молодість.

...Є потіха для тих, що сумують за померлими співаками. Кажуть, що вони співають у новому, невідомому, приманливому світі...

ШКІЛЬНА ЗАДАЧА

За Роксолянкою знову затріснулись входові двері. Роксолянка щойно повернулася з суботньої школи, на швидку перекусила і знову вибігла з хати — як звичайно — „до товаришки у важливій справі”. Пані Іванна зідхнула: „Не годна собі тепер дати ради з тими дітьми”. Насправді, Роксолянка вже не була „малою дитиною” — їй скінчилося чотирнадцять років.

Пані Іванна увійшла в кімнату доночі. Хотіла перевірити, чи Росколянка виконала її раннє доручення, чи зробила лад у своїй кімнаті. Ні, не зробила. На ліжку лежала розкинена суконка, біля дверей пара нечищених черевиків. Довелось ще раз зідхнути, і ще раз — котрий це вже з черги? — прибрали кімнату доночі. І тоді очі пані Іванни зупинилися на письмовому столі Роксолянки, на двох лінійованих листках із шкільного зошита. Шкільна задача із суботньої школи.

І враз пані Іванна пригадала, як то колись сама вона писала шкільні задачі. Власне пригадався один епізод, — сама навіть не знала, чому той, а не інший.

Якраз перед шкільною задачею з німецької мови Іванка погнівалася із своєю сусідкою з лавки — „фортугом” Мірою. Це було прикро, бо Міра завжди допомагала Іванці писати задачі. А в німецькій мові Іванка не була занадто сильною. Ці родівники „дер, ді, дас” завжди спричиняли їй мороку, що тут говорити — німецьку мову Іванка знала поганенько.

А тут ще на біду вчителька — гімназистки прозивали її „Тусею”, — а тут ще Туся заявила, що не дозволить цим разом користуватися німецьким словником. Бо задача дуже легка. Щоб описати „Базар у на-

шому містечку" — такі „великі панночки" вже повинні мати потрібний запас слів.

„Форцуг" Міра за ввесь час, поки писала задачу, ані разу не глянула на Іванку. Бідна Іванка мучилася, прігла, вертілася на всі сторони, — все надаремно. І нещасну задачу вже кінчила після дзвінка на перерву, коли пані Туся невдоволено стояла над нею із жмутом шкільних зошитів.

За тиждень пані Туся принесла виправлені задачі і, віддаючи зошити ученицям, робила зауваження. Ко-ли ж прийшла черга на Іванку, пані Туся невдоволено похитала головою: „Слабенько, слабенько випала тим разом задача панни Романської! Страшенно багато похибок, а до того якісь зовсім незрозумілі слова. Панно Романська, прошу пояснити, що має означати слово „шметен"?

Іванка глянула на свій зошит, густо позначений червоним чорнилом. Слово „шметен" було двічі підкреслене і біля нього стояв знак запитання. Хвилину надумувалася. А потім: „Пані професор, „шметен" — це сметана. На торзі продають же сметану!"

Міра — незносний „форцуг" — закрила долонею уста, щоб не розсміятися. Пані Туся сумовито похитала головою.

— І панні Романській не сором не знати таких звичайних слів? Слова „шметен" в німецькій мові немає!

Це було давно, дуже давно. А тепер, у кімнаті своєї доньки, пані Іванна дивилася на два листки, густо позначені червоним чорнилом. Вона почала читати шкільну задачу своєї Роксолянки:

„Тараса Шевченка дитинство було дуже траїчне. Як мама померла, батько не міг дати собі ради з дітьми і оженився з мачухов. Мачуха була дужи недобра Тарасови. Він мусів дужи тяшко робити. Тарас Шевченко гіїхав з дому і поїхав до Київа. Тамки він стрінув пана Енгельгарта і вони разом поїхали до Варшави".

— Це страхіття! — зойкнула пані Іванна. — Хіба моя донька аж так слабо володіє рідною мовою?

Її очі побігли по записаних сторінках. З них вона ще дізналася, що „Брюлов нарисув знімку Тараса”, що „Кобзар це було зібрання всіх поемів Тараса Шевченка в одну книжку” і що „Шевченко був арештований на десять років, бо він був дужи проти москалів і хтів, щоб Україна трималася сама”.

Враз пані Іванні стало до болю важко: так на ділі виглядає знання рідної мови у її наймолодшої доні, її пестійки? Адже у неї в гайスクулі самі найкращі оцінки! У гайスクулі вона є першою, так як колись була „фортуцю” Мира! Досі пані Іванна була переконана, що в суботній школі Роксолана теж має дуже добре успіхи. Бож врешті-решт у хаті вживается тільки рідної мови...

Танув, розплівався і зникав оптимізм пані Іванні. Нещасна задача видалася їй то злющою насмішкою, то жалюгідним виявом незнання. „Хіба ж вона не чує, як ми говоримо? Де це вона познаходила ці спросточені вислови, цей жахливий примітивізм?” — думала вже розсерджено.

І знов пригадались їй це „шметен” і ця фатальна задача з німецької мови. Ціла кляса тоді нишком з неї сміялася, а пані Туся суворо повчала: „Панночки, і вам не сором? Адже ви вивчаєте цю мову вже четвертий рік!”

У пані Іванні розболілась голова. Їй хотілось крикнути в сторону цих давніх пройдених років своє виправдання: „Чого ви дивуєтесь? То ж була чужа мова!”

Та це вона тільки подумала. Бо якийсь голос їй відказав: „Правда, та була чужа, а тепер — як воно тепер з мовою твоєї доньки?”

Того дня пані Іванна винесла рішучу постанову. Хочеться вірити, що ту постанову вона виконає.

ЮРЧИК

Юрчик живе в Перемишлі, у тій частині міста, яка зветься Засяння. Досі Юрчикові жилося добре, тільки ось недавно взялися якісь проблеми, що почали морочити його русяву, п'ятирічну голівку. Вони почалися, мабуть, того ранку, коли він так солодко спав, а мати несподівано збудила його поцілунком у чоло і сказала:

— Вставай, Юрчику, вмийся, вдягнися, помолися і будемо снідати.

Хоч мама вчила, що чесні діти не повинні питати „а чому я маю це робити?” — Юрчик таки невдоволено спитав:

— А чому я маю так рано вставати?

Мама зідхнула і відповіла:

— На жаль, відтепер мусітимеш раніше вставати, бо я повинна йти до праці. Після сніданку забиратиме тебе пані Мацейова, а коли татко вертатиметься з праці, приведиме тебе додому.

Це було щось зовсім нове, і тому Юрчик ще раз спитав:

— А чому? Чому мамця повинна йти до праці?

На це мама сказала:

— Бо татка перевели на гіршу посаду, і він дуже мало заробляє.

Тоді Юрчик запитав:

— А чому татка перевели на гіршу посаду?

— Як трохи підростеш — зрозуміеш. Ти ще замалий, щоб все розуміти. — І додала: — Будь чесний, щоб пані Мацейова не мала з тобою клопоту.

Пані Мацейова, сусідка, була мамою Казя і Тадзя, з якими Юрчик часом бавився на подвір'ї. Пані Маце-

йова завжди була добра для Юрчика, не раз гладила його по голові своєю великою, товстою рукою, чого, до речі, Юрчик недолюблював. Вона завжди казала: „Гжечне дзецко тен Юрусь”, а на своїх хлопців казала: „те лобузи”. Досі якось Юрчикові не приходило на думку, що і пані Мацейова, і її Тадзьо, і Казьо говорять іншою мовою, як говориться в Юрчиковій хаті. Але того ранку він був невиспаний, невдоволений і, мабуть, тому сказав:

— Пані Мацейова, а чому ви говорите інакше, як татко і мамця?

Пані Мацейова щоранку ходила на мішу до костьолу, і тому вона склала руки, як до молитви, і скрикнула:

— Матко Боска, таке мале дзецко, а юж му політика в glove!

А Казьо, який в ту хвилину видирав від Тадзя нохник, крикнув:

— То ти не веш, же ми естесьми поляци, а ти єден українец?

— Ціхо боньдзь, ти лобузе! — І тицьнула Юрчикові яблуко. І зараз вони всі троє пішли на подвір'я бавитися.

Увечорі тато і мама про щось довго розмовляли, але Юрчик не слухав, бо завзято малював у зошиті авта й мотоцикли. Це була його улюблена розвага, і тому, коли батько взяв його на коліна й сказав „а тепер будемо читати казочку” — Юрчик знову був невдоволений. Бо казочки розказувала йому мама тоді, як він був ще маленький. Тепер його цікавить що інше — авта й мотоцикли. А крім того казочка, яку розказував батько, зовсім не була цікава. Про якогось князя, який наказав всім людям прийти до ріки Дніпра й охреститися. І ще казав повторити вголос: Це був князь Володимир Великий” Тоді вмішалася мама:

— Алеж, Миросю, він ще замалий, щоб його вчити історії України!

А батько суворо відповів:

— Хай вчиться тепер, бо як піде до чужої школи,

не буде знати, хто він такий, — і далі розказував Юрчикові про якихось князів та якихось половців...

Так було впродовж кількох вечорів, і часами батько питав:

— Чи ти розумієш, про що я розказую?

Юрчик для святого спокою запевняв, що все розуміє — і чекав, коли батько скаже: „Ну, на сьогодні доДить, помолися і йди спати”.

Аж одного вечора батько ніби забув про казочки і почав кудись збиратися. Юрчик зашився в куток, завзято рисував авта й мотоцикли і чекав, аж батько вийде з хати. Тоді запитав маму:

— А куди татко пішов?

Мама якраз розкладала на столі якісь полотна та взори до вишивання. І вона всміхнулася до Юрчика:

— Наш тато пішов на пробу хору. Нашого хору „Бескид”. Бо внедовзі відбудеться український фестиваль.

Що таке український фестиваль — Юрчикові не було цікаво, і він радів, що вже не мусить слухати че-зрозумілих казочок. І від того часу батько щовечора ходив на проби, а мама вишивала та й вишивала. І Юрчик навіть не мусів питати, чому вона так багато вишиває, — мама сама сказала, що це сорочки для хористів.

Аж одного дня батько знову взяв Юрчика на коліна й весело сказав:

— Поїдеш, козаче, з нами на фестиваль. Почуєш українську пісню.

Пісня теж не дуже цікавила Юрчика, але їхати — кудись їхати — о, це дуже приемно! І тому Юрчик зовсім не нарікав, що вони так довго їхали переповненим автобусом і не нарікав, що йому хочеться спати. Але таки заснув у мами на руках. Коли ж збудився, автобус був уже порожнісінський, а мама приглювалася: „Ходи, дитино, концерт ось-ось почнеться.” І вони ввійшли до великої залі, де було дуже багато людей і гамору, а всі

кругом говорили по-українськи. Це здивувало Юрчика і він спитав:

— Мамцю, то українців так багато?

А мама ясно-ясно всміхнулася й відповіла:

— Українців є кількаадесять мільйонів, Юрчику, а наша батьківщина велика й прегарна.

І зараз втихло на залі, бо піднялася завіса і на сцені стояв хор. Всі почали плескати в долоні, і тоді на сцену вийшов Юрчиків батько. А мама шепнула: „Татко є диригентом «Бескиду»,“ — і Юрчик собі заплескав у долоні...

Хор співав і співав, але Юрчикові ніяк не було нудно. Він був дуже гордий на свого татка, який давав хористам знак, коли починати, а коли кінчати. Взагалі татко в тому одязу, якого Юрчик досі не бачив, дуже йому сподобався. І Юрчик після кожної пісні з усієї сили плескав у долоні так, як люди на залі. А потім шепнув до мами:

— Я скажу Тадзьові і Казьові, що мій татко диригент і що українців є дуже багато.

Здається, від того дня Юрчик уже знову знає, хто він та-кий і чому говорить іншою мовою, як пані Мацейова та її хлопці...

ЧОМУ?..

У неї були очі такі, як у пісні — карі, і такі, як у пісні, сумні. Очі від уст виразніше питали: „Чому, може ви знаєте, чому мене додому не пускають?”

Додому — значить на рідну землю. Вона — емігрантка. Вона ще задовго до другої війни прибула. Сімнадцять років тоді мала. Таке молоде дівча з села до Канади приїхало. А тепер — по скількох то роках? — хотіла б відвідати своє село. Та не пускають. Ось папірці з консульяту принесла, показує та відповіді шукає.

Руки від сонця засмалені — в неї є невеличке господарство — руки на стіл кладуть паперці. Два миршавенькі, ніби обскубані клаптики паперу. Аж дивно, що так виглядають урядові листи з консульяту. Кому дивно? Хіба ви забули, як виглядала советська „бумажка”? Сіра, нехлюйна советська „бумажка”. Вона не змінилася! Якою була, такою й залишилася! Якщо забули — притляньтесь, ось вона, така, як тоді, коли ви з дому від большевиків утікали, коли вас страх на захід гнав! А ви чули, що в СССР тепер „багато змін на краще”? Га, можливо, тільки про це „бумажки” не говорять.

Мова їхніх листів по-давньому „общепонятна”. Це нічого, що зверху „УРСР” красується. Це для ока. Бо „какая разница”?

— Прочитайте! — просить карі очі. — Може вам ясніше буде, бо я по-російськи не розумію.

Тож читаєте. В першому папірчику сказано, що прохання про дозвіл відвідати село К. в УРСР буде розглянуто і про вислід буде своєчасно повідомлено. А другий папірець, з датою пів року пізніше, заявляє, що дозволу не дается. Крапка. Ніяких пояснень. Не дозволя-

ється — і все. Правда, дають потіху: за рік можна знову прислати прохання. Три знімки, три копії життєпису, ще там щось. За рік — не скоріше.

Карі очі допитливо дивляться. Чи вам ясно, чи вам зрозуміло, чому їй не дозволяється поїхати в Україну?

Ні, вам не ясно, і ви не розумієте. Вона ж не „політична емігрантка” — вона сюди на заробітки приїхала. Вдома була хатина, пару моргів поля — це вже вона говорить. Де там їм до багачів! Багачі за море не їхали.

— Сусідів та знайомих пустили, — жаліється. — А я — чим я провинилася? — На свої руки глянула. — Та відколи я тут приїхала, то ввесь час працюю. Правда, дечого таки доробилися з чоловіком. Хата є, авто, трохи гроша в банку. Алеж це з праці рук — чи вони цього не знають?

Стишила голос аж до шепоту, ніби боялася, щоб хтось не підслухав:

— Вони про все знають, про всіх нас. Хто до якого товариства належить, які газети передплачую. Все знають. У нас, в Канаді, тих червоних багато.

Замислилася.

— Здається не про мене їм ідеться. Йдеться про тих, що в селі залишилися. — І знову шепотом, як якусь велику таємницю: — У нас в хаті, в моєму селі, потайки Службу Божу відправляють. Як думаете, може тому мене не хочуть пустити?

Що ж на таке питання відповісти? Співчутливий кивок головою та якесь заспокоююче слово. Щось вроді: „Не журіться, може так краще”.

А тоді вона знову тихо-тихесенько:

— Власне, треба б вам від початку розказати. Як я до консульяту пішла. Може цим собі пошкодила.

І стала розказувати:

— У коридорі півдня чекала, бо товариш консультував дуже зайнятий. А як під вечір покликали, то з того

неспокою я аж тримтіла. Горілкою від консуля було чути, а очі в нього мутні та червоні. Поклав мою заяву на стіл, розглядає, щось записує, а потім каже: „Так ви кре-стянка?” — „Ta так — у нас всіх хрестили”, — відказала. А консул не про те питав. От біда, що по-росій-ськи не розумію. Тож кажу до нього: „Добродію, будь-те ласкаві або по-українськи, або по-англійськи гово-ріть, бо вас не розумію.”

Затривожено очі дивилися.

— Думаєте, що це мені пошкодило? Що за це він на мене розгнівався? Казали сусіди, що треба було на все відповідати „да”, „да”. Мабуть, таки пошкодило...

Хусточкою по обличчі повела, неначе б сльози змахнула. А тоді голос змінився, ніби почала заспівати стару сільську пісню:

— Кожної ночі мені снилося, що я вже на порозі хати стою, руку на клямку поклала, а дверей відчинити не годна. А перед хатою кущ рожі. Такої, як у нас були. Зацвів увесь — увесь квіттям покритий. Так, як тоді, коли я з хати виходила, з рідними навіки прощалася. Мати моя тільки „доню, моя доню” голосила. І більше нічого сказати не могла. А моя наймолодша сестра побігла до куща, квітку зірвала і мені без слова в долоню покла-ла. А колючка в долоню вп’ялася та й заболіло аж коло серця. Неначе б знала, що вже ні матері, ні сестри більше не побачу...

Сльозинка по обличчю покотилася, але вона її не чула. Співучим голосом свою пісню вела:

— Вже стільки років минуло, а я цю квітку в своїй долоні чую. Ніби вчора було, ніби ось так і село свое бачу. Хату і дорогу. Поля і сіножать. І все той самий сон сниться...

Вона сиділа мовчки, бо всі її думки летіли дорогою до села. Мовчали советські „бумажки”. Вони були неначе камінь на порозі рідної хати, об який вдаряла туга емігрантського серця...

НА ХВАЛУ БОЖУ

Колись Степан студіював право. Він тоді не знов, що студій не доведеться йому закінчити, бо прийде війна, і він опиниться поза межами рідного краю. Не знов, що доведеться заробляти на прожиток у сталеварні. Не знов також, що доведеться болюче борюкатися із самотою у чужому місті. А вже зовсім не припускав, що його будуть звати „паном професором”. Коли б йому — студентові прав — сказали, що його, дяка при парафіяльній церкві, будуть титулувати „професором”, — він засміявся б з цього, як із жарту.

Коли Степан був студентом, у нього був гарний баритон, в якому звучала особлива м'якість і теплота. Він співав у студентських хорах, навіть сольові партії, але не прив'язував до співу особливої ваги. „Співаю для пріємності, — говорив, сміючись, — справжнім співаком ніколи не буду”. А сталося інакше.

Коли Степан приїздив на вакації додому, він завжди йшов у неділю до сусіднього містечка на Богослуження. Робив це — як казав — із простої причини: в тому містечку відправляв Богослуження отець Іриней. Отець Іриней співав прекрасно — у нього був Богом даний дар музикальності. Його спів зачаровував. Були люди, які за десятки кілометрів приїздили на Великдень до містечка, щоб почути як отець Іриней співає „Плотю”. Казали, що тоді їхні думки підносились у сизу сизінь угору, де вже не відчувалось землі, а є тільки сама ясність благодаті...

Коли Степан опинився в американському місті, там якраз засновувалася парохія таких, як він, „новоприбулих”. Степан зрадів, коли дізнався, що парохом став тут ніхто інший як його улюблений отець Іриней. Новій

парохії потрібний був дяк. І тоді, зовсім несподівано для Степана, отець Іриней звернувся до нього з пропозицією „дякувати”. Степан був заскочений. „Я? Я ж ніколи про це не думав! Я... не вмію, не надаюся до цього” — відмовлявся збентежено.

Отець Іриней всміхався доброю усмішкою: „Нічого. навчитеся, у вас є слух і добрий голос”.

Степан все ще пробував відпекатися, але отець Іриней взяв його руку у свої долоні і м'яко промовив: „Треба, Степане, треба. Ви і я — обидва разом будемо співати на хвалу Божу”...

І ці слова переконали. І від того часу все життя Степана змінилося: в'їдлива самотність, яку так прикро відчував, перестала дошкуляти, а важкі, томлячі години у сталеварні проходили легше і швидше. Життя набрало змісту. Змістом були недільні відправи у церкві і ті вечірні Богослужби, які відправлялися в „робочі”, але в церковному календарі святкові дні.

Найкращими були недільні ранки, коли Степан стояв на дерев'яних хорах церковці з гуртом співаків, які „помагали співати”. Тоді йому здавалося, що він знову молодий, і що він не в чужому місті, а вдома. Він вдивлявся у сиваві смужки диму з кадильниці, вдивлявся, як сонце крізь вікно роз'яснювало ризи отця Іринея і з трепетом у душі чекав на перші слова, що доходили від престола. А коли починав недільний антифон, тоді у нього на душі ставало так ясно, так погідно. Всі люди в церкві ставали близькими, ніби рідними, і їх всіх хотілося любити.

А коли приходив Великдень, коли починалася Воскресна Утрена, тоді Степан переживав таке почуття, якого ніколи не міг би вкласти у слова. Він зворушене ждав, коли отець Іриней почне співати „Плотію”. Правда, по скількох роках голос отця Іринея вже не був той, що колись, вже не було в ньому давньої ясності та сили звуку. Та все таки залишилося те, що для Степана було

найважливіше — осяйна піднесеність, щось невловне, від чого душа починала третміти і підноситись. І тоді Степан шепотів: „Це на хвалу Божу, на хвалу Божу”...

Багато свят і неділь співали вони разом — отець Іриней і Степан, — аж прийшла та жахлива субота, коли хтось приніс йому вістку, що... Ні, про це Степан не міг думати. Він не хотів зрозуміти, не хотів погодитися з тим, що отця Іринея не стало. Він не хотів навіть слухати набожних слів потіхи, що отець Іриней відійшов туди, де вічно ясніє голубосиза ясність і де не перестають співати янгольські хори... Коли не стало отця Іринея — Степан ще болючіше відчув гіркість самоти і холод чужини.

Минуло кілька місяців, і Степан ані разу не зайшов до церкви. Не міт. Йому здавалося, що він не зможе опанувати себе й при людях розплачеться. А гордість не дозволяла.

Одного вечора задзвонив телефон. Степан нерадо піднях служавку — відколи не стало отця Іринея, він зовсім відчужився від людей. У телефоні почув незнайомий голос. Це був голос нового пароха, що прийшов на місце отця Іринея. Він просив, щоб Степан продовживав обов'язки дяка у їхній церкві. Степан мовчки вислухав і сказав тільки два слова: „Не можу”.

А потім сталося щось, чого він ніколи не міг зображені: у самітній кімнаті зазвучало щось, як відгоміндалекого, прекрасного співу, щось, що нагадувало мелодією „Плотію”. І Степана сповнила прозора ясність. Йому видалося, що знайомий голос ніжно шепнув знайомі, давно знайомі слова: „На хвалу Божу”... І гострий біль, який давив його досі, почав розпліватися...

Степан підніс телефонну служавку і сказав лагідно: „Пробачте, отче. Я передумав. Я буду співати”...

Голуба ясність стелилася по кімнаті самотнього чоловіка і хтось шептав у ній із сльозами полегші: „На хвалу Божу, на хвалу”...

ВЕЛИКДЕНЬ У ТРЬОХ СВІТАХ

Прийде Великдень у землю рідну, де рідні зосталися. Це — світ один.

Прийде Великдень у землі чужій, де ми забрили. Це — світ другий.

Прийде Великдень у той світ третій, що між ними простиляється — у світ думок наших. Світ, що його вже нема, бо він — це тільки спогади наші.

Прийде Великодній Ранок на землю рідну. Де ще церкви зосталися, там вони до церкви підуть. Так, як колись, з процесією тричі довкруги церкви обійдуть, „Христос воскрес от гроба” заспівають. Понад сірістю землі колгоспної, понад сірістю днів режимних, советських, угору пісня Великодня піднесеться. Сонце, що з-над піль устане, щоб у зелені коси беріз біля церкви заплестися, у пісню жмут золота кине. На вершках беріз пісня погойдається, а там у яскість весняну розпливеТЬСЯ. Разом із дрібкою Радості й промінчиком Надії Великодній Ранок в їхніх очах віддзеркалиться. Воскресіння — це ж бо Надія...

І прийде Великодній ранок туди, де вже церкви немає. Де церкву в державний будинок обернули. Там вони, замість до церкви, на цвинтар підуть. Так, на цвинтар, що на тихій горі, де смереки пахнуть Вічністю і — живицею. Там, між могилками, біла Пречиста молиться. Колись її статуя з білого каменю викута перед церквою стояла. Як нові хазяї від сходу прийшли, то Вона для них тільки непотрібним каменем була і як камінь розбити її хотіли. Та стали люди в обороні своєї білої Пречистої, не дали її знищити, забрали туди, де вже

советська власть кінчается: де вічним сном люди сплять.

У Великодній Ранок на цвінтар вони підуть, розказати Пречистій, що Її Син воскрес. Що нема смерти, а є життя. Що ясність над темрявою перемогла.

У вогкому піску, біля стіп Пречистої, дрібні свічечки застомлюють. Задрижать хиткі вогники у шепоті молитви простої, нескладної. Замиготять дрібні свічечки у прозорості ранку. Над ними, як кадильний дим, смереки живичні паходці простелять. А тоді перед Пречистою сільський хор стане. Церкви нема, але хор залишився. А перед хором диригент — такий як і співаки — простий селянин — старий диригент, з давніх часів... Вгору черстві руки старечі підніме — сиве волосся вітер роздуває... В очах те, що незламністю звуть. Колись у церкві, з хорів Воскресну пісню співали, тепер на цвінтари, між могилками пісні звучать...

Сонце з-під смерек встане, білій Пречистій поклониться. Чи це його відблиск, чи усмішка на обличчях? Бо як же не радіти, коли Він справді, воістину, воскрес? Між могилками, де біла Пречиста благословить, у Великодній Ранок Віра силу має. Без Віри — як було б людям жити?

Там, де церкви нема, де сільський хор і його сивий диригент на цвінтарі Великден зустрічають, там Печаль і Надія одна поруч одної стоять... І від них тінь падає — довга тінь, аж на землю, де ми тепер, у місто, де ми живемо.

Прийде Великодній Ранок до нас. Над дахами будинків сонце стане. Перед церквою ми. Котрий це вже раз у чужому місті?

Прийде Великодній Ранок, та не пахне вітром з піль. Міські вулиці шумом відзываються.

Прийшов ранок, та нема зеленої ясності трави під ногами. Кам'яні плити хідників, при них байдужість будинків, що кругом нас.

І напів, і хоругви, і золота Дароносиця, так, як колись, кругом церкви попливуть. І так, як колись, — і не так. Бо поруч Радости, що з Великодньої пісні розкочується — Туга стане. Туга непрошена, небажана, що за нами все ходить. Туга навіть у Великодній Ранок не хоче нас покинути. Вона збоку стойт і нашпітує:

„Пригадуеш, як тоді вдома, в цей ранок, дзвони дзвонили? Великодні дзвони у весняному повітрі пригадуеш?

Пригадуеш, який зелений і золотий той ранок був? Поля здалека зелені, а тонкокосі берези зблизька, пригадуеш?

Пригадуеш ту радість, в очах? Це були прості люди — і вони вірили й раділи.

Пригадуеш, яке все було тоді ясне і зрозуміле? Що нема чого турбуватися, що нема сумнівів, бо над життям і смертю володіє Воскресіння?

Пригадуеш, як тоді звучали оці слова „Христос Воскрес”? Він бо воістину воскрес!

Відганяєте Туту, бо їй не місце у день Радости. Але Туга не хоче відйти. Вона сильніша за нас. Вона каже, що без неї ви втратили б частину самих себе. Ваша душа заснула б. А цього не може статися. Бо ви поміж тими двома світами. Поміж тим, що там далеко, де сивий диригент на цвінтари Воскресну пісню голосить, і поміж тим, що колись прийде. Світом, що зветься Віра. Віра у Воскресіння. Бо Воскресіння прийде. Наше Воскресіння, що в ньому не буде вже тіней, тільки сама світла - пресвітла Радість.

ТРИШКИ СПІЗНЕНА ВЕСНА

Не насправді, а тільки коли йдеться про відчуття. Про те, щоб Весну — з великої літери — привітати. І годиться, і приемно було б. Так що ж — чомусь щораз більше всяких справ, праці, а навіть, як дехто каже, „проблем”. У висліді — щораз менше часу. (Коли б призначатися одверто, то... й енергії якось трохи менше, аг!). Ні, ні, коли як коли, але з весною не можна пригадувати собі, що ми „не молоднішаемо”. Коли вітаємо весну, тоді не думаймо про наші роки, згода?

Але про цей „хронічний брак часу” таки треба згадати, бо ану ж ще хтось із дорогих читачів має той самий клопіт? Завжди легше, коли ще хтось подумає: „точнісінько, як у мене!” Бо й справді, хто вранці не поспішає до праці? Хто не п’є напівдику вже прохололу каву, дивлячись на годинник, не полагоджує тих „найконечніших” хатніх справ? Якраз мусіло щось попсуватися у водопроводі! Де телефон того чоловіка, що вже раз його направляв? Ні, з праці буде неможливо до нього подзвонити. Треба тепер, негайно!

З десятихвилинним запізненням людина вскачує до авта. Не дуже то вскачує, бо вчора — на біду — звихнула ногу. Ще один клопіт. Отже, сяк-так сідає до авта, пробує ще глянути на зелений травник біля хати. Бо вже весна, уже все відмолоджується, ясніє, приманює свіжістю.

Хтось нетерпляче затрубів: чи ти ідеш, чи приглядаєшся? Отже, нема часу захоплюватися весною. Зрештою — десять хвилин опізнення до праці...

Ще можна було б поглянути, як виглядає весна у міському парку, коли б не зруйнували його частини для

побудови ще одної автостради-скспресу... Можна було б бодай глянути, чи залишилися хоч ті чудові, романтичні кущі форситії, яка топиться щовесни у повені жовтого квіття. Очі з-понад керівниці звертаються убік, де росли — і ще ростуть! — розсміяні кущі, але... нагло щось починає скреготіти в моторі!

Новий клопіт! Здалека весняні форситії, зблизька — скрегіт мотора. Бодай те добре, що заїхала людина до праці!

У крамниці, звичайно, ніякої весни. Електричне світлоувесь день. Щохвилини телефон, покупець, нова справа... Думати про весну? Неможливо. Там, де працюють мої милі читачі, мабуть, так само. Хібащо хтось працює біля вікна, яке якимсь чудом виходить на город, або бодай крізь яке видно якесь дерево...

У крамниці теж є вікна, але вони заслонені. В обідню пору підходжу до одного з вікон, навіть не знаю, чому. Що я можу крізь нього побачити? Вулицю Мейн?

Але, на превелике диво, бачу щось, у що трудно повірити. Хіба привиджується?

На хіднику, перед крамницею індіянка продає китички автентичного, справжнього лоташу!

Минулими роками, щоб побачити лоташ і „позичити” у незнайомого власника поля кілька галузок лоташу, треба було їхати двадцять п'ять миль за місто! А ось примандрував він сам на вулицю Мейн!

Хіба ця індіянка вичитала у „Свободі” за минулий рік, що хтось тужить за лоташем? Сумніваюся, але хто його знає? Може таки вичитала.

Прошу продавчиню Емілію, щоб пішла на вулицю й купила китичку. Бо з тією ногою, що болить, тяжко йти. Зрештою — кожний питав: „А чому ти шкутильгаєш?” Вже втомилася відповідати на те саме питання.

Емілія приносить букетик лоташу але — невдоволена: „За таку обсмикану хопту мусіла заплатити сімдесят п'ять центів. За п'ятдесят центів можна купити цілу

в'язанку хризантем!" Сміюся: „Тепер усі ціни пішли вгору". — Вона не задовольняється цим жартом, тож по хвилині тихо кажу: „Ці квіти нагадують мені мою батьківщину".

Мабуть, уже краще розуміє мене, бо обережно ставить лоташ у посудину з водою. Дивлюся на нього. Тепер уже знаю: весна тут, весна там, у нашій країні...

Біля шостої вечора супроводять мене до хати все ще не полагоджені справи — і втома. Шкутильгаючи, ще вспіваю доглянути, що барвінок перед хатою вже зацвів... Синій барвінок — зовсім так, як вдома...

В кухні мати, на столі газета. Треба бодай переглянути вістки. А мати каже: „Глянь у вікно. Вишенька зацвіла".

Бренчить телефон. Нема часу дивитися на вишеньку.

Щойно пізніше таки дивлюся на неї. Знову таке саме „чудо", як той лоташ на вулиці Мейн! Таке мале деревце, а таке стало пишне! Зовсім ніякого листя, саме біле квіття! Ніяк його не вмістиш у слова... Таке воно чудове, таке привабливе, що хочеться... ех, мабуть таки весна діє на думки!

Дивлюся на малу вишню. Внедовзі приде з України лист. У ньому напишуть, як цього року цвітут сади в Україні. Напишуть, бо знають, що ми хочемо про це почути, хочемо їх — у думках — побачити.

...Під вікном нашої хати Весна навішала квіття на мале деревце.

Вдома на нашій землі теж цвітут тепер сади...

ОСТАННЯ ГАГЛКА

Маріїн чоловік, Альфред, добрий був для неї, лихого слова їй ніколи не сказав, ані кривди їй не чинив. Казали про них люди: „гарне подружжя, згідливе”. Та Маріїні земляки, зокрема її тітка, що виховувала Марію після смерті її батьків, додавали: „Було б ще краще, коли б Альфред не був чужинцем та не був іншої віри”. І в цьому було зерно гіркої правди.

Коли тітка, яка була глибоко прив'язана до всього, що рідне, противилася їхньому одруженню, Альфред заспокоював: „Хіба не всі люди одинакові? Я не вимагаю, щоб Марія зрікалася чогонебудь для мене. Коли ми поберемося, Марія не перестане бути українкою і, як захоче, буде зберігати і свою віру і свої традиції”.

Обітниці перед шлюбом одна річ, а щоденне життя в подружжі — друга. Коли в них народився перший син, а потім другий, іх охрестили й виховували в Альфредовій вірі. І всі вони четверо ходили до Альфредової церкви та святкували його свята.

З святами виходило якось ніяко. Марія покинула своє, а до чужого не зуміла пристати. Коли приходили свята, то в них не було ані особливого настрою, ані тієї краси, яка колись, на Маріїній батьківщині, пов'язувалася з ними. Це був вільний день, коли Альфред не мусів іти до роботи, а хлопці до школи. Щоб не нудьгувати, вони всі четверо дивилися на телевізійні передачі.

Рідна земля і все те, що з нею в'язалося, стало для Марії чимсь далеким і байдужим. Вона ніколи не розказувала чоловікові й синам ані про свої юні роки там у рідних сторонах, ані про своїх батьків, ані про звичай свого народу. Вона дівчиною дуже любила співати. В неї

був чудовий, теплий альтовий голос. Та коли вона стала жінкою Альфреда, ні разу не заспівала рідної пісні. Її чоловік і сини навіть не знали, що вона вміє співати. Правда, в хаті вона ще розмовляла з синами по-українськи, бо нову мову трудно їй було опанувати. Та коли хлопці вже легко говорили „по-тутешньому”, вона була вдоволена. Бо й навіщо їм знати мову з якоїсь далекої країни?...

Була п'ятниця, коли Марії прийшло на думку спекти добрий білий хліб. Альфред попедернього дня сказав, що в них давно не було хатнього печива. Марія всаджала хліб до печі, коли в хату вбіг молодший син, Павлик. Він глянув і крикнув: „Ага, то це наш „істер бред”.

Щойно тоді Марія глянула на календар. Досі в неї і не було думки про Великдень. Всі ці роки вона ніколи особливо не підготовлялася до Великодніх свят. І шепнула до себе: „В нас колись казали „паска”. І їй пригадалася покійна мати, яка пекла такі високі, гарні паски.

Але більше спогадів не було. Приходило якесь ослаблення. Марія від довшого часу почувала себе нездоровою. Але про свою слабість домашнім не говорила.

І ось тепер вона з трудом приволіклася до ліжка. Її темніло в очах, бо біль ставав щораз сильніший. Вона хотіла щось сказати Павликovi, який крутився по хаті, та не змогла. Без пам'яті впала на підлогу.

**

Непритомну Марію відвезли до лікарні. Довгі години вона лежала непритомна. Та пізніше почали в неї ворушитися неясні думки.

Марії видалось, що вона стоїть на порозі своєї хати — тієї хати, в якій народилася й виростала. Це селянська хата, але простора, гарна. Вона стоїть, дивиться на дорогу і чує, як її огортає якась тепла ясність.

Це сонячна ясність, це якийсь особливий весняний

ранок. Марія шукає очима рідних, нема нікого. Їй стає дивно, куди вони всі пішли? Чому вона сама?

І враз у соняшну ясність вривається пісня. Пісня несеться із-за саду, — а за садом, за городами — церква. Марія вже знає — це дівчата співають під церквою. Вона виразно чує слова: „Ой зацвіли фіялочки, зацвіли, аж всі гори з долинами прикрили”...

Це дівчата, її подруги, співають гагілки. Марії відається, що поміж слова вплітають поклик: „Ходи, ходи до нас, Маріє”.

Марія хоче бігти до них, та щось тримає її на місці, якась сила не дає їй рушитися. Вона хоче відковісти на їхній поклик: „Підождіть, я зараз прийду” — та слова розтоплюються у соняшному золоті, їх не чути, їх зовсім немає.

І тоді у ранню прозорість вливаються дзвони. Всі нараз — всі дзвони нараз розгойдалися, розгомонілися. Марія знає, — так дзвонять тільки на Великдень. У цей ранок, якого вона так довго виждала, у цей ранок, яко-му на ім'яня Велика Радість.

І тепер ці дзвони теж заговорили до Марії. Вони її кличуть, тільки сильніше, тільки виразніше від дівочої пісні: „Ходи, ходи до нас, Маріє”...

І пісня з-за саду і дзвони зливаються в пахучу хвилю, яка ніжно отортає її всю. Їй стає радісно. Вона тихенько шепточе: „Я йду, я вже йду — це ж мій Великдень, мій”.

**

У лікарській кімнаті, біля Маріїного ліжка стоять її чоловік і сини. Вони не знають, де тепер перебувають думки Марії. Вони тільки знають, що вона тепер поміж життям і смертю.

Чи вернеться Марія із своєї останньої гагілки?

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Так хутко біжать - пробігають роки, що вже навіть думкам за ними несила підбігати. У весняні простори зелених піль молоді та буйні дідусеїві коні так швидко не мчали. Бо сиві коні, хоч уперед рвалися, та все таки приставали, зупинялися. А роки не зупиняються — роки все біжать, та й біжать, позад себе не оглядаючись.

„Чого ж це я про дідусеївих сивих коней згадую? — сумовито очі під сивіючими бровами усміхнулися. — Це тепер анахронізм. Не про сивих коней, а про джети тепер годиться говорити. Джетом за тридцять хвилин чи не триста миль пролетиш, не знаю, ніколи ще не літав. Та бачу, що все тепер поспішає, усі поспішають. Мабуть тому таким далеким видеться те все, що проминуло. Таким далеким, що ані ніяким джетом до нього не дістанешся. Але думками все до нього зайти можна, — до того, що проминуло, а чого забути не годен...“

„От, туга часто до мене в гості заходить, — хитнулась сивіюча голова. — От думаю та й думаю, що завтра Зелені Свята. Підуть завтра люди до церкви, потім десь на прогулянку, в гості. А я сам на наші зелені поля піду. На ті давні поля, у давні часи. З процесією завтра на поля піду.“

Задумався.

„Ви ще пам'ятаєте, як колись у нас Зелені Свята святкували? — Знову всміхнувся. — Треба б сказати Зіслання Святого Духа, та в нас на селі просто казали люди: Зелені Свята. Ви пригадуєте, як у Зелену Суботу кожне - кожнісіньке подвір'я чисто замітали? Ще де-хто й піском стежечку присипав. А господар ставив на

воротях „май”. На кожних воротях „май” мусів бути, хоч і без нього скрізь так зелено, так дуже зелено було. І тоді під вечір бігли діти над річку татарку рвати. Ви ще пам'ятаєте, як пахла татарка?”

Чи пам'ятаю? Хіба ж можна забути ті довгі вузькі зелені стебла із ніжними рожевими кінцями внизу? Хіба ж можна забути, як вони пахли в кожній хаті?

„А як дівчата всі образи зеленими гілками заквітчували — пам'ятаєте?”

Не тільки пам'ятаю. Бачу в цій хвилині ряди святих образів на стіні, усі зеленим віттям обтикані...

Він думками у свій далекий світ пішов, я слідом за ним. Це наш спільнний світ. Той, Той, що його любимо зболеним від туги серцем, той світ, що його вже немає... Іздалеку тільки чути голос: „Там у нас за селом, на роздоріжжі біла фігура стояла”.

На роздоріжжі за селом біла статуя Пречистої. Знаю й бачу її, хоч це його село, в якому ніколи не була. Але у нас на роздоріжжі — та їй у вас теж — така біла Пречиста стояла...

„Туди ми все на Зелені Свята з процесією ходили, — промовляє голос. — Малим хлопчиком я тоді був, а так бачу, ніби оце тепер, в цій хвилині діється. Бачите скільки людей? Не дивуйтесь. На Зелені Свята з процесією ціле село йшло. А село велике було, те, що в ньому дідусь священиком був. Дивіться, як пишно зеленіють ниви!

Дивлюся — бачу. Обабіч дороги ниви такі буйні, такі зелені, тільки подекуди льон, як небо синіє. І заки він ще вспів спитати — вже срібні дзвіночки почула. Дзвонять дзвіночки, ніби щасливий дитячий сміх. Щасливо-всміхнено дивляться хлоп'ячі личка. Це ж вони, хлопчики, так завзято, так пильно видзвонюють.

„Це вони дощ прикликають, — всміхаються очі під сивіючими бровами. — Бо нивам, хоч зелені вони, дощу треба. Щоб хліб здоровий ріс.”

Теплий, м'який пил дороги стелиться на хлоп'ячі ноженята. На дъогтем вимащені чоботи стелиться. Твердо ступають у них парубки, що несуть церковні „форенгви”. Несуть хоругви з уже трохи споловілого шовку, що на ньому достойно рисуються бронзово візантійсько-суворі обличчя святих. А за хоругвами „образові” дівчата несуть ікони Ісуса, Божої Матері. Образові — це ті, що їм припала честь носити в процесіях образи-ікони. Якже ж пишно вони прибрали їх паперовими „ружами”! Самі робили ті квіти — простенькі, наївні паперові квіти, а дівчатам здається, що вони кращі від живих! У дівчат долоні загорнені в білі хустинки. Так годиться. І теж годиться скромно, по-дівочому спустити очі вниз.

За хрестом, за хоругвами, за образами — старенький отець парох несе золоту Дароносицю. Долоні в нього золотистою ризою прикриті. На білому-білому волоссі — ковплак. Поверх чорної ряси — ясні ризи. Поволі ступають ноги у чоботях. Так, літом і зимою — все у чоботях ходив старий отець парох.

„Це мій дідуся! — ясно-пряєсно всміхнулися очі. — Із старого шляхетського роду Радієвичів. Мов біблійний патріарх — достойний був. Бога, рідну віру та своїх людей — своїх простих людей, як той батько любив.”

Усмішка стомлених очей така щира та промінна, а голос теплом стелиться: „Стільки вже років прошло, а я дідуся так і бачу. Ось і тепер за ним у процесії йду на наші поля.”

І враз він побожно похилив голову. Бо ось над похиленими, як його, головами піднялася з благословенням Дароносиця. Благословляє людей, ниви, землю. Простить Божої благодаті, Божої ласки. Щоб ниви хліб зародили, святий хліб насущний...

Все ще чути набожні пісні, все ще стелиться пил під ногами, та вони вже повертаються з процесією від

„фігури”. Несуть зогріті сонячним золотом голови, несуть зогріті молитвою серця. Втомлено совгаються ноги — ті маленькі босі й ті великі в чоботях...

Падає перша велика прозора крапля. За нею друга, третя, хоч небо все ще ясне.

Це краплини благородного дощу спадають на ниви. Це дар з небес для розмолених людей. Дар на Зелені Свята...

ПРОВИНА БІЛОЇ ПІВОНІЇ

Вона не взяла квітки, яку сусідка простягнула до неї через огорожу. Вона не взяла, хоч квітка була така розкішна, як розкішними бувають у червні білорожеві півонії.

Хитнула заперечливо головою: „Дякую, але не візьму. Вона нагадує мені щось дуже болюче”.

Зразу відчула, що так не годиться робити. Адже сусідка з доброї волі, із щирого серця, а вона... Пояснити треба, розказати...

„Бувають події, яких ніяк не затреш у пам'яті. Малі й великі, та як приходять на думку — дошкульно болять. І тоді навіть така краса, як оця, — на квітку глянула, — навіть вона вражає”.

„Червень був тоді, як ось тепер. Мені вісімнадцятий рік почався.

Червень у дев'ятсот сорок першому році — хіба пригадуєте? Пізня була весна, холодна, вітряна, але як червень прийшов, — все стало ясним, теплим, несказанно зеленим. І в нас тоді перед хатою півонії розцвіли — такі самі, як ваші тепер — буйні, пахучі, білорожеві.

Щоранку ними любувалася. А ранки предовгі були. Не тому, що літні, а тому, що ми тоді ночами не спали”.

Зупинилася, ніби в грудях щось заболіло. Зідхнула, додала: „Не спали, бо не знали, котрої ночі прийдуть нас арештувати й вивезти. Ми вже на списку були. Потайки про це дізналися, — спершу думали кудись тікати, ховатися, але куди втечеш з родиною? ”

Задума впала на очі. „Батьки мучилися страхом”, а я якось не дуже. Знаєте, як то молоде? Мені кожний день видавався прекрасним, а ті квіти під вікном — як

розспівана поезія. Може не повірите, — я все якусь надію мала..."

Її очі зупинилися на квітці, якої вона не хотіла прийняти. Всміхнулась сумово: „Аж дивно, що деякі, єдино на бажанні спергі надії, сповняються. Мої сповнились — одного ранку ми почули, що вибухла війна. Ті, що прийшли до нас „визволителями” у тридцять дев'ятому, ті, що ми їх так боялися, ті, що мали нас вивезти — почали втікати на схід. Боже мій, ніхто не може збагнути тієї радості, яку ми відчували, коли советчики покидали нашу землю! Так хіба радіють люди, що були присуджені до смерти, а їх несподівано помилували. Так, здавалося, що нам вдруге подаровано життя..."

Дивилася на квітку з сумною усмішкою. „Того ранку до села в'їхали німці. Спереду на коні молодий старшина. Так і бачу його досі: кінь расовий, ступтає гордо, голова вгору, їздець випростаний, а очі в нього тверді, сталеві.

Біля наших воріт зупинився, приглядаючись. А до воріт білорожеві півонії простягалися. Не знаю, що мене штовхнуло, — чи все ще та радість, що ми на своїй землі з осталися, що нас уночі не вивезли... Не знаю, як і чому квітку зірвала, вершникові крізь ворота подала.

Глянув на мене здивовано. Навіть не всміхнувся. Засалютував. Сказав „дякую”. Звільна поїхав далі. Ще бачила, як квітка м'яко лежала на кіньській гриві. Держав її в руці, не кинув.”

Довго мовчала, ніби відбувалася якесь мовчазне каття. Очі дивилися вниз, може, щоб не вичитали з них думок? А тоді: „Може й не так гірко було б, що квітку ворогові подарувала, якби не те, що сталося рік пізніше.

Якраз за рік, у червні, мого старшого брата арештували. Брата і його товаришів. Не буду розказувати, за що. Всі знають, чому і завіщо наших хлопців німці арештували.

Розстріляли їх у сусідньому містечку. Така площа під гіркою там була. Щойно на другий день ми про те діз-

налися. Пішли з мамою туди, до містечка. Батько ховався, бо і йому грозило арештування.

Нікого на площі не було. І слідів ніяких того, що скійлося. Їх мертвих вивезли й закопали у невідомому місці.

Мати стояла задеревіла. Чи бачила вона що — не знаю. Навіть сліз у неї не було, щоб з розпачу заридати. Бо коли вдарить надмірне горе, то людина неначе перестає жити. Стасі сліпою, глухою й німою.

Та мої очі на цій завмерлій площі таки щось побачили: під деревом, у самому кутку — кілька пригорщ землі. Так ніби хтось насипав мініятюрну могилку. Таку малесеньку, що під нею можна похоронити тільки тих двох найбільш пекучі сльозинки.

Біля тої символічної могилки лежала квітка. Хоч палило червневе сонце, вона все ще була свіжі, як щойно зірвана. Така ніжнопишна, білорожева півонія. Хто її там поклав? Мати, сестра, мила?"

Зідхнула. „Я знаю, це вже давня історія. Таких трагедій було багато. Не одна я втратила брата. Всіх цих жертв і терпінь — не перелічiti. Та мені, мабуть, гірше, як декому, бо я... я почиваю себе винною. Ви розумієте мене? — глянула на сусідку. — Мені часами виндається, що я одна з тих душ, що покутували у Великому Льоху... За своє невігластво покутували..."

Дивно далеким поглядом глянула ще раз на півонію. „Чому воно так буває у людини, що коли сама зробить помилку, тоді хоче за це когось іншого винуватити? Адже ця білорожева поезія нічого злого не заподіяла. Вона ж була тільки квіткою в руках людей"...

СКОРБНА МАТИ

Не треба навіть Великого Посту, щоб печаль Скорбної Матері розважати. Ані навіть світлого дня, коли вгорі хмари плачуть, а долиною туга душу налягає. Може бути день більший від соняшного золота, день, що в ньому зелена весна прийшла під вікна з першими розцвілими рожами. Мати ці рожі садила, мати їх так любить, так ними все раділа, а ось в цей день — коли вона на них дивиться — і сонце згори — така печаль в її очах... Коли пахучою радістю рожі — перші рожі — до неї всміхаються — тихо скліпнує без сліз, її душа....

Колись давно, коли дівчина одружуvalася — плакала вона, плакали подруженьки, мати плакала.

Не питайте, чому так було — чому весілля зі смутком за руки бралося. Хто бо знає, де в людському житті кінчається радість, а починається смуток? Хто цю межу відмежує?

Колись давно плакала „молода”, — дівчина у весільному вінку з зеленого барвінку, бо вольність її дівоча кінчалася — і невідома доленька розстелялася. Вже більше коси не розплете: — коли „на посату” сяде — втнуть косу, чіпцем молодиці накриють — і вже більше не діувати, а в тверде життя йти. Бо як скінчать музики весільних пісень грати, тоді ранок — звичайний, сірий ранок у вікно застукає — і вже це інший ранок буде, як досі.

Колись давно плакали подруги, бо вже її втрачали — вже більше з ними при колодязі пісень не заспіває, ні на вечерниці не піде... Скінчились веселі дні дівочі — чи і молодість з ними не кінчається?

Колись давно плакала мати, бо не буде вже кому під неділю образів заквітчати, бо вже дочка з рідної в чужу хату піде — „невісткою” стане, а яке життя в невістки, при свекрусі — багато в піснях співають...

Тепер вже ніхто на весілях не плаче. Тепер це дивним — дуже дивним здавалося б. Навіть — невластивим дуже. Де ж бо якоїсь тіні смутку дошукуватися, коли всі так голосно про майбутнє щастя говорять? Коли побажанням „всього найкращого” кінця немає? Хто б навіть якісі перестарілі сантименти пригадував! Коли одружується дівчина — то тільки радість кругом! Нове ж життя починається — а воно тільки радісним повинно бути.

Чому у матері, що на перші розквітлі рожі глядить — така печаль в очах?

Сусідка прийшла. Привіталась, сказала, що на квіти хоче поглянути. Всі ж бо знають, які у матері прекрасні квіти ростуть.

Хотіла усмішкою відповісти мати — та не прийшла усмішка. Очі її смутком покрили.

„Щось може злого скoilося?” — затурбувалася сусідка. „Що у вас болить, скажіть”.

Ще раз пробувала усміхнутися мати — ніби заспокоююче — і знову не прийшла усмішка. Печаль у очах так і залишилася. Тоді просто сказала: „Так собі думаю. Моя дочка — наймолодша — одружується”.

Хотіла сусідка щось радісне сказати, щось, що годиться — та не змогла. Скорбні очі матері на неї дивилися — дивилися, заки стиха промовила: „моя дочка з чужинцем одружується”.

Коли б ви знали матір, ви зрозуміли б, скільки було болю в цих словах. В таких звичайних, простих словах „одружується з чужинцем”...

Так, ви мусіли б знати матір, щоб зрозуміти, чому в неї така печаль в очах, хоч очі не плачуть — сухі, сухі... Мати вірила в одне: що рідне — то рідне, що чуже — чуже... Вона в це сама вірила — і вона так вчила своїх дітей. Їй здавалося, що вони це розуміють. Але наймолодша дочка — здається, думала інакше... Вона, здається, може жити без того, чим жила її мати.

Що ж трудно — виховується дітей, поки малі, а як підростуть — тоді в них свої думки, свої дороги.

„Чуже прізвище носитиме, між чужих піде, до чужих звикне. Здається, що все, що моєму серцю таке близьке — їй поволі далеким стане, аж зовсім від нас відійде... Так хотілось би вірити, що не забуде того, що в душу їй вкладали... що не зміниться... але чи годен в це вірити? Треба було б великої сили, щоб зберегти все, що рідне — та чи сила в неї є? Що ж — молоді, мабуть, інакше відчувають — вони інакше бачать, чіж ми. Новий світ, — не той, що ми з нього вийшли і далі в серцях носитмо”...

Розцвілі рожі не хотіли бачити скорботних очей матері. Вони до неї і до сонця сміялися — пахучу радість посилали.

Дивилась на них мати і зовсіма тихо, ніби до себе: „Не винуйте мене, що так сталося. Не кажіть, що не навчила дочки любити рідне... Не раз, ой, не раз їй говорила. Та що казати, коли дочка там своє щастя найти думає — сподівається? Як же дорогу щастю переступити, загородити — як, скажіть!?

Коли б ви з дочкою говорили — може б ще якісь слова знайшли. Тільки слова, бо вона — вже вирішила, що там буде її щастя. Але що ви скажете матері, що в неї така печаль, така скорбота в очах?

Дивне, правда? Тепер уже ніхто не плаче, коли дівчина одружується... Тепер вже на весіллі не буває сліз... Де ж би там сльози. І „старомодно”, і „сантиментально” — та й взагалі — не доречі. Тільки радість тепер приходить на весілля...

То чому ж у матері, що її дочка одружується — стільки печалі в очах? Чому така скорбна українська мати?

З розцвілих рож посыпалися перші пелюстки. Оси-палися, немов невиплакані сльози матері, що втрачала дочку. Матері, що її дочка... одруживалася з чужинцем.

БЛАГОСЛОВИ, ВЛАДИКО!

У хвилині, коли руки торкають клявіші писальної машинки, думка показує ці два слова. І голова сама похиляється, ніби пратне і виживає, щоб на неї сплило оте благословення. Бо у тих, що пишуть, не раз буває потреба сили, яка приходить від благословлення. Це буває тоді, коли душа хоче висловити дуже сильні почування, для яких замало звичайних слів. Так, ось як у цій хвилині, коли хочеться висловити не тільки те, що у моїй душі, але те, що сповнює думки тих тисяч людей, які зустрічали свого Владику. Тих усіх, що прибули на зелену канадську площу незабутньої неділі шістнадцятого червня шістдесят восьмого року.

Жінка, що я з нею розмовляла в той недільний сонячний ранок, мала рацію. Це була українка, що народилася вже тут. Вона сказала: „Це чудо, що вони дожили цієї хвилини”. Цього шанобливого слова „вони” жінка вжila замість усіх належних Владиці почесних висловів. Вона говорила про Блаженнішого Верховного Архиєпископа Кардинала Йосифа Сліпого.

Так, це можна вважати чудом - ділом Божих рук, що нитка життя Владики не перервалася на каторзі і він зміг приїхати до свого народу на чужині. І ми могли побачити його, почути і зрадіти великою радістю. Можна уважати чудом, що ми таки діждалися того дня, як ота неділя шістнадцятого червня...

Благослови, Владико, щоб вистачило снаги записати цю прерадісну подію в наших буднях. Багато людей пише і писатиме про це. Вже й того самого дня записувалися слова на магнітофонних стрічках, що кожної хвилини можуть відтворити пережите. Вже й того самого дня записалося те все у пам'яті тисяч - тисяч лю-

дей, що прибули за сотні миль, щоб зустріти свого Владику.

Хтось сказав — нетривка людська пам'ять. О, ні! Бувають переживання, які залишаються в пам'яті доти, доки існує думка. Хто знає, чи не існують вони довше від думки.

Правду сказала та друга жінка: „Такий день можна пережити тільки раз у житті”. Правду сказала жінка — день, в якому народ на чужині зустрічає свого Владику, може бути тільки один. Скільки років треба чекати на такий день? Той день — це історія. Історія нескореного Владику, історія нескореного народу. З безодні страждань вихід у ясну радість Волі. Темінь терпінь зосталась на пройденому шляху. Тепер уже з любов'ю похилені голови вірного народу радіють надією. Це ніби віра у перемогу, що колись прийде, мусить прийти.

Ця третя жінка — старенька, сива, невеличка — нічого не говорила. Вона тільки дивилася, напружені очі, в тому напрямку, звідкіля мав прийти Владика. Нелегко щось побачити у такій масі людей. Ось перед жінкою шпалір молоді, дітей, в одностроях організацій. Ось хтось високий, плечистий стає перед жінкою. Вона тихенько просить: „Дозвольте й мені побачити”. Чиясь рука співчутливо висуває її трішки вперед.

Очі жінки бачать прапори, почесну варту, світлі ризи єпископів, священиків. Старечі плечі здригаються. Вона так гаряче бажає побачити обличчя Владику. Вона бачила це обличчя стільки разів на знімках, але це не те саме. Знімка — це нежива людина. Вона хоче побачити живого Владику. У неї немає тепер ніякого іншого бажання, крім цього. І це бажання дуже сильне. Немов би від нього залежавувесь спокій її душі...

Вона чує шепіт. „Вже, вже наближаються!” Обличчя жінки бліде, вона ще дужче тремтить. Вона стає навколо, спирається об когось, щоб не втратити цього моменту.

І ось вона бачить хрест у руці Владики. Хрест піднятий угору благословенням. Вона й собі хоче перехреститися, бо так годиться, та рука, ніби затерпла від хвилювання, не слухає. Во вся сила її тіла зосередилася в її очах. Цей раз її втомлені очі мусять послужити їй за молоді, і вона напружує їх до крайніх меж. І ось її погляд ловить профіль обличчя Владики. Жінка похиляється вперед, вона вся перетворилася у зір. Так, це прийшло те, на що вона виждала. Тепер вона вже відразно бачить очі Владики. Бачить усмішку. Це усмішка якоїсь дивної, неземної радости. І жінка розуміє, що таку радість можна відчути тільки раз у житті. Тільки один раз, в такій хвилині як оця...

Тоді приходить реакція: до її очей підкочуються сльози. Це добрі, лагідні сльози, що означають заспокоєння. Сльози радості не часто і не в усіх приходять. Вони спливають з очей щиріх людей, які не вміють приховувати своїх зворушень. Ця стара жінка радісно плаче. У серце прийшов мир, прийшла погода. Це справді райдужні сльози.

Стара жінка поволі опускається на коліна. В неї потреба помолитися. Вона клячить на траві — трава пахне червневою зеленістю. Жінка закрила обличчя руками і щось шепоче.

Вона вже не бачить, що похід Владики посувався далі, не бачить, як ясніють ризи, миготять пропори, виблискують хрест, яким Владика благословляє похилені голови. Вона навіть не чує могутнього хору. Жінка молиться, вона, мабуть, дякує Творцеві за те, що дозволив їй діжджати цього дня. А може ще про щось просить Господа?...

Насправді, такий день можна пережити тільки раз у житті. Тоді, коли Страдник - Владика являється перед своїм народом, щоб запевнити многострадальний нарід у силі Божої справедливості. І тоді уста самі шепочуть: землі наші та народові — благослови, Владико.

МІСТ НАД ПРІРВОЮ

(Світлій пам'яті поета Олекси Стефановича)

У вікна заглядають сутінки березневого вечора. У церковці пахне вогниками свічок і ладаном. Над головами снується легенький, ніжний спів з хорів. Переплітається із голосом панотця, що молиться за душу померлого раба Божого Олексія. А очі мандрують почерез білість вишитих рушників на іконах, почерез блимання світелок у людських долонях, почерез розіскренність кришталю свічників у проскідній ріг церковці. Там немов би вирисовується якась прозора тінь. Чи це у сороковий день прийшла поетова душа?..

Раб Божий, що за нього моляться словами панаходних пісень, був поетом. Визначним поетом, коли важити розгін надхненої думки й красу мистецького творіння. Відомим, якщо важити признання тих, що поезію цінують, що знають межі поміж звичайним і високим. А в буденному житті, що його вартість звімірюється monetарними знаками, Поет був убогим чоловіком. Його маєтки були такі мізерні, що на них не поласував би і найбідніший злодій. Можна сказати — жив у великому нестатку, або простіше — у нужді. Але, щоб облегчити сумління земляків, треба сказати, що не із їхньої вини. Було багато добрих душ, які хотіли допомагати самотньому, але він їхньої допомоги не приймав. Його людська тідність — дехто звав його понадзвраливістю чи гордістю — не признавала того, що нагадує милостиню...

Поета вже нема. Він тихо відійшов туди, де, як співає панотець, немає ні смутку, ні болю, а є вічне життя. У сороковий день прийшли попрощатися з ним ті, серед яких він перебував. Українські громадянини міста, де про-

жив він двадцять років. Приятелі і знайомі. Це вони держать у долонах тендітні панахидні свічки.

А церковця, у якій стелиться дим кадила і ніжний спів, — православна.

У цьому обряді виростав, жив і молився до Бога Поет — сам син православного священника. Та він був поетом усього українського народу, без різниці віровизнання, і тому на його поминки зійшлися українці одного й другого обряду.

Зовсім природна річ, здається. Інакше й бути не могло. Та нагло виростає думка: це сьогодні, це тепер, це від недовгого часу. Але ще недавно, ще кілька, кільканадцять років тому таким „звичайним явищем” спільна молитва двох українських обрядів не була... Хто не пам'ятає тієї межі, фатальної несправедливої, ба навіть не християнської лінії, яка перерізувала один народ на „тих” і „тих”, на „ми” і „вони”, на „східніх”, і „західніх”,?

Правда, при деяких рідкісних нагодах заходили „одні” до церкви „других”. Та інакше воно тоді виглядало. Заходили ніби невпевнено, з якимсь збентеженим поглядом в очах, неначе крадьюкома, щоб не донесли до „високих властей”, бо високі власті цього не сквалювали. Сприймали це як відхилення, — трохи не ересь... Ні, ще недавно ніхто не говорив, що він був в „іншій церкві”.

А ось нині, у роз'яснених сутінках березневого вечора, стоять разом, перемішані, з'єднані в одну громаду і ті, і ті. Вже нема на обличчі несміливості, „що я тут роблю, це ж не моя церква” — вже достойність свідомості, що заборони не існує, що можна, що треба разом молитися.

І думка пучнявіє від сплетених почуттів: слава ж Тобі, Боже, що люди-миряни, українці тієї самої крові врешті того діждалися! Що вже не в побожній пісні, але на ділі є те витужене „Боже, нам єдність подай”! Якщо ще не в цілості народного життя, то бодай у праві на спільну молитву...

І радість, і гордість, що ми ступили той крок уперед, мішаються у якусь дивну зворушеність, що засновується вологістю очей і тремтливим затиском у грудях. Легко стає, ясно, відрадно. Зупиняються очі на позолоточеному хресті в руці панотця, що кличе мирян підійти по благословення. Шорохкотять крохи до тетраподу, підходять люди одного й другого віровизнання, коли враз очі бачать те, чого досі не приходилося бачити...

Перед хрестом у руці православного священика похиляється голова католицького священика. Це він перший приступив до благословення.

І на мить розпливається кудись криштальність жирандоль над головами, задума візантійських ікон, ніжний спів з хорів і миготливе блимання панахидних свічок. Зникає все дійсне, а замість нього простелюється неосяжна яскість надреального. У ній виринає щось уявне, таке, як призабута Поетова мрія: над недоброю, темною прівою з'являється поміст, що лучить два протилежні береги. Над проваллям виринає ясний міст. Він ажурний, він майже прозорий, але відчувається, що він міцний. Він біліє, як перехід від недоброго вечора до надійного завтра. Він пахне непорочною весною, свіжим кленовим листом. Він пахне Поетовою піснею...

І на мості майоріє чиясь ніжна сильветка, — вона пливе по ясному мості почерез недобру прірву. І прівра ніби маліс, звужується, зникає. Не видно вже її. Видно кленовий поміст, що з'єднав, злучив дві частини рідної землі.

Чомусь здається, що в цій хвилині Поет, якого вже тут нема, пише останню поезію, якої ми вже не прочитаемо. Але ми виразно відчуваємо її в душі. Вона починяється словами писалмопівця, який дякує Господеві за велику ласку, зіслану його народові. Ласку єдности.

Над прівою, що маліє і звужується, золотиться довгожданий міст...

СПОГАД З ВЕЛИКОГО МІСТА

Це була така несподіванка для Ліліян, що вона скрикнула „та що ви кажете”! — і щойно по хвилині додала своє притаманнє: „ну, й уявіть собі”! Ці дві репліки, які для сторонньої людини могли звучати дещо театрально, а насправді зовсім щирі — були спрямовані на адресу представника фабрики косметиків. Цей представник фабрики, який, усміхаючись, стояв перед продавчиною Ліліян, повідомив її про те, що вона на конкурсі їхньої фабрики виграла нагороду: повністю оплачену прогулянку до Нью Йорку.

Для декого, хто постійно живе у цьому великому місті, така нагода могла б видаватися чимсь маловажним, але для Ліліян це була велика подія. О, для Ліліян, яка від дня свого народження проживала у малому містечку, це була небуденна подія. Вона ж стільки чула про це велітенське місто, вона бачила його багато разів на телевізійному екрані. Перспектива триденного перебування в Нью Йорку означала для Ліліян куди більше, як для якоїсь мільйонерки тримісячна подорож довкола світу!

Продавчина Ліліян почала навіть сумніватися, чи вона справді заслужила на таку нагороду. Вона почала швиденько рахувати всі ті слойки крему до обличчя, які в останньому часі продала. Ні, вона рішуче не була тією, яка продала їх найбільше. Бо якби було, то не тільки всі жінки в містечку, але й всі чоловіки, старці та немовлята, мусіли б безперестанку смарувати свої обличчя цим кремом — а так вони чайже не було. Тоді Ліліян зирішила, що це попросту щастя — і ця думка її заспокоїла.

Ліліян стрінуло ще друге щастя; її сусідка вирішила поїхати разом з нею до Нью Йорку. Во Ліліян, хоч як прагнула побачити це особливе місто, боялася їхати туди сама. А сусідка, яка мала в Нью Йорку сестру, знала місто „як власну кишенью”. Сусідка привітала Ліліян показати все, що варте уваги, що спровалює враження.

На другий день по приїзді сусідка прийшла до готелю Ліліян і сказала:

— Тепер поїдемо оглянути Грінч Вілледж.

Ліліян наївно запитала:

— Чи це найцікавіше в Нью Йорку?

Сусідка глянула на Ліліян поглядом, яким дивиться досвідчена мати на недосвідчену дитину, і відказала:

— У Нью Йорку все дуже цікаве. Але чогось такого, як ця дільниця, ти ще не бачила.

Сусідка мала рапцю. Пройшовши кілька вулиць, Ліліян надивилася на такі чудасії, про які їй ніколи й не снилося. Їй було то дивно, то моторошно. Нарешті вона спитала:

Чи всі ці бородаті хлопці у вузьких штанах і всі ці патлаті дівчата у вузеньких спідничках... при своєму розумі?

На це сусідка з філософською міною відказала:

Тепер така мода, а втім — це не твоє мале містечко.

Від шуму, гамору та величезної кількості авт і людей Ліліян часом крутилося в голові. Тоді вона ловила сусідку за руку. Раз вона завважила:

— Алеж ці повибивані пішоходи зовсім не мають у собі могутності великого міста.

На це сусідка викрикнула:

— Дурненка, подивися вгору. Бачиш ці хмародери? Ми зараз поїдемо на самий вершок найвищого з них.

І вони поїхали.

Увечері вони пішли на „плюв”, і Ліліян знову була

заскочена розміром будівлі, кількістю публіки, фантастичними декораціями й неймовірними — в її очах — сценічними та музичними виступами.

Ту ніч вона кепсько спала, бо дошкуляв гамір з вулиці і надмір вражень з минулого дня. А на другий день сусідка знова повела її показувати особливості міста.

Аж на третій день Ліліян відмовилася оглядати місто і заявила, що хоче піти до найдорожчої, найкращої крамниці купити собі щось на пам'ятку.

Сусідка погодилася, і вона опинилася в одній такій крамниці, де Ліліян раз - у - раз оккала з дива. Проте, виявилося, що крамничні ціни й скромні заощадження Ліліян ніяк не йдуть вітари. Ліліян уже рішила нічого не купувати, коли сусідка порадила:

— Тут часами продають суконки по знижених цінах, розумієш — випродаж.

І знова сусідка мала рацію, бо поміж „зниженими суконками“ Ліліян знайшла одну таку, до якої очі заміялися.

— Уявіть собі — ця мрія продається за половину ціни! — скрикнула вона. Сусідка глянула критично:

— Де ти вдягнеш цю мрію у вашому містечку? Куди підеш в сукні з білої гази, прибраної струсиними перами?

Ліліян почала думати, коли в неї буде нагода вдягнути таку чудову суконку, аж до неї підійшла продавчина. Вона привітно всміхнулася і почала розмову. Вона порадила Ліліян приміряти сукню. Сусідка стояла збоку й критично приглядалася всьому тому. А Ліліян уже стояла в суконці перед великим дзеркалом і радісно всміхалася. І вона таки купила суконку.

Коли вона вийшла з крамниці, сусідка з легкою іронією спитала:

— Ти справді так радіеш цим непрактичним лашком, якого тобі зовсім не потрібно?

— О, тут не йдеться тільки про суконку! — засмі-

ялась Ліліян. — Тут є ще щось важливіше. Уяви собі — ця продавчина зовсім така, як ми з малого містечка. Така щира, сердечна... ну, така людська. Вона говорила зі мною так, як із своєю приятелькою. — Ліліян призадумалася, як би ще пояснити радість, і по хвилині додала: — Бо мені відавалося, що у великому місті люди байдужі. Холодні. А воно так не є.

Велике місто, про яке завжди мріяла Ліліян, спровокувало на неї своє враження. Але, мабуть, куди більше враження справила на неї зустріч з продавчиною, яка відалася Ліліян подібною до неї самої...

СТАРА ІСТОРІЯ НА НОВИЙ ЛАД

Моя приятелька відвідує мене тоді, коли відчуває потребу поділитися якими-сь думками й спостереженнями. Вона вміє підмічувати дрібні на перший погляд речі і явища і по-своєму робити з них висновки.

Вона працює у великому американському підприємстві, яке називає „світом, де панує один закон — закон доляра”. І власне з цього світу вона приносить цікаві історії, які називає „старими історіями на новий лад”. Вона твердить, що суть людських прагнень від віків не змінюється — змінюються тільки зовнішня форма їх вияву.

Марк Твейн написав був історію про принца і жебрака — моя приятелька прийшла розказати мені новітню історію про... президента і послугача. В цьому випадку йдеться не про президента держави, а про головного шефа фірми — її керівника.

Про цього власне „президента” вона вже не раз розказувала. Про те, що його звали працівники „залізним” — і що він таким справді був. Бо як інакше назвати людину, яка ніколи не відпочивала, навіть в неділі. Не мала ніяких вільних днів, ніяких вакацій?

Президент приходив до фірми перший, коли тільки відкривали двері, виходив останній. Кажуть, що він з'являвся навіть уночі перевіряти, чи все в порядку. Кажуть, що він спав всього три - чотири години, бо йому шкода було часу на такі „неважні справи” як сон. У президента була родина, діти, але не було часу цікавитися їхнім життям. Його єдиним зацікавленням були справи фірми.

У праці „залізний президент” не визнавав ніяких

перешкод, не слухав ніяких оправдань. Всі мусіли явитися точно, ніяких спізнень, ніяких „забув”, „помилувся”, „не мав змоги виконати”. Від людей, що працювали у його фірмі, він вимагав точності машин. Тільки машини часто псуються, а людям не вільно було пускатись, тобто — хворіти. Хто хворів — того звільнюли з праці. За „залізним законом”, що з хворовитого працівника нема користі.

Ясно, що президент в першу чергу сказав сам собі, що йому не вільно хворіти. Він приходив до праці навіть тоді, коли мав гарячку. Цим він хотів дати всім приклад, як треба ставитися до праці. В першу чергу праця — все інше не має значення.

Його тихцем називали „деспотом”, але це йому ні в чому не перешкоджало. Бо чи його любили, чи не любили — він наближався до своєї мети, і цю мету таки на очах усіх осягнув: став мільйонером.

У цій історії не було б, мабуть, нічого особливого, якби не те, що „залізний президент” — мільйонер розпочав свою головокружну фінансову кар’єру... з нічого. Він походив з бідної родини і всі матеріальні здобутки завдячував нікому іншому, як собі. Напівфантастичні оповідання про хлопців, які продавали на вулиці газети, а потім ставали багатіями, можна без труду приคลести до нього. Американці називають таких людей „селф мейд мен”.

Проте, одного дня „залізний президент”, який не вірив в існування хвороб, таки захворів. І то поважно. Він мусів піддатися складній операції, після якої, казали, „його життя висіло на волоску”. Цей волосок теж мусів бути міцний, бо президент не вмер, але поволі почав видужувати. Але хоч він видужав — сталося те, у що його працівникам було трудно повірити: перестав бути „залізним”. Щось у ньому змінилося, і він став таким, як усі — звичайною людиною. Він передав керівництво фірми в інші руки, заявивши, що досяг того, чого прагнув.

Це була б історія новітнього „деспотичного принца”, а мені цікаво було почути ще про „павпера” — чи пак послугача, який, здавалось, не має ніякого відношення до „принца”. Проте, відношення є: в цій фірмі є працівник, який за невелику платню виконує всяки „чорні роботи”. Але це тільки в день — вечорами він учається, ходить до школи. В такий спосіб він хоче здобувати щораз кращі становища у фірмі. Цей молодий чоловік сказав собі, що він колись мусить стати президентом фірми! Що більше — він вірить, що ним стане так, як став колись „залізний президент”.

Розказавши про цих двох людей, моя приятелька замовкла задумано. Здавалося, що оповідання скінчене, але ні. Вона сказала:

— Я часто думаю, чи „деспотичний принц — президент” хотів би помінятися ролями із своїм найменше платним працівником?

Мені це видалося дивним, і я їй про це сказала. Чому людина, що є мільйонером, хотіла б замінитися з кимсь, хто тепер дуже вбогий?

Вона засміялася:

— В цьому саме незбагненна химерність людської вдачі. Як довго людина-матеріаліст намагається здобути мільйон, так довго в нього є інтерес до життя. Коли ж його здобуде... — по павзі вона додала: — Мені здається, що цей молодий чоловік, який мріє стати президентом фірми, куди щасливіший від свого колишнього зверхника. Бо в матеріалістичному світі стремління дають більше вдоволення, як осяги.

Це її думка. А цікаво, що про це думають „новітній принц” і модерний „павпер”?

МАТИ

Мати вже не молода і занепадає на здоров'ї. Їй потрібно спочинку. Коли син встає ранок до праці, вона повинна б ще трохи поспати, бо ночами, недомагаючи на серце, не годна заснути. Проте, вона встає раніше за сина, щоб зготовити йому сніданок і полуднішню перекуску, яку він візьме до роботи.

Вона не мусила б цього робити, бо там, де син працює, можна за невеликі гроші купувати всяку їжу. Та мати має сумніви, чи та їжа буде така здорована, а головне свіжа як домашня.

—Пригадуеш, сину, як пошкодила тобі риба в ресторанчику твоєї фірми? — і додає: — Чуеш, як пахне цей хліб? Учора я його спекла для тебе.

Мати все ще по - давньому заходиться з печенням домашнього хліба, хоч цього вже майже ніхто не робить. І по - давньому вибирає для сина рум'яне яблуко, бо „яблука добре для здоров'я”. Мати знає, що він уже давно перестав бути тим малим хлопчиком з - перед десятком років, але турботливість зоставалася та сама.

А мені тоді приходить на думку інша мати. Тієї матері я ніколи не бачила, не знала, і вона вже давно не живе. Власне, про неї я знаю тільки те, що мені розказав її син. Один невеличкий фрагмент. Але чомусь цей фрагмент не хоче розвіятися в моїх думках так, як звичайно розпливаються інші розповіді.

Син цієї другої матері відомий мені з праці в українській громаді. Він один з тих, які не вміють хвалитися тим, що роблять, і не очікують за це ніяких

похвал. Ані теж не розповідають про свої колишні заслуги чи подвиги. Про те, що Степан був карпатським січовиком, я довідалася принагодно і не від нього. Ви ж пригадуєте тисячу дев'ятсот тридцять восьмий рік і тих хлопців, що потайки переходили кордон на Карпатську Україну?

Але Степан ніколи не розказував, як тоді проща-ла його мати. До речі, від того часу вона вже більше не бачила його. Ні, Степан розказав про щось зовсім інше. Отак мимоходом кинув згадку про своє дитинство. Говорив без тіні якогось жалю, не думаючи викликати ніякого співчуття. Зовсім не зناє, що ця скуча розповідь вріжеться у чиось пам'ять.

Степан був наймолодшим сином, тією останньою дитиною в лемківській селянській родині. Коли він народився, його матері було біля п'ятдесяти років.

Напевно не було цій спрацьованій жінці легко — і напевно мусіла вона дуже полюбити цю останню свою дитину. Во це вона, селянка-лемкиня, вирішила послати наймолодшого сина „до школі“. Щоб „вивчився на пана“ і щоб мав життя легше, як вони. Коли зважити — назвім це обережним словом — недостатки, — то це було велике й сміливе рішення. Школи — як відомо — коштують гроші, а що у них було? Ця мізерніна, що звалася „господарством“? Хата і той яловий клаптик поля?..

Правда, була одна полегша: гімназія, до якої ходив син — була недалеко. Всього-навсього п'ятнадцять кілометрів. Дві години ходу. Дві години ходу до міста, дві з міста.

Може тепер декому дивно. Таку дорогу щоденно, пішки, в обидві сторони?

Що ж, тоді так було. Хто з такого вбогенького села хотів „вийти в люди“ — не міг себе жаліти. Ані себе, ані тих ніг, що двічі на день промірювали по п'ят-

надцять кілометрів. У дощ і в сніг — так само. Казали — трудно...

Розповідав Степан: — Бувало, вдосвіта встаю, щоб не спізнилися на восьму годину, коли починається наука. Тихо встаю, щоб матері не збудити. Та ні. Тільки з постелі ворухнуся, вона вже на ногах. А на переднівку, то найбільше мене ці ранки мутили, бо мати до мене: „Дитино, я не маю дати тобі що їсти. Почекай, видою корову, хоч нап'ешся трохи молока”.

Якось болісно усміхнувся: — Бачите, мої мама не знали, що я того свіжого, ще теплого молока, просто від корови, не годен був пити. Недобре мені було від нього, млісно. Нічого воно мені не помагало, а шкодило. Але того я мамі не міг сказати. Прямо не міг. Тільки випрошувався: „Не треба, мамо, ще завчасно дойти корову. Я не голоден”.

Так я щось раз чи два сказав, а тоді мої мама тихенько заплакали. „Дитино моя, мені серце крається, що в хаті нічогісінько нема, що ти в голоді до школи йдеш”. Плакали і на мене дивилися благально... А ви знаєте, що людині здається, коли бачить, як мати плаче... То я пив те молоко, пив, хоч гірко мені воно смачувало. Пів горнятка, бувало, домучу й біжу, щоб не бачити тих маминих очей.

Ще щось притадав, бо знов усміхнувся, але інакше, як перед тим.

— А в школі, під час великої перерви, товариші, ті що в місті жили, виймали булки, знаєте такі „кайзерки” із шинкою. Іли, не поспішаючи. Не раз котрийсь скривиться: „Навкучило вже одне й те саме” — ніби ті булки і шинка. І кидає недоіджену булку в смітник. А мені тоді вже зовсім слабо ставало, і так кортіло, щоб...

Не доказав. Не треба було. Можна було догадатися решти слів. А тоді, він перескочив із тих часів у теперішність:

— Немає моєї мами, давно нема. Вони б так тішилися, якби знали, що тепер мені вже добре, що живу так, як інші люди.

Думаю про матерів. Про цю стареньку, що встає ранкими, щоб приготувати сніданок для свого сина. Про ту, яка колись вставала досвітками видоїти корову, щоб син бодай випив трохи молока...

Думаю про всіх українських матерів — знаних і незнаних. Про їхнє серце думаю.

ПРО МИЛОСЕРДНОГО САМАРЯНИНА

Вона дріботіла хідником до автобусової зупинки — старенька, худорлява, похилена в плечах. У руці несла плястикову торбинку і другу, більшу, паперову, на закупи. У плястиковій торбинці було її „багатство”: чек старечої пенсії та ще кілька доларів. А в другій, замкненій у зморщений п'ястук, близькуча монета — „кводр” — оплата за автобус. Цього „кводра” треба тепер мати приготованого, бо автобусні водії вже не здають здачі: вони не мають тепер при собі ніяких прошай, бо останніми часами було надто багато випадків пограбування...

Старенька йшла й думала про всі ті грабунки, що про них чула від людей, чула через радіо, читала в газеті, та від тих думок їй якось не було лячно. Вона ж ішла „своєю” вулицею, вулицею, якою ходила вже тридцять років. Не злічити, скільки разів вона йшла тут пізними вечорами, ранніми досвідками — ще тоді, коли працювала у фабриці... Темно було, тільки ліхтарня блімала, кругом ні живої душі — а їй ніколи не було страшно. А тепер вона йде у ясний день. Гарний, сонячний день. Ось уже звернула із своєї вулички на головну, пристанула на зупинці.

Кілька авт промчалось, на хіднику ж і біля зупинки — людей не видно. „Всі працюють, — подумала старенька, — тільки такі емерити, як я, йдуть та чекають на автобуса. — Всміхнулася. — Напрацювалася я досить, такі вже літа, що трохи спочити треба...”

Хідником наближалося двоє хлопців. „Років їм сімнадцять — вісімнадцять, — подумала старенька. — Повинні б у цю пору бути в школі”.

Вони йшли звільна, тож приглядалася їм.

„Кажуть, що людям їхньої раси діється кривда, а ось вони як шиковано вдягнути”.

Вони вже наблизилися й теж дивилися на неї.

Подумала: „Це дорога одежа на них, за найновішою модою”.

Двоє хлопців звільна проходили попри неї. І чомусь на всі сторони розглядалися. А тоді... старенька не знає, як воно сталося, але миттю вони схопили її за руку. Ту, що в ній тримала плястикову торбинку. Схопили — та її рука якось несамовито — міцно задеревіла на ручці торбинки. Так, немов би приросла. Вона не знає, звідки в неї взялася сила. Власне, вона недавно вийшла із шпиталю. Казав лікар: „Уважайте на себе, бо ви дуже ослаблені”.

Вони повалили стареньку на хідник — її рука зачоктеніло держала торбинку... І щойно від ударів, від каміння, об яке вдарили її тіло, вона закричала. Вона не знає, чи це був голосний крик, чи тільки придушений зойк, але напасники відскочили... Бо в цю мить вулицею надбігли якісь дві жінки.

Двоє хлопців у шиковній одежі вже зникли за рогом. Одна із жінок ще закричала: „Поліція, ловіть злодіїв!” Та крім старенької на хіднику та двох жінок — нікого більше не було.

Старенька лежала, дві жінки щось між собою говорили. Вона не чула, що саме вони казали, бо їй було млюсно, і щойно тепер її охопив страшений переляк. Такого переляку вона ще ніколи не зазнавала. Ще тільки мигнула думка: „Адже їх не було чого боятися — вони не виглядали на хуліганів”...

Вона, мабуть, сказала це вголос, бо одна із жінок здзвітнула плечем: — Ви живете в минулому, вам відається, що бандитів зразу пізнати. Тепер інші часи...

Жінки ще щось говорили між собою, але не піднимали старенької.

Та ось заскрготіли гамульці авта і з нього вискочила третя жінка:

— Ради Бога, що з вами трапилося, що трапилося?! — запитала вона.

Дві жінки глянули на цю третю, кинули: „на неї напали хулігани” і — відійшли.

Жінка, що підіймала стареньку, була в білій уніформі медичної сестри. У неї було темне обличчя — таке, як у тих, що жвилину тому кинули стареньку об каміння. На обличчі було співчуття. Вона допитувалась:

— Скажіть, де вас болить? Скажіть, чи ви можете стояти? Чи може вас відвезти до шпиталю?

На темному обличчі жінки в уніформі медичної сестри був безмір співчуття. І може від тих ласкавих, добрих слів, старенька почала приходити до себе.

Вона шепнула: — Не треба до шпиталю... я вернуся до дому.

— Я вас завезу, — сказала жінка в білому. — Прощу вас, заспокойтесь. Вже все добре. Але скажіть — де вас болить? — і печально дивилася на стареньку.

— Я думаю, що все буде добре, — ось я жива, — спромоглася на усмішку старенька. Жінка в білому обережно, немов дитину, приміщувала її в своєму авті.

— Я живу ось тут, — сказала старенька. — І дякую вам, що відвезли, що допомогли...

З обличчя жінки в білому не зникала печаль. Вона хотіла ще щось сказати, але, мабуть, ніякі слова не приходили. І тоді вона рвучко відкрила свою торбинку, вийняла банкнот. — Прошу, візьміть! і простягла його старенькій.

Старенька заперечила головою: — Дякую, я не є вбога. — І притиснула до грудей врятовану торбиночку із своїм багатством.

У сьогоднішніх часах подібно до цієї звучала б розповідь про доброго самаряніна...

В ОСІННІЙ ДЕНЬ

Тихе, прозоре жовтневе полуудне. Над головною вулицею міста стоїть задумане сонце, а від нього стелиться ясна теплість. Добре, що так тихо, що нема вітру. Може дехто й любить вітер, але жінки здебільша ні. Бо вітер кошлявить зачіски. Колись поети писали про розвіяні вітром дівочі кучері, але це таки, мабуть, була їхня поетична видумка. А може тоді були модні інші зачіски, які вітер прикрашав, а не псуував?

Звідкіля взялася ця думка про вітер і жіноче во-лосся? Я ж вийшла з крамниці на вулицю, щоб подивитися на день, щоб побачити осіннє сонце. Хочеться денного світла, бо у крамниці від ранку до вечора світяться електричні лампи, і ранок, полуудне та вечір не відрізняються один від одного... Людині, що виросла там, де поля, ліси й села, потрібно клаптика блакиті угорі, білого дня...

Іду звільна вулицею, чую на обличчі соняшну ясність. І ось сама, невідомо звідкіля, з'являється і йде поруч мене думка: „Там тепер напевно чудова осінь”...

„Там” від багатьох літ означає незмінно те саме: рідину землю. Міста, містечка й села, що їхні відбитки далекі й близькі водночас. Це так, ніби у пам'яті було багато картин, що їх людина постійно бачить. Ясно, що тільки в уяві бачить, а не в реальності

Хочеться вибрати якусь особливо ясну, милу картину, від якої соняшна ясність з обличчя перейшла б у серце. Може б отак задивитися у неіснуючі сріблясті нитки бабиного літа? Може б уявити собі поле з стеблинами картоплиння, а на них осіннє прядиво білих, тендітних ниток?

Загуркотіло вантажне авто. Від неприємного сту-

коту ніжне, прозоре прядиво розвіялося. Але притихаючий за рогом вулиці стукіт несподівано пригадав щось далеке, майже архаїчне... Коли б про цей стукіт розказати нашим дітям, що вже тут, в сьому місті, виростили, вони б ніяк не могли того зрозуміти. Що таке? Стукіт терлиць? Терлиця — як це буде теперішньою мовою?

Так, стукіт терлиць причувся. Нічого дивного: коли згадувати, різне можна почути, побачити... Якраз у такий золотий жовтневий день десь, колись на селі „отіпали” коноплі! Ті снітки конопель, що влітку можли у сажавці, плиткій подільській річці — тепер ті снітки вже сухі - сухі, аж білі.

Жіночі руки справно кидають їх у вижолоблення дерева — і отіпають, аж терміття летить! Крихке, пахуче терміття. А на терлиці вже пасма волокон. Їх потім будуть вичісувати на дротяній щітці, навивати на кужілку... Але це вже справа осінніх вечорів. Покищо селом перекликаються терлиці. Отіпати — це важка праця, але терлицям байдуже. Вони клекочуть, сміються наче. Коли прислухатися, як з усіх сторін села вони в той самий час сміються, то пригадуються розбавлені цущенята, що гавкають так собі, для забави...

Як це так, що на вулиці модерного міста, де поступ доганяє поступ і часами заплутується у тих перегонах, прилучилися звуки терлиць? Дивно, бо тепер „там” уже й конопель не сіють і терлиці не бринять. Те, що причувається — давно було.

На устах з'являється мелянхолійна усмішка. Як це так — стільки років згадувати те, що пройшло, не існує більше?

Усмішку перехопила жінка, що стоїть біля вуличного прилавка. Вона продає якесь осіннє зілля й пучечки червоних ягід. Так хочеться, щоб це були пучечки калини, — тоді б ще виразніше побачила дім — але ні. Ці ягоди нагадують вовче лико — їх тут звуть „бітер світ”.

Жінка за прилавком — індіянка. У неї суворе облич-

чя й блискуче, чорне, присипане сивиною волосся. Дивно, що й вона всміхнулася. Індіанські жінки рідко коли всміхаються. На їхніх обличчях завжди задумлива серйозність, навіть якийсь смуток. Їм нема чого радіти — у цьому міському світі вони таки насправді „останні з могікан”...

Може ця жінка тужить за іншим життям, яким жили її предки, так, як хтось тужить за селом в осінню динну?

Беру з прилавка пучечок червоних ягід, кладу перед жінкою дві монети, дивлюся в її очі. Хочу сказати їй без слів, що розумію її задуму. Вона відповідає мені лагідним поглядом і тихо каже „дякую”.

Червоні ягідки мають терпкавий запах. Подібно пахли колись восени дерева вдома. Мені ще хотілося б побачити ті ясені, що росли посередині села, на роздоріжжі біля „фігури”. У ясенів вже напевно жовте листя, і воно стелиться по дорозі...

І хочеться побачити верби над річкою в осінньому сонці. І з берега річки глянути на поля... Озимина вже така буйна, зелена... А дорогою пастушок жене корову. Він і його товариші розкладують зогнище і будуть пекти бараболі... В осінній день під ясним, тихим сонцем...

Ах, таки зовсім розмріялася! Що ж — це відізвалася туга за давнім світом, світом дитинства, коли все видавалося таким ясним і гарним.

Треба вертатись до праці. Краще, щоб не питали, де я ходила. Бо як я скажу людям, що цей короткий час я була вдома, серед рідного?...

ЛИСТОПАДОВА ПІСНЯ

Для таких, як ми, він ніколи не був звичайним днем, оцей перший Листопадовий День. Він не був тільки днем, що його годиться вшанувати словами розповідей та піснями концертів. Бо одні та другі — це тільки зовнішні форми. Насправді, в цей день промовляє серце. Серце людей, що для них цей день був, є і буде Великим Днем. Йому серце співало пісню — пісню, що зродилася в листопадовий ранок вісімнадцятого року.

Сірі були осінні дні і сіре було небо над ними, але коли прийшов цей ранок, він був ясний двома найкращими кольорами. Це були кольори прапора, про який батьки мріяли довгі - довгі роки. В листопадовий ранок цей прапор сказав Містові і Світові про здійснення мрії. Його мова була проречиста, бо він був реальним, як само життя. Власне — він означав початок нового життя. Він означав Волю. Ту з великої літери, якій ціни не було. Прапор означав теж велику - превелику радість, і, здається, з цієї радості постала пісня.

Чомусь здається, що в цей листопадовий ранок серця всіх тих, що любили народ і край, співали цю нову, досі незнану пісню. Бо тільки пісню можна співати тоді, коли із предивного зворушення слів не стає... А зворушені мусіли бути всі ті, що вітали Волю. Вони ж її так прагнули, так довго на неї ждали...

Прекрасною мусіла бути та пісня, що зродилася в Листопадовий Ранок. Прекрасною — і враз із тим могутньою. Бо коли чужі голоси приглушили її в місті і Краю — вона не вмовкла. Вона зосталася в серцях, і батьки передавали її своїм дітям. Коли діти підростали, вона полонила, захоплювала їх — оця Листопадова Піс-

ня. Вони співали пісню про Волю вголос — і платили за це роками тюрми.

Платили і платять за право співати цю пісню від вісімнадцятого року аж по нинішній день. Хто перелічить усіх тих, що від того дня по сьогоднішній боролися за волю України? Їх імена не історії, а Богові одному відомі... Імена всіх тих, що хотіли ще раз піднести Червону Калину вгору. Імена всіх тих, що їм вважався рідний прапор над Містом і Краєм. Імена всіх тих, що їм Листопадовий День був надхненним і вірою.

Досі не пощастило заспівати уголос Листопадову Пісню про Волю. Ті, що йшли, падали і застались на шляху. Що ж — хто йде вибоєстою дорогою — не раз спотикається й падає. Не падають тільки ті, що не йдуть, а стоять на місці. У тих, що впали — чисте сумління. Вони пішли за найшляхетнішим голосом свого серця. Вони жертвували собою для нас. Щоб у нас не згасла віра. Щоб ми не забули, куди нам треба йти.

І знов прийшов Листопадовий День. Для тих, що були байдужими або збайдужніли, він буде звичайним днем, таким, як багато інших, осінніх. Та для тих, що в них живе серце — це день великий. День, що має печать свяності, бо воля є святістю. А це ж був день воскресіння Волі. А воскресіння — це надія. Якщо був такий день, він може ще раз прийти. Це залежатиме від того, як сильно люди прагнутимуть, щоб цей день прийшов. Це від людей залежить, від народу.

Можливо, в цей день прийдуть, поруч світлих, темні думки. Можливо, прийдуть думки, що ми вмімо мріяти, та не вмімо діяти. Що ж — світло і темінь завжди існують поруч. У теміні б'ємося в труди, визнаючи провини вольні й невольні. Але — чи коли б не існувало те, що звемо „мріями”, чи був би початок Діла? Кожне ж бо Діло з якоїсь мрії родиться...

Не знаю, яку відповідь знайде кожний, до кого прийдуть темні думки. Відповідь залежатиме, мабуть, від віри. Віри в самого себе і в народ. Коли вірити, то-

ді чіщо не видається нездійсненим. А чиє серце захоче визбутися віри в те, що мусить прийти ще один день, такий, як був цей листопадовий?

І знов згадка про цей день зазвучала як пісня. І то не якась тужливо - мелянхолійна, а ясна, радісна пісня. В цій пісні співається про мале подільське село, коли до нього прийшов Листопадовий День тисяч дев'ятсот тридцять дев'ятого року. Здавалось би — понура, сіра осінь це була, що її принесли „візвозителі” із сходу. Здавалось би, але для „мрійників” немає понурого Листопадового Дня. Він завжди ясний. Він ясним був і для молоденської вчительки, майже дівчати.

Того дня в „радянській школі” вона розказувала про Листопад вісімнадцятого року. Розказувала так просто, як казку. Але мрійники діти вірять у казки. Від серця розповідь — пісня плила, до дитячих сердець потрапляла. І діти задивились у візію, заслухались. А коли година нібито „навчання” — на ділі ж листопадової розповіді — скінчилася, діти з кляси вийшли і кудись подалися. Навпроти школи церква стояла. Зачинена, бо не неділя була, день „звичайний”. Тож перед порогом, під осіннім небом листопадовим, діти клякнули. А коли знов до кляси повернулися, найвідважніший хлопчик сказав: „Ми ходили молитися за Україну. Щоб вона була така, як у тому році, що про нього ви розказували”.

Така була пісня дитячих сердець у Листопадовий День тридцять дев'ятого року. А ходили тоді по країні терор, жах і зневіра ... Ходили, але Листопадової Пісні приглушили не змогли. Бо пісня про Волю живе так довго, доки б'ються живі людські сердця. А ми ж живемо — і хочемо жити.

...Осеніній день став на порозі. Ніби звичайний день. Та ні — він прийшов розспіваний. Він приніс нам найкращу з пісень — Листопадову. Нашу пісню пісень.

СУБОТНІЙ РАНОК

Цілий Божий тиждень ця міська площа, дрімаючи, жде суботи. Цілий тиждень на площі порожньо, тихо. А в суботу досвітком вона пробуджується від гудіння вантажних авт, від гомону людських голосів і від пахощів яблук та осіннього зілля. Бо це торговий день. Люди, що садять, ці головки капусти, зривають ці засмалені сонцем груші й в'яжуть у пучечки задумані айстри й розкішно - терпкі, ароматні чорнобривці — люди, що їх зувають фармерами, — тихо стають біля свого добра і терпеливо ждуть покупців.

І ще хтось жде на цей суботній ранок, що сміється рум'яними яблуками у кошах. Дві пані — емеритки. Ще заздалегідь, ще в середу, вони домовляються по телефону. Справді, як це добре, що є телефон для старших, дещо осамітнених пань. Дешо — бо в них є родина, яка ними піклується, а вони родиною, здається, ще більше! — але ці „молоді”увесь час на праці. А пані Ася й пані Нуся гостподарят у своїх хатах — і придумують, що їм треба зробити...

— В цю суботу мусимо обов'язково поїхати! — міркує по телефону пані Нуся. — Сливи якраз у повному сезоні. Ви ж розумієте, що не можна готовуватися до зими без компоту із слив. Ну, й повила до пампушок треба конечно зробити.

Зворушили відбайливі „старі” господині! Не переконаєш їх, що у крамниці без усього того заходу й труду можна купити й одне, й друге. Бо вони вас зараз же переконают, що „крамничне, фабричне — зовсім не так смакує, як домашнє!” І, мабуть, таки мають рацію.

— Нам треба в суботу раненько вставати, — роздумує по телефону пані Ася.

Погоджуються, хоч в осінні ранки таки хочеться дозвіле поспати.

І раненько встають, чепуряться, їдуть. В дорозі ще раз обмінюються досвідом довгих років домашніх господинь.

Холодний вітрець над площею торгає деревами, сипле з них листя. Листя вже жовте. Закутуються тісніше у плащі, і, щоб було тепліше — всміхаються одна до одної. Що ж — давні приятельки. Разом колись працювали, разом тепер живуть своїми пенсіонерськими днями.

Досвідченим, непомильним оком обкидають коші з овочами, яриною. О, ці дві жіночки зразу пізнають, що свіже, а що вже прив'яле і не зовсім доброякісне! Вибирати те, що найкраще — це теж приемність. Ну, і своєрідна гордість.

Стойть біля вантажного авта хлопчина. Сам. Перед ним у кошиках картопля, морква, якась закришка. Здається — це все. Та ні. Око пані Нусі запримічує те, чого вона шукає. Сливи! Ну, й де вони їх поклали! Такі гарні сливи, а заховали їх за всім цим маловажним!

— А покажи нам ці два кошики, що стоять біля коліс, — командує лагідно, по-материнськи. Хлопчина протирає застпані очі. Справді, він забув, що батьки ще дали йому сливи!

— Купимо в нього! — шепоче пані Нуся до своєї приятельки. — Ви тільки погляньте, які вони свіжі. Мабуть, на досвітку їх таки рвали.

Темний фіолет овочів із ніжним, сріблястим наче пушком. Пахнуть, таки здалека пахнуть.

— Зовсім такі, як вдома! — шепоче пані Ася. — Ко-би ви були бачили, які в нас вдома сливи були! Повні соку, а всередині золоті.

— Попробуйте! — каже хлопчина, хоч не розуміє ані словечка по-українськи.

Обережно бере сливу в руки пані Нуся.

— Я знаю, що вони смачні. Зразу пізнати.

— Візьмемо! — кажуть до хлопчини вже мовою, яку він розуміє. І хлопчина метушиться — вже сонність відійшла. Насипає до кошиків, щоб повніші були.

— Який щедрий! — всміхається пані Ася.

— Люди, що працюють біля землі, мають добрі серця, — відказує пані Нуся.

— Я піднесу вам їх до авта, — продовжує хлопчина. Він бачить перед собою дві тендітні, трохи похилі постаті. Він бере кошик до рук, та враз з тим появляються нові покупці. Одна питает про моркву, другий хоче картоплі.

— Ти тепер не можеш відійти, — по-материнськи розсудливо каже пані Нуся. — Ти мусиш обслугувати покупців, а ми самі дамо собі раду.

— Ви добрі на руку, — каже до неї її приятелька. Вони обидві раді, що хлопчина скоро розпродасть свій товар.

— У нашему містечку завжди так було, — йде за слідом спогадів пані Нуся. — Могло бути порожнісінько у крамниці, а коли я тільки щонебудь купила, зараз же йшов торг.

— Це, мабуть, тому, що ви бажаєте людям добра, — догадується поні Ася.

Вони несуть свої сливи, пристають, відпочивають. Обидві вдоволені. І не поспішають. Хоч вони вже купили те, що їм треба, вони ще не зразу вертаються до хати.

Фіолетові сливи із срібним пушком пахнуть осінню, тишею, пахнуть холодним ранком, пахнуть тим сонцем, що їх випестило. вони виглядають так, як колись вдома...

А мені здається, що я збагнула, чому вони обидві так ждали на цю суботу, і чому так радо сюди приїхали. Ці пахучі сливи — це тільки мала частка їхніх думок. Насправді ж вони хотіли бути близче людей, що на землі працюють. Бо це нагадує дім, нагадує рідне, мале містечко, в якому вони жили.

А пані Нусі — колишній учительці, той хлопчина хіба нагадав її школярів.

І тому в суботній ранок у них двох такі роз'яснені очі...

ЯСНИЙ ДОЩ

Селом сновигає розлізлий дощ. Ще не пізній вечір, та вже пізня осінь. Від тої впертої, лінивої дощової січки вже зовсім розмокла земля — саме болото, дорогою ніяк не перейдеш. Хіба ще твердо витоптаними стежками поза городами, але куди й пощо йти в таку розхляпану сльоту, що волочиться разом із сутінками?

Ганнуся рада, що вона вже в хаті і що дощ уже відгороджений від неї бурими очима потемнілого вікна. Вона зовсім промокла сьогодні, йдучи до школи у містечко. Мама кажуть, що то не велика меція перейти здоровій дівчині милю, але мама тільки так потішають її. І мама, і Ганнуся знають, що в дощ треба йти довше, вгрузають ноги і йти тяжче, бо тяжить намокла одяг. Як тільки Ганнуся прийшла зі школи, мама скинули з неї це мокре шмаття, дали гарячого липового цвіту і розпалили у печі.

Тепер Ганнуся сидить на лаві з підкуленями ногами і милується вогнем, що скаче в печі по сухих галузках. Лямпи мама ще не світять, — чекають, аж зовсім стемніє. Бо вечори тепер дуже довгі, а гас дорогий. Гас — це нафта. Її треба щадити. Лямпу засвітять тоді, коли вже всі зайдуться до хати і будуть вечеряті. І тоді Ганнуся буде вивчати лекції на завтра.

Від тепла, що м'якими смужками стелиться від печі, Ганнусі стає добре, їй дрімається. Тріщать галузки, бризкають пригорщами іскор, — Ганнуся засипляє. Пробуджує її цойно приємний запах: це мама спекли бараболі на вечерю. Нові бараболі, що їх скінчили копати перед Покровою. Тоді Ганнуся не ходила навіть до школи, помагала копати. Щоб скінчити ще перед сльотами.

Запах іде вже не від печі, а від скрині. Там вони лежать, загорнені в льняний рушник. Мама наливають у горнятка підсметання й кажуть: „Ходіть, діти. Бараболі як пампухи”.

Мама вміють усе якось так прихвалити, щоб набралися більше охоти. Бо на пампухи, що на олії, треба чекати. Вони стоятимуть у великій мисці на скрині на Святий Вечір. Але мама сказали „пампухи”, і Ганнуся враз відчула, що їй хочеться їсти.

Вона натискає долонею заторнену, крижку поверхню — під нею парує сипкий м'якуш. Гріє руку.

Ганнуся всміхається, думає яка вона буде, коли виросте і стане „ланею”. Це означає, коли буде вчителькою. Тому вона ходить до школи у містечку. Мама все кажуть, що „вченим” людям легше жити. Не мусять так тяжко працювати. Тому Ганнуся не кривдує собі, що мусить раненько вставати і мокнути на дощі. Та й сльота колись перестане. Ще трохи, і прийде мороз. А як будуть дуже глибокі сніги, то тато возитимуть до школи.

Бараболі сипкі й пахучі, але Ганнуся вже думає про пампухи. Як вона виросте і стане вчителькою, то пампухи будуть не тільки на Святий Вечір, але, може, щонеділі? І знову дивиться у вікно. Коли вставати ранком, то шиби мутні. А тепер, хоч вечір, вони блислять. „То певно тому, що мені тепер тепло”, — думає Ганнуся.

Мама вже змели скриню — зараз Ганнуся буде вчитися — і сіли за кужиль. Старша сестра Мариня скубе пір’я, тато пішли доглядати коней. Микольцьо і Парася бавляться з котеням, викрикують. „Тихо, діти. — кажуть мама, — тихо, не заважайте Ганнусі”.

За часок Мариня починає гомоніти якусь пісню. Слів не чути, тільки тихенько снується мелодія, повільна й заспокійлива, як шерех веретена у маминих руках.

Ганнуся їх не чує. Вона вся у книжці.

Віддалилися роки від прядених дощем вечорів.

Ганнусі вже давно немає, є пані Ганна — сивіюча колишня вчителька.

Колишня — значить вдома, на батьківщині. Скільки то минуло тих осеней, погідних і дощовитих, коли людські діти до неї у школу приходили! А тепер це все звуться одним коротким словом: спомини. І її власне життя, і всі ті людські життя, що з ним перепліталися...

Не можна нарікати — зробила, що могла, скільки могла. А що тепер не вдома, а тут, що ж — різна буває доля. Хто його збагне, чому саме так, а не інакше, — думає пані Ганна.

Вечерю готове. Зараз син приїде, невістка вже повернулася з праці. А діти, внуки тобто, у сусідній кімнаті гомонять. Котеня звідкільсь принесли собі, тішаться ним.

Входить Маріечка, внучка. Смішно, як зайчик, ворушить кирлатеньким носиком. „Бабуню, тут щось пахне. Дуже приемно пахне”.

Пані Ганна всміхається очима: „Відгадаеш, Маріечко?” Йде до печі. В руках держить рушник.

Маріечка крутиться по кухні. Вдоволено вигукує: „Вже знаю! Бабуня спекла картоплю, правда?” — Водить поглядом за руками, що зручно згортують у полотно крихку, брунатну округлість.

„Печена картопля восени дуже смакує!” — виголошує вдоволено Маріечка. Бере одну в долоні, перекидає, милуючись теплом. І нагло: „Вони такі, як пампухи”.

Очі пані Ганни два знаки здивування. „Де це ти таке чула, Маріечко, хто тобі таке підказав?”

Маріечка вже довбає гарячу округлість. „Ніхто не підказав. Я собі так видумала”.

Пані Ганна дивиться у вікно. По шибах стікають краплі осіннього дощу. Вони ясні. Мабуть, тому, що в душі пані Ганни теж ясно.

СЛУШНИЙ ГНІВ

Що тієї в'їдливої, нестерпної пропаганди не слухати, не чути, — пішли люди у далекі світи. Здавалось, що врешті буде від неї спокій в американському місті. Дарма. Советська пропаганда і туди знайшла дорогу. До американського міста за людьми, що від неї тікали, прийшла.

Приїхали до міста советські педагоги з „інформативною” виставкою про своє шкільництво. Ніби в рамках культобміну. Приїхали на цілий місяць. Розташувалися у великому будинку на головній вулиці. У просторих залах порозвішували свої матеріали. Знімки, картини, діяграми, лозунги — масу всякої пропаганди про свої „нечувані осяги”. Ясно, портрети товариша Леніна й товаришки Крупської на півстіни. А поміж усім поставили живих манекенів, „радянських педагогів”.

Деякі з живих манекенів були більше вдатні, решта такі типові, як ми їх запам’ятали. Ці перші трохи краще золоділи англійською мовою і вже вспіли придбати трохи американської одежі. А решта в сяких-таких сукончинах, стареньких черевиках, з незугарними зачісками. Та в американському светері, що в неї було кепсько пофарбоване волосся, стояла з переможеною усмішкою спереду, дуже скоро й голосно говорила. А інші стояли більше по кутках.

Цікаві почути про „великі осяги” підходили, питали. Цікаві завжди знайдуться. Це ті, що не бачили Советського Союзу і не вірять в існування советських концтаборів. Наївненыхі, що для них „Раша — найсантрі”. А та з фарбованим волоссям сипала, ой сипала

словами! У неї на все була відповідь. Разом із фальшивою усмішкою. Тільки інколи усмішка зникала. Ось як тоді, коли хтось запитав: „Чи у вас ще далі вчать дітей робити доноси на своїх батьків?” Так, тоді вже не було усмішки, тоді в очах з'явилась лють.

Тепло було у просторих кімнатах, де найвненікі захоплювалися розповідями живих марionеток. Зимно, пронизливо зимно було на вулиці, де зібралася велика громада людей. Цих людей привів слушний гнів.

У таке морозно-вітряне пополуднє найкраще було б сидіти вдома або — так, як плянували ці дві жінки, піти на концерт творів Моцарта. Але вони не пішли на концерт. Люди маршували перед будинком. Ішов розвіянний вітром американський прапор, ішов за ним український, ішли прапори інших народів, крайні яких звуться тепер одним словом — СССР. Ішли люди сивоволосі, стари. Йшли батьки й вели малих дітей за руки. Йшли молоді, ті із середніх і високих шкіл. Ішли лікар, інженер, фабричний робітник. Ішли бабуні й дівчата. Вітер ніс слова англійські, українські, інші.

Від морозу затвердли обличчя. Змерзлі руки цупко держали прапори. Хтось з терпкою усмішкою кинув: „А все таки тут тепліше, як на Сибіру!”

Старші маршували мовчки, хотіли, щоб молодь теж зберігала мовчанку протесту. Треба спокійно, не треба робити заколоту. Та молоді не слухали — вони рвучко скандували: „Советські пропагандисти, геть!”

Хтось із молодих уже близнув червоною фарбою на таблицю з оголошенням про виставку. Старші казали: „Цього не треба”. Та ось хтось уже підклав вогонь під червоне полотнище советського прапора. Вдоволено закричали молоді.

І звідкіля у них така ненависть до советчини взялася? Вони ж не зазнали советського життя...

Якийсь советський педагог хотів був зробити знімку із протестаційної демонстрації. Дивно — камера й фільм враз кудись зникли. Ах, ті молоді люди!..

Газетні, телевізійні, радіові репортери нашвидку щось записують, фотографують. У вечірніх виданнях з'явиться звідомлення: громадяни протестують проти советської педагогічної виставки. Певно буде згадка про один із транспарентів — той, найкоротший, що звучав: „Пробудись, Америко!” Це клич організацій тут народжених американських громадян.

... У теплій кімнаті вчительки школи релігійної групи слухають розповіді тих, які не признають ніякої релігії. Жінка, яка щойно несла перед будинком транспарент, підходить рвучко до них. „Ви їм вірите?” — кидає з докором. — може б так поїхали, самі поглянули?” — У жінки червоне від морозу обличчя. Вчительки ніяковідуть. „Ми... це для загального знання...” — бурмоче одна з них.

У вікна теплої кімнати вдаряють знизу голоси. Вони співають американський гімн. На підмурівок вскачує молодий чоловік. Це один із тих, які кличуть „пробудись”. Він тримає американський прапор. Він говорить про тих, які борються у В'єтнамі...

За ним на підмурівок вскачує другий. У нього в руках український прапор. Він починає і за ним підхоплюють „Ще не вмерла Україна”.

Під повікою сльозинка. Це напевно від морозу. В такий холод очам боляче. А може... тому, що вулицею міста пливе пісня про Україну?..

Сльозинка пекуча, як пекучий гнів. Навіщо сюди приїхали ті з пропагандою? Хіба ще мало брехні? Доки наїvnі будуть вірити у „мирну співпрацю”? Хто від кого має вчитися, як виховувати дітей?

Є лік для них, що й досі вірять советській пропаганді. Це власний досвід. Але це дуже, дуже дорогий лік...

АВТО І КОНИК

Юліян був добрим водієм. Упродовж п'ятнадцяти років їзди автом не мав ні одного прикрокого випадку. Та ось зовсім несподівано, зовсім по-дурному трапилося...

Був недільний ранок і Юліян їхав до церкви. Якраз випав сніг і вулиці були ще не прочищені. Було ховзько, і тому Юліян їхав повільніше, як звичайно. Був уже близько церкви, вже її бачив, коли раптом авто сковзнулося вбік. Може під снігом була верства льоду, може вулиця була нерівна. Він же ж їхав поволі, обережно — і ось в наступній секунді його авто вдарило об авто, що стояло біля хідника...

Авто Юліяна було непошкоджене, зате на тому, що стояло біля хідника, зарисувалася вгнута лінія і відірвався кусок металевого обрамування.

Юліян висів із свого авта, оглянув шкоду. Оглянувся кругом. На вулиці не було нікого, ніхто не йшов, не їхав. Ніхто не бачив, що трапилося.

Юліян був схильований. Цей рід схильовання розуміють тільки ті, що самі провадять авто. Це в першу чергу обурення на якусь невидиму силу, що спричинила випадок. Бо коли б він їхав швидко чи необережно — ну, тоді мав би жаль до себе самого. Алеж він знає, що їхав так, як треба. Він навіть зробив те, що робиться в таких випадках: почав скермовувати своє авто в сторону протилежну від тої, до якої воно котилося, але нічого не помогло.

Юліян подзвонив до дверей хати, перед якою стояло авто, в яке він ударив. Вийшов якийсь старий чоловік. „Чи це ваше оте чорне авто на вулиці”? — спитав

Юліян. — „У мене немає авта”, — пробурмотів старий і затріснув двері.

Юліян постояв ще кілька хвилин біля пошкодженого авта. На вулиці не було нікого. Він вийняв з кишені олівець і записник. Видер одну картку і почав писати своє прізвище.

Втнутя лінія на пошкодженному авті нагадувала шрам на тілі. Віддертий кусень металу неначе колов його, пік його тіло. В голові вертілася думка: „Це буде коштувати, це буде досить коштувати, а в тебе ж тепер обмаль грошей”...

Юліян зім'яв у руці недописаний листок паперу, вскочив до свого авта. Ще раз оглянувся навколо: на вулиці не було нікого.

Він прийшов до церкви із запізненням. Йому відалося, що всі на це звернули увагу. І враз з тим йому чомусь відалося, що всі вже знають, що трапилося.

Відчув цю думку як недоречну. Ніхто не бачив, ніхто не знає і не знатиме. Та йому так соромно, так ніби він учинив щось дуже погане?

Не було мови про те, щоб Юліян міг помолитися. Він щораз більше хвилювався, щораз більше поринав у стан, який межує з захитанням рівноваги. Йому таки здавалося, що всі люди в церкві дивляться на нього і не думають ні про що інше, як про те, що він розбив авто — і втік...

Він пробував відігнати від себе ці думки. „Це смішне. Такі випадки трапляються щоденно, багато разів на день. Я не зробив цього навмисне. Іхав обережно. Це саме могло трапитися кожному водієві, що проїздив по-при те авто. На мое нещастя, трапилося мені. А втім, власник авта напевно має забезпечення...”

Юліянові відавалося, що Богослуження протягається страшно довго. І він почував себе неначе був фарисеем, який за позірною молитвою приховує погані вчинки. Не чекаючи на кінець Богослужби, він швидко встав з місця і вийшов. І знову відалося йому, що всі в церкві звернули на нього увагу.

Він хотів був піти до свого авта, але якась сила тягнала його в противний бік, де стояло те, що він його ушкодив. Юліанові пригадався відомий вислів, що злочинця тягне на місце злочину, і він гірко посміхнувся. Він сподівався, що за той час, як він був у церкві, хтось уже забрав своє авто. Але воно все ще стояло, і відірваний кусник металу викликав фізичний біль.

„Ні, я не буду платити за цю шкоду! — подумав Юліян. — Ніхто не бачив, ніхто не знатиме”.

Та враз, невідомо як і звідкіля, виринуло зовсім вже призабуте пережиття. Юліанові було тоді чи не п'ять років і він ходив до дитячого садка. І там серед різних забавок був малій дерев'яний коник, який йому дуже сподобався. Коли ніхто не бачив, Юліян склав його в кишеньку і приніс додому. І бавився ним цілий день. Ясно, він узяв його для себе, і в нього не було наміру віддати його садочкові. І тоді побачила коника мати й почала випитувати, звідкіля його взяв. Юліян признався, але швиденько додав, що ніхто не бачив і ніхто про це не знатиме. Ніхто. Але мати сумово заперечила: „Люди не знатимуть, але ти завжди знатимеш про це. І Господь знатиме”. І звеліла повернути забавку. І він її повернув.

Це все пригадалося Юліанові в одній короткій хвилині, такий короткий, як був його випадок. І тоді він без надуми вирвав другу картку з записника і написав своє прізвище та число телефону. Коли ж тільки переступив поріг хати, телефон уже бренчав. Жіночий голос говорив у ньому: „Дякую, що ви були такі чесні й призналися до шкоди. У мене якраз немає ніякого забезпечення”...

Коли Юліян відклав слухавку, йому все ще було боляче, але це вже був зовсім інший біль...

У ЗИМОВИЙ ВЕЧІР

Те, чого вже немає, видається інколи таким недійсним, ніби його ніколи не було... У думках пересуваються ряди картин таких відмінних від теперішнього світу, що про них уже тільки розповіді снувати. Напівзабуті, появляються ще часом в уяві, і... скажіть, ви ще пригадуєте собі, як у зимові вечори, довгі, засніжені вечори, у сільських хатах жінки пряли кужиль?

Трохи античністю, трохи ідилією війнуло від картини. Дерев'яні лави попід стінами хати, лави біля печі. На них жінки сидять, у довгий вечір, коли каганчик під стелею блимає, а за вікном снігом мете. На кужелі пухнастий клубок прядива — льну, конопель. Одна рука висмикує з клубка маленькі жмуточки, розтягає їх у нитку, — друга рука мотає нитку на веретено. Сира, негладка нитка, з якої колись буде тверде, туге, господарське полотно. Кожний рух жіночих пальців — маленький кусничок нитки. Скільки треба цих кружляючих порухів жіночих рук, щоб створити шмат полотна на одну сорочку, тугу та тверду?..

Ах, така давня ця картина, що треба зусилля пам'яті, щоб її почати! Та все таки прийшла вона чомусь у довгий зимовий вечір, прийшла в інший світ, в інший час, коли вже ніде ніхто — там, де колись льняні нитки пряли — вже не пряде. Прийшла і принесла з собою стару казку, одну з тих, що при кужелі в зимові вечори розказували. Послухаєте?

Давно, давно жив мудрець. Великий мудрець то був. Багато книг він прочитав, багато дум над книгами передумав. Та в ніякій книзі не знайшов він відповіді на питання: з чого сила людської душі постає? А якщо і знай-

шов, то це не була така відповідь, якої він шукав. Тож виришив піти у світ і самому про це розвідати.

Ходив по світу мудрець, різних людей питався, але того, що хотів знати, ніхто йому не міг сказати. Аж порадили йому люди зайти до одного старого чоловіка, що довгий вік прожив, не одне бачив, не одного навчився. Пішов до нього мудрець, пішов до самотньої хатини, що із старости аж у землю вгрузла. Застукав до дверей і перед порогом ждав. Вийшов з хати старець старий - престарий, білий - білісінський, з бородою аж до колін, та, видно, немічний дуже, бо аж двома палицями підпирається.

Поклонився йому мудрець і промовив: „Казали люди, що ти багато бачив, чув і багато знаєш, добрий старче. То може ти на своєму довгому віку дізнався, з чого походить сила людської душі”.

Натужив виблляклі очі старець, прикладав руку до вуха: „Ані тебе добре не бачу, чоловіче, ані не чую добро. Із - за моєї немочі старечої трудно мені з тобою розмовляти. Але в мене ще є батько, може він скаже тобі те, про що питаети”.

Здивувався величний мудрець, що у такого старика ще батько живе, і подумав, що батько напевно ще кволішний за сина. І вдруге здивувався, бо на порозі інший старий чоловік став і, хоч батьком був першому, молодшим за нього виглядав.

Проте, волосся в нього було вже не зовсім біле, а тільки сивиною присипане. Борода у нього була вже не до колін, а лише до пояса. І не двома палицями він підпирається, а одною. І вклонився йому мудрець і промовив: „У мене питання єсть, та не знаю, чи чуєте мене і чи бачите, старче”.

„І бачу, і чую тебе добре, — відказав старий чоловік, — та чи знатиму відповідь на те, про що питаети? Але ти не турбуйся: у мене ще батько є, він більше від мене прожив, більше й знає. Його я покличу на розмову з тобою”.

І втретє здивувався мудрець, бо за хвилину на по-
розі став третій чоловік, що приходився батькові дру-
гому, а дідом першому старому чоловікові. Та який же
ж він був відмінний від свого сина та внука! Тільки
трохи сивий був, з бородою не до колін, не до пояса, а
тільки по груди, не пригнутий віком, як внук і син, і
без опори ніякої, без палиці, рівно стояв.

Вельми здивувався мудрець і промовив: „Прийшов
я сюди про одну правду розпитати. Бачив твого внука,
бачив твого сина і ось бачу тебе, старче. І не можу
збегнути, як це воно так діється: Твій внук — наймо-
лодший із вас трьох — найбільше немічний. Твій син
— старший за нього роками — сильніший за нього. А
ось ти сам, за тих двох старший, найсильніше держиш-
ся. Бож внук твій на дві палици спирається, син на од-
ну тільки, а ти без ніякої підпори рівно стоїш. Чому це
так?”

Засміявся дідуган голосом міцним та дужим. Зас-
міявся тай промовив:

„Не роками міряти людську силу й неміч, чоловіче
мудрий, не роками, а тим, як людина життя проживає.

„Коли такі, як ми, виростали, то вірили, що чоло-
вік, при Божій допомозі та при власній волі усе подо-
лає. Тож твердим було наше покоління.

„Коли мій син виростав, тоді вже люди менше зу-
сил儿 від себе вимагали, а більше труду від інших спо-
дівалися. Це зробило їх слабшими від нас.

Коли ж мій внук виростав, люди забули за твер-
дий труд, за власні сили і стали поклонятися бездуш-
ним машинам, які все за них мали б зробити. І від того
вони стали безсильними”.

Це не моя вигадка, ця казка. Я чула її в далекому,
неіснуючому світі, там, де у зимові вечори пряли шор-
сткі нитки. Може й ця розповідь така дивна, як отой
давній світ...

КАЗКА БІЛИХ СНІЖИНOK

Грайливе прядиво сніту щораз густішало, і з білих крихіток розвинулася дошкульна заметіль. Згори сипалася й копичилася снігова буйність, крізь яку Надійка вже нічого не бачила. А Надійчине авто то приставало, то підповзalo у довжелезному хвості таких же засніжених авт з дрібкою смішної надії, що за п'ять, десять чи п'ятнадцять хвилин вона наблизиться до хати.

„І це мусіло якраз трапитися на Свят - Вечір!” — жбурнула огірченням Надійчина думка.

Замкнена у безпомічній валці авт, Надійка мала аж надто багато часу передумати все те, про що хотілось і про що не хотілося думати. А відносилося воно здебільша до Яркової та її власної долі. Бо, врешті - решт, як довго можна обманювати саму себе якимись потіхами, якимись протертими рештками сподівань? Чи можна вірити тим, нібито очевидцям, які запевняли, що бачили Ярка там то й там, тоді й тоді? Правдою залишається, що Надійка писала всюди, де можна було щось дізнатися, питала всіх хто міг щонебудь знати, а насправді нічого певного не дізналася. Може Ярко згинув, може живе. А втім, треба погодитися з реальністю: є більше таких, як вона, вдів - не вдів, яких военне, вже тепер призабуте, божевілля розлучило з рідними.

„Мій Ти Боже, — відмахувалася від наболілих міркувань Надійка, — у житті все минає, вже й моя молодість пройшла, треба нарешті призвати сумну правду, що Ярка більше не буде” — „Бо якби був, повернувся б, а бодай подав вістку”, — сквапливо під-

твердила чуйна свідомість. І Надійка, зідхнувши, вирішила, що, починаючи з цьогорічного Свят - Вечора, вже більше не буде вижидати, ані обманювати себе надіями.

Таки добилася додому, де двоє стареньких, мати й батько, стурбовано тулили обличчя у вікно, ясно ж, Надійку виглядаючи. І коли вона стала у дверях, обое глянули на неї так, ніби з її появою відразу щез придавлюючий тягар. Батько навіть зажартував для відпруження: — „Наша мама все ще не може зрозуміти, що їхати в сніговію автом це не те, що колись саными”. — А мати, ніби виправдуючись, шепнула: „Я вже три рази підігрівала вечерю,— і подриботила до кухні, додаючи ще на ходу: — і якраз на Свят - Вечір мусів той сніг так розгулятися”.

Надійка втомлено знімала плаща. Від непорушного сидіння в авті вона вся затерпла. Крім утоми не відчувала вже нічого. Та навіть рада була з того, що втіма відсунула всі інші відчуття, всякі інші рефлекси. Вона вже не хотіла піддаватися тому святковому настрою, який у їхній хаті мусів бути сповнений мелянхолією, тугою, жалем.

Блідо й несміливо відізвався дзвінок при дверях. „Це вже певно колядники, Надіечко”, — зворухнувся батько. І вже хотів був іти, відчиняти, та Надійка поспішно перебила: „Ні, ні, я сама піду вниз, а татко хай засвітить ялинку”, бо знала, що батькові з тим його серцем недобре ходити сходами.

За дверима було тихо. Колядники звичайно гомонять, шорохтять черевиками. „Не колядники”, — ще вспіла подумати і відкрила двері. Війнуло в обличчя сніговою хустою, такою ціпкою, що на мить заплюшила очі. Тільки зариси якоїсь постаті вспіла скопити і уривки чимсь придавлених слів: „Чи тут живуть Біляї?”

Цей неймовірно відомий звук голосу, що кидає слова, напевно Надійці причувається. Це неможливе, щоб на світі був другий такий голос — борониться Надійчина свідомість. Та водночас вона, як механічна лялька, відказує: „Так, тут”. І ще думає, чого цей чужий чоловік до них приблукався.

А в наступну мить Надійці видається, що її скоплює якесь недійсне й зовсім неможливе марення, бо постать обгортася її відрухом нестримного пориву, постать шепоче голосом, який Надійці все ще звучить як у сні, постать промовляє до неї: „Ти вже не сподівалася, що ми зійдемося, що будемо разом, Надіечко?”

А Надійці видається, що це — сон, і вона бойтися прокинутись, і тільки раз-у-раз повторює до болю рідне імення: „Ярку, Ярку, Ярку...”

Це хіба предовгий сон, бо нагорі старенькі занепокоїлися, чому Надійка не приходить, і обое дріботять сходами до дверей. Бо тепер такі часи, що може хтось напав... Але ні, вони бачать дивну сцену і вмить, без вияснення розуміють усе. Мамин голос ламається дрижачим, зворушеним плачем: „Матінко Божа, та ж це чудо, та як повірити, що ти повернувся, синку!” А батько, мужній батько, як у кожному випадку, хапається жарту: „Ta ж хлопця зовсім засипле снігом, а ви його в хату не пускаете”.

І від батькової усмішки в темряві, і від маминих невидних сліз радости Надійка опритомнює. Придержує свою дрібною рукою Яркову руку й шепоче: „І справді, вже час вечеряти, ходи любий...” І в цих словах усе, що Надійка може в цю пору сказати про всі ті пройдені Свят - Вечори, коли на столі стояла порожня, недоторкнена й пронизливо сумна Яркова тарілка...

Вони піdnімаються сходами ніби у якомусь завороженому і не з реального світу поході, — Надійка ще чує якісь Яркові слова, слова вияснення, вибачення, але це все вже не важне. І в Яркові слова знову вплі-

тається батькова усмішка: „Бачиш, Надіечко, яка тобі несподіванка під ялинку?” А Ярко, набравшись тієї батькової радості, докидає: „Такий уже трохи старий дарунок під ялинку”. Це він, мабуть про ті роки, які забрали у самоті Надійчину та його молодість.

Ще на одну мить попри Надійку просовується тінь страху: щоб цей сон не скінчився, щоб вона знову не була самотня. Та ні. Поруч неї стоїть її велика радість, її віднайдене щастя.

А ФІШІ

(„Дітям найкращої Музи” — акторам українських театрів з любов’ю присвячує)

Ми вже відвикли від багатьох речей. Тут не говориться про „важливі речі” — великої міри та ваги, а про звичайні, такі, що творять чи колись творили життя. Зрештою — коли б так призадуматися, то життя складається з великої кількості малих подій, а не з малої кількості великих. За деякими „малими речами” — стає інколи жаль. Їх бракує.

Скажіть, чи не бракує вам тепер кольорових афіш, що колись оповіщали приїзд українського театру до вашого міста чи містечка?

Пригадуєте собі великі жовті, зелені чи голубі плахти паперу, приkleені тутим kleем до стіни Народного Дому, або за вітрину Народної Торгівлі? Вони бували часто й на круглих, товстих стовпах, спеціально призначених на те, щоб на них наклеювали афіші, оповістки й часом клепсидри.

Коли ви ранком бігли до гімназії — а терціян зачиняв браму точно о восьмій годині — і несподівано завважували таку новеньку, фарбою пахнучу афішу — ви зупинялися. Ви мусіли зупинитися, навіть якщо знали, що в міжчасі браму зачинять. І ви перечитували цю афішу від самої гори до низу. Назва театру була дуже важлива, бож було їх кілька. Заголовок п’еси так само важливий, бо ану ж зовсім нова, якої ви ще ніколи не бачили, але стільки про неї чули? Зрештою — назви п’еси на театральних афішах мали в собі справжню п’янкість. Від самого заголовка — і прошу не за-

перечуйте, що ви любили тоді театр „до божевілля” — вам починала крутитися голова. Наприклад, „Шаріка” звучала екзотично. „Чар однострою” пах лицарськістю, а „Земля” Стефаника бриніла як сталь...

Заголовки п’ес на афішах мали таку саму сугестивну силу, як актори на сцені. Або — якщо ви мали іспит із середньовічної історії — афіші прибиралі постати кольорових герольдів, що сурмлять на міській площі, оповіщаючи велику новину. Бо приїзд українського театру до містечка був таки великою новиною. Супроти неї всі інші справи — навіть такі, як „двійка” з греки — блідли.

Афіші, що ви їх читали — ні, не читали, а проховтували слово за словом — звучали гордо й впевнено. Афіші запевняли, що цим разом — це таки справді найкраща п’са у найкращому виконанні. Можливо, це було ще й тому, що тоді у вас ще не розвинулось почуття критицизму до всіх явищ, з мистецтвом включно, а була величезна здібність захоплюватися...

На афішах ви зустрічали вже знайомі вам прізвища акторів, і вам здавалося, що це справді приїхав хтось, на кого ви довго чекали. Ви вже мали свою улюблену актрису, і читаючи афішу, вам приходила до голови фантастична думка: послати їй кіш квітів! В осітній дії під оплески цілої залі внесли б цей кіш з квітами. А ваша улюбленна актриса поглянула б тоді у ваш бік, всміхнулася й зробила глибокий реверанс. Ви навіть призадумувалися, чи не взяти б зачету на місячну корепетицію у пана Крупницького, того, що мав м’ясарню і дуже тупого сина, якому ви давали приватні лекції. Але це була тільки мрія. Ви наперед знали, що зачету вам не дадуть. Радше треба подумати, звідкіля взяти 50 грошей на вечірню виставу, а цих 50 грошей — це була нелегка справа...

Інколи приходила думка — а може б так „перешварчуватися” на залю, але зараз же ця думка зникала. „Шварчуваця” можна було всюди, але не там,

де грали українські актори. Причина була проста: цих акторів ви любили, а якщо когось любите, то його не можна ошукувати.

Так, театральні афіші вміли брати в полон ваше серце, що стукало під вітертим на ліктях гімназійним мундурком, і з цього полону ви ніяк не мали сили вирватися. Зрештою — ви навіть не пробували, бо й чому? А те, що внаслідок ваших роздумувань про „Шаріку” ви обірвали „цваера” — це ж була дрібниця. Важливим було те, що зараз по лекціях ви бігли до пана Оренштайна, який продавав і купував уживані книжки, і заставляли свої льогаритми.

Справа фінансів була полагоджена — вам ставало легше на душі. Щоб зовсім легко — того не можна сказати, бо вас ще муляла думка: ануж забракне третьюрядних квитків. Ясна річ, що першорядні й другорядні в рахубу не входили, „стоячі” годилися для „штубаків” і вам, учневі сьомої гімназійної, ніяк не лицювали. До того ж на виставі напевно буде ваша „симпатія”, панна Оля з батьками і ви хочете себе перед ними гідно показати!

Вистава починається щойно о восьмій годині, а ви вже чверть на восьму сидите на своєму місці. Ви нізащо в світі не пропустили б того часу, який попереджає початок вистави, коли пересувають крісла, коли публіка поволі заповнює залю, коли оркестра починає настроювати інструменти. Поодинокі тони мішаються у смішну плутанину, кожний тон для себе, а всі разом нагадують людей, що ніяк не можуть між собою погодитися. Здавалось би, що такі звуки ріжуть вуха, але ні, — тоді для вас не було приемніших хвилин над ті, які попереджали початок вистави.

Ви з увагою прислухалися до кожного із трьох дзвінків, які заповідали виставу. А скрипіт шнурів, що поволі тягли вгору куртину, простягався по всіх ваших нервах. Серце аж лопотіло під вітертим мундурком.

На хвилину ви наче завмиралі, переставали ді-

хати, щоб зараз же перенестися в інший світ, що виростав перед вами на сцені, світ, що в ньому панував один тільки закон — „уявім собі”.

**

... Ваші долоні почервоніли від оплесків, і ви захрипли, викрикуючи „браво”.

Світла на залі разять очі, нагадують, що вистава вже закінчилася.

Ви держите в спіtnілій руці хусточку — ні, ні, ви не втирали слізинок захоплення, ви вже майже дорослі, ви ж учень сьомої гімназійної. Хіба б ви плакали в театрі?

Хтось наступив вам болюче на ногу. Як ці люди пхтаються до дверей! А вам зовсім не хочеться йти додому. Ви все ще живете в тому світі, в світі „уявім собі”, до якого вас привела кольорова афіша.

**

Серцю, що лопотіло колись під витертим мундурком, серцю, що відповідало на мову кольорових афіш, серцю, що ходило у зачарованій світ сцени — багато довелося пережити від того часу.

I книжка, що ви були віднесли до пана Оренштайна, щоб добути гроші на квиток до театру — давно вже непотрібна.

Тепер ви могли б купити не один третьюрядний, а всі першорядні місця на виставу українського театру. I ви могли б тепер послати вашій улюблений актрисі не один, а десять кошів з квітами.

Багато ви добули, але деяць довелось втратити, бо не часто тепер доводиться бачити афіші, які оповіщают проїзд українського театру.

КВІТИ І ТУГА

Сусіди, що живуть поруч неї на цій тихій вуличці, вже звикли до того, що вона „якась інакша”. В їхній мові слово „сантиментальна” не вживається так часто, як у нашій, але вони вже кільканадцять років, відколи вона спровадилася на їхню вулицю, знають, що вона тужить. Тужить за тим, що вони звуть „старий край”, а вона зве „дім”. Бо вона вперто твердить, що її „дім” таки залишився там. Тут вона тільки „мешкає”...

Почалося з того, що вона запитала сусідів, де можна купити цибульки білих лілей. Ні, ні, не тих, що їх купують у вазонках під Великдень, не тих, що їх звуть „лілія регаліс.” Йдеться про інші. Ті дуже пахучі, що цвітуть на початку липня, перед св. Іваном. Ах, нарешті договорилися — тут їх звуть „ліліями Мадонни”. Сорі, але вони в цьому місті непопулярні. В крамницях з квітами їх не продають,

Сусідка з лівої сторони знайшла у себе каталог фірми, десь у якомусь іншому стейті, звідкіля ця фірма висилає насіння й цибульки прерізних квітів. Це була велика потіха, і вона зразу послала туди своє замовлення. Наприкінці літа цибульки прийшли, і вона посадила їх на невеличкому клаптику землі біля хати. Вона раділа ними так, ніби справді йшлося про щось цінне та страшенно близьке душі. Власне — близькими ці білі лілеї були, бо вони росли колись на великій круглій клумбі перед її „домом” — на приходстві.

На наступне літо, таки перед самим св. Іваном — в її селі казали „Іваном Лопушником”, бо тоді втикали у стріхи листя лопухів — лілеї зацвіли. Вона з цього так раділа, що сусідкам було трохи дивно. Правда, квіти

гарні, міцно пахнуть, але крім них уліті є стільки інших, ще, мабуть, гарніших. Сусідки не знали, що коли вона дивиться на білі лілеї — вона бачить дуже багато. Колишню клюмбу на приходстві і село. Відпуст і ім'янина свого батька. Все те, що було рідне — і власну молодість. Вони не знали, що в білих, пахучих келіхах квітів поринає її втомлена Туга, і що від цього приходить полегша. Цього вона ім не розказувала, бо вони навряд чи зрозумілі б.

Ще за рік лілеї вийшли з зими якісь приболілі, і їх стебла почали сохнити, ще поки прийшов їм час розцвісти. Тоді сусідки сказали, що певно земля непідхожа і треба пересадити квіти в інше місце. Вона так і зробила, але на наступну весну лілеї не зійшли.

Тоді вона ще раз замовила цибульки у фірмі, ще раз садила їх дбайливо і ще раз надіялася. На її клаптику землі під хатою лілеї не хотіли рости. Це боліло її так, ніби від неї відходили дорогі спомини, і залишалась по них тільки прив'язла, вбога тінь... Але вона не належала до тих, які підкоряються долі і приймають все, що несе доля. Власне, вона була з тих упертих, не-примирених, які доки живуть, доти шукають того, що їм дороге. І тому, коли приходив липень, вона сідала до авта і їхала за місто шукати лілей. Річ була в тому, що далеко за містом, на фармах, вони росли й пахли. Тільки на фармах можна їх було побачити — ніде інде.

Коли їй вдавалося побачити хату, біля якої вони росли, вона зупиняла авто і довго — довго їм притігдалася. В неї не було відваги вийти з авта і підійти ближче, щоб почути їхній п'янкий запах, але часом вітер приносив його крізь вікно до авта. Тоді вона радісно всміхалася і від'їздила вдоволена. З цих поїздок за місто вона поверталась розмріяною, але спокійною. Це було так, неначе щось допомагало їй зберігати внутрішню рівновагу, яка постійно хиталася від внутрішнього роздвоєння.

Сусідки, головно та, з лівого боку, чули, що вона співала тоді півлолосом якусь пісню, слів якої не ро-

зуміли, але яка звучала приємно. Вони не знали, що це була стара сільська щедрівка про білі лілії, яку їй колись давно співали вдома, під вікном. Але пісні вона ніколи не докінчувала, бо їй приходило на думку, що щедрівок уже не співають, і вона, мабуть, ніколи додому не повернеться... Проте, на другий день по роботі вона таки знов іхала за місто дивитися на чужі лілії.

Котроїсь суботи сусідка запропонувала разом поїхати на базар купити ярини. Заохочувала, що ярина, куплена у фармерів, які в суботу приїздять на базар, куди краща за крамничну. Вона поїхала і на базарі побачила стару жінку, яка продавала... в'язанки білих лілей. Тих, що ростуть на фармах.

Не питуючись про ціну, купила усі в'язанки, які стояли перед жінкою. Їх було стільки, що вона з трудом їх несла.

— Що з вами? — здивувалася сусідка. — Навіщо вам стільки лілей?

— Я їх люблю, дуже люблю, — відказала вона радісно. — Я завжди про них мріяла.

Сусідка скептично похитала головою і порадила бодай на ніч виносити їх з кімнати, бо зачадіє.

— Це була б найкраща смерть умерти від їх пащоців, — сказала вона до себе тихо. — Вмерти від білих лілей, які колись цвіли вдома. І тоді ще раз приснився б дім, відпуст св. Івана, молодість.

— Що ви сказали? — спитала сусідка. — Ви щось згадуєте про дім?

З-поза жмуту білих лілейних келіхів, глянули усміхнені очі. Дивно, що в них уже не було смутку, ані сивої далечі Туги. В них була роз'ясненість.

— Я така рада, що ви порадили мені сюди приїхати! — сказала вона до сусідки. — Я справді вам за це вдячна.

КОЛИ ПАХНУТЬ ЛИПИ

Вулиця липнem гарячкує, а при вулиці, при хіднику, самітня липа медяністю пахтить. Хідником вони дві йдуть. Прохожі сказали б „старша” і „молодша”. По-українськи говорять „Свої”, — сказали б ми.

Ця старша біля самітньої липи зупиняється. Липа — така собі, в місті виросла, тож ні висока, ні кріслата — мізерненька, збідована. Але пахне так само, як пахли всі липи колись, удома...

„Старша на липу дивиться — ніби зідхнула, а може тільки вітер гілкою струснув... Каже ніби до себе, ніби нікого при ній нема: „При дорозі, що до монастиря вела — тристалітні липи росли, дужі, непохитні... Королівські лили, мов з легенди...”

Неначе цю другу, що біля неї зупинилася, пригадала, бо каже: „Про липи в Краснопущі згадала... Ті, що понад дорогою до монастиря росли. Як вони тоді пахли, як пахли...”

Ніби пояснити хоче, бо додає, зовсім тихо: „Це я про відпуст на Івана Христителя — на селі казали „Лопушника” — згадала. Ви були колись у Краснопущі?”

У молодшої ніби дитяча усмішка, ніби у яру молодість тільки вступила: „Чи була? Та ж це батьківські сторони, рідні. На вакації з міста завжди до Краснопущі приїздила... відколи думка сягає, ще як за ручку тітки стежками до монастиря водили.

Вони вже говорять мовою, що спільна їм обом.

„Так думки переплітаються, що не знати, котра з них перша. Ось і перед очима стоїть: кожна хата, кожна стріка листям лопушаним затикана, заквітчана. Лопушане листя так і хилиться вниз... Завтра відпуст!

Ця старша все ще на бідненьку міську липу дивиться”

Хіба можна їй із краснопущанськими липами рівнятися? Так і бачиться: немов це вчора було: день перед св. Іваном до Краснопутці люди на відпуст з усіх сіл сходяться (хто б уліті возом їхав, та й ще на відпуст!) По сім, по десять миль ідуть — і не втомлені, але радісні приходять. Під вечір у потоці ноги миють з дороги. Потік в долині, по камінчиках сміється, прозора вода, свіжа така, а над потоком коноплі пахнуть...

З криниці воду відром тягнуть — а криниця стара, немов та в пісні — зверху дубова, всередині цябриням виложена, а коли ланцюг угору з відром тягнути, скрипить він, ой скрипить... А вода така, немов льодом відсвіжена — джерельна, з-під гори високої...

До господарів на нічліг просяється — хто б там до хати вліті, як так душно! — щоб у стодолі переспати до завтра. А в стодолі сіно свіже, скошене недавно, та вже сухе, і п'янке, п'янке що голова від нього ніби захмелена..

„Тільки на сіні не куріть! — господині просять, що свіже молоко від корови в полив'яних гладушках принесли. — Випийте з дороги”. — А хлопчик у кошику з лика черешні приніс. На самий вершок за ними лазив, бо на вершку найспіліші, зовсім чорні....

Хліб, паляниці з клунків виймали, повільно жували... А ніч вже заходила, і світлячки вже поміж липами, по подвір'ях зелено — золотисто літали. Свято-іванські світлячки.

Були й такі, що на нічліг не просилися, а коло монастиря на траві спали. Там їм і липи, і сосни з лісу — колискову. І теж ліхтарики Божі, світлячки, — для добрих людей, що на відпуст до Краснопутці прийшли...

П'янко все пажло під св. Івана: і липи, і сосни, і сіно — і ті білі лілеї, що біля монастирських стін до Матері Божої молилися...

А як сонце ранком вставало, в потічку на камінні

купалося, то люди все ще йшли та йшли на відпуст. Стежками від лісу, стежками понад потоком, згори, через поля. Ой, хто злічив би людей добрих, що на відпуст до білого монастиря в Краснопущі приходили!

Владика не раз на відпуст приїздив. Ген далеко, перед монастирські брами процесія з хоругвами виходила вітати. Пісню тоді співали — стару, галицьку, що вже Її тепер рідко почуєш:

Хай радіє світ цілий,
Ясна зоря сходить —
Це Предтеча нам святий,
Це Йоан ся родить....

Нескладна, нехитра пісня, а щось золотисте нею стелиться, щось як велика радість добрих, простих людей широго серця...

Hi, цього всього не розкажеш, це треба було пережити, треба було бачити: між горами, в долині (хтось сказав „галицька Швайцарія”), над потоком, де лиши пахнуть, де живична ясність сосон, де білі лілеї і білий монастир. I там — відпуст. Хор співає, Служба Божа Архиерейська довга — ні, не довга — торжественна!

Дитячі очі широко розкриті, на все дивляться, все побачити хочуть. В ручці дитячій цукерок червоно-жовтий, кручений, від солодкої фарби липкий...

А там, трохи оподалік, на траві прикліянувшись, люди сповідаються. Тихим шепотом молитви — і понад ними хор, а вгорі сонце, що вранці в потоці скупалося, а тепер липами дихає...

Близче лісу крами і крамари — в крамах півники-свистуни, трубки блискучі, цяцьки, цукерки. Жадібно дитячі очі на ті скарби глядять, хотілось би неодне, тільки що мати молитися. А збоку жалібне: „Дайте ялмужну бідному каліці нещасному”. Діди жебрущі жалібно просята, заводять, приспівують, благословлять...

Не пробуйте цього всього переказати. Не зможете. Відпуст св. Івана в Краснопущі — треба було бачити.

ВСЕОБІЙМАЮЧЕ МИЛОСЕРДЯ

Кажуть, є люди, яким „не ведеться”. Що б вони не почали, що б не робили — все ім „не виходить”. Навіть, якщо вони мають найкращі наміри зробити щось добре, щось, що врешті ім самим дало б вдоволення — тоді все щось стане поперек їхньої стежки. І замість, як кажуть сусіди, „поступити розумно” — стається навпаки. Створюється заплутана ситуація. в якій тяжко знайти логічний сенс. Таким людям чіпляють називу „невдахи” — і або байдуже здвигають раменами, або тихцем чи втолос з них кепкують.

„Люди, яким не ведеться”, можуть бути добре вдягненими і навіть можуть займати в житті якесь становище. Коли такої людини не знаете, а тільки бачите, як вона проходить, вам навіть не прийде на гадку, що їй може бути дуже зле і що вона терпить. І що вона не може собі на всі свої труднощі порадити.

Ці люди не завжди говорять про свої невдачі, але вони завжди шукають когось, хто б їх розумів. Їм надусе треба зрозуміння. Частинки почуття, яке хтось колись поетично назував „всеобіймаючим милосердям”.

З висловом цього останнього треба бути обережним. Невдахи мають свою гордість — бо нема людини, яка її не мала б — і не хочуть, щоб хтось назавв їх „слабодухами”. Вони, попри свої невдачі, таки хотуть — і мусять — вірити в себе. Все, чого вони шукають в іншої людини — це, щоб їх вислухали — і не засудили. Вислухали і не питали: „Навіщо ти це зробив? Ти ж міг припустити, що тобі не вдасться”.

Так, усе чого вони прагнуть — це зрозуміння. Вибачливого зрозуміння, в якому нема гірких слів так званої „правди”. В людських взаємовідносинах і про-

блемах — правду не легко найти. Ви скажете: „я не зробив би цього, що він зробив”. Це легко сказати. Але коли б ви були на його місці і мали його вдачу — хто знає? Ви бачите і відчуваєте по-своєму, він по-своєму. До того ж бувають обставини, які йому добре відомі, а вам ні. Попросту — вам не доводилось бути в такій ситуації, як він.

І не треба казати: „потрібна була сила волі”. Сила волі, як усяка інша сила — в кожній людини інакша. У декого її дуже мало. Чи можна на це щось порадити?

Можливе навіть, що „людина, який не ведеться”, намагалася бути „сильною”. В своєму розумінні і по своїх спроможностях. І знову нічого з цього не вийшло. Чи не здається вам, що часто треба розуміти... людську слабість? Це такий самий недолік, як всі інші. Чи є на нього ліки?

Найлегша річ — це засудити людину. Сказати: „сам собі винен, хой був би цього не робив”. Або щось подібне. В щоденному житті так багато „суддів”, які, вислухавши чи навіть не вислухавши людину, „засуджують” її. Зате мало таких, думки яких заторкують „всеобіймаюче милосердя”. А воно таке велике, що йому немає ні початку, ні кінця.

Скажімо, ви йдете вулицею Нью Йорку і бачите на хіднику, серед сміття, постать. Це була колись людина, подібна до інших людей, — тепер її звати „бомом”. Тепер у цій постаті залишилося дуже мало того, що звати „людським”. Ви бачите забруднене лахміття і запаморочені алькоголем чи наркотиком очі. В очах щось із побитої тварини — або ні — в очах дно людської нужди. Нижче вже нема куди падати. Дно є дном. Воно вражає дуже прикро... Можна перейти поруч „бома” з почуттям несмаку і подумати: Він сам собі винен. Коли хтось хоче жити по-людськи, той не шукатиме дна нужди. Не лежатиме у вуличному поросі й не жебратиме цими страшними очима.”

Так, бути суддею людської нужди — дуже легко.

А ще легше відвернути погляд і не думати про це. Коли б тільки не очі, що вже навіть без надії жебрають вашого милосердя. Очі з dna нужди... Чи ви завжди можете залишитися до них байдужими?

Це дуже драстичний приклад, але це, мабуть, початок „всеобіймаючого людського милосердя”, про яке рідко говориться. А далеко, далеко — у кожному відношенні — йде десь людина, що добре вдягнена, має якесь становище... і теж шукає доброго людського слова. Ні, ні, тут ніяких порівнянь! Іх не може бути. Йдеться тільки про зрозуміння.

Добре вдягнена людина живе вигідно, на перший погляд усе в ній ніби в порядку, а що їй час від часу не ведеться — це ніби не таке страшне. Але ви не знаєте, як вона хоче, щоб хтось її зрозумів. Щоб не чути постійно „ти сам собі винен”, або „не треба було цього робити”. Щоб хтось нарешті сказав сердечне, добре слово. Щоб не засудив, але зрозумів. Навіть, якщо зрозуміти не легко. І щоб додав віри.

„Чи ви вірите, що все, що я робив — робив з добрими намірами? Що ж, не повелось, я знаю. Я думав інакше, а вийшло інакше. Ви мені вірите?”

Він хотів би, щоб хтось добросердечно сказав: „так, вірю”.

„Чи ви вірите, що я ще можу зробити щось, що буде вартісним?” Він хотів би, щоб ви сказали: „так”.

Писав колись поет:

Якби ти знов, як много важить слово,
одно сердечне, теплее слівце
глибокі рани серця як чудово вигоює
якби ти знов оце”...

Здається, сучасники дуже часто не розуміли цього поета. Бож як сказано: засудити дуже легко, зрозуміти куди важче...

Коли б так покласти на вагу всі дорогі почуття, хто знає, скільки заважило б оте простеньке, що його звати „зрозумінням”. Або як хтось поетично його назвав: „частина з всеобіймаючого милосердя”....

ЛИСТ ДО СВЯТОГО ОТЦЯ МИКОЛАЯ

І як же ж тепер, мій сивенький Святий, виправдуватися, що такий довгий час не писала до Тебе? Коли б Ти заглянув до тієї великої книги, яку носив за Тобою сріблястий, кучерявий янголик і в якій Ти записував імена всіх чесніх Оль, Марійок, Владків, і Ромків, Ти б знайшов видерту із зошита картку із моїм підписом. Він же зовсім ізжовк, отой давній листок паперу, і Ти навряд чи годен відчитати кострубаті літери дитячого письма. А може розмазав ті літери вірлівський сніг, що присипав того листа, кинутого за маминою порадою крізь вікно, бо чейже кожний лист до Тебе завждиходить! — і надаремно Ти пробував би згадати, про що тоді просили. Чи ще одну ляльку, чи може вже книжечку з образками?

Це були давні часи, Найдобріший, і, коли їх згадувати — роз'яснюються очі й уста усмішкою призабутої безжурної радости. Це були добрі часи, Найдобріший, бо для дитячого щастя тоді не багато було потрібно. Найосновнішим було те, що Ти, який рахуеш усі гарні й негарні вчинки малих істоток, знайдеш при кінці більше тих, які заслужили на нагороду. А якби навіть не знайшов, то тому, що Ти такий добрий все одно простиши, забудеш і принесеш сповнення бажань.

Це прекрасна річ, мій сивенький Святче, вірити у когось, хто хоче і може принести людині трохи ясної радости. І, мабуть, тому після стількох довгих років понесеться до Тебе знову лист... лист, присипаний снігом чужини... Рівніші будуть літери в цьому листі, зате прохань більше. Чи, радше, про цінніші від книжки і від ляльки речі хочу Тебе просити. Бо, бачиш, те, що

купується в крамниці, вже самі можемо придбати, і не має вже у ньому того чару, що мали колись светерки, рукавички й шалики, які Ти маминими руками клав під подушку. Солодка радість малих даруночків кінчиться, мабуть, на тому порозі, через який переступаємо у „дорослі роки”. Тепер, добротливий Чудотворче, більше нам потрібно для усмішки щастя...

Тож прошу тебе: скажи сріблястому янголикові, що ходить із Тобою, щоб запакував у невидимі коробочки золоті зернятка здоров'я. Коли заходитимеш у грудневу ніч до українських хат, де Тебе віжидають, постав ці коробочки біля подушок тих, що про них просили. Одну з них, прошу, постав біля голови моєї матері. Це ж вона вчила мене писати перші листи до Тебе. І всім іншим мамам, і всім людям, що просять тебе про ці зернятка, даруй цей великий дарунок. Хай прокинутися у день Твоїх ім'янин із смужкою радости на чолі: „Богу дякувати, почуваю себе здоровішим!”

А в інші коробочки поклади кришталеві зернятка спокою. Тієї добротливої тиші, яку по-модному звуть або „рівновагою духа”, або ще простіше — „міцними нервами”. Це для тих, що мучаться думками, що перевтомилися надміром турбот і проблем, що надаремно шукають полегші у смуткові. Увійди крізь закриті двері до їхніх безсонних кімнат — для Доброти двері ніколи не закриті! — і тихесенько підсунь полегшу під зволожену слізьми подушку. Своїми людськими очима вони Тебе не побачать, але напевно, о, напевно відчувають Твій прихід. І може в Твою святу ніч заснуть відігружені, а прокинувшись вранці, поблагословлять Того, хто Тебе, Мирлікійський Чудотворче, послав... свого Господа.

Є ще один подарунок, але він такий великий, що не стає відваги про нього просити. Та мое прохання аж ніяк не є першим проханням у цій справі. У тих церквах, там, на нашій землі, у тих церквах, що їх обернули на клуби, магазини або гаражі, — у тих церквах багато людей багато разів молилися до Тебе про цей дар.

Ти, Серцевідче, добре їх знаєш. Людей у злиденній одежині, із збідованими, передчасно постарілими обличчями, прибитих і понад усе — заляканіх людей, які ніколи не знають, чи їх не арештують і не вивезуть. Це люди многострадального і многовидержливого народу. У вогниках свічечок, що їх ставлять перед твоєю іконою, Божий Угоднику, горячі їхні зболені серця, згорають їхні прохання про Твою допомогу.

Є такий превеликий дар, добрий Святче, що його прагне кожна людина, а зветься він попросту — Воля. Воля від насильства, від знущань, від ідкодошкульної тривоги про, хай і злиденне, існування. Воля з великої літери, яка дозволяє людині піднести чоло вгору й глянути спокійними очима на свою рідну землю і на весь світ. Воля, що є антитезою рабства.

Найдобріший із святих, я знаю, що у щоденному житті не можна виглядати чуда, але вчини хоч так, щоб серця тих людей роз'яснив промінчик надії. Що як не сьогодні, то колись, пізніше, буде їм легше, бо Воля з великої літери не може згинути і таки колись об'явиться.

А в кінці моого листа хочу подякувати Тобі, найдобріший, за все добро, яким мене довгі роки обдаровував, хоч і не писала до Тебе карточок у грудневу ніч. Може ми, люди, у своїй слабості про Тебе забуваємо, але Ти про нас — ні. Ми змінюємося й байдужіємо, а Ти завжди такий самий, бо доброта любови — вічна.

У грудневу ніч багато з нас буде Тебе вижидати, — і тут, на чужині, і там, вдома. І, як колись, хтось заспіває Тобі стару пісню, пісню дитячих днів „О, хто, хто Миколая любить”, і, як колись, всміхнеться радісно до ясної постаті, що по Молочній Дорозі йде на землю, до нас...

ЧАСТИНА ДРУГА

„НЕПРИМИРЕННА”

Це добре, що вона живе тепер, а не тоді, коли відьом та еретиків палили на кострах. Побоююся, що тоді, під якимнебудь претекстом, були б її спалили.

Коли вона сидить мовчки, ви ніколи не вгадаєте, що це за „нестокийний” дух. Бо з першого і навіть другого погляду вона нічим не відрізняється від інших жінок. Ні, пробачте, таки відрізняється: в усьому, що вона робить чи говорить, відчувається тонкий, вибагливий смак.

Назовні — вона йде з духом часу. Внутрі вона живе в світі, який уже не існує. Вона, хоч безтямно любить свій давній світ, ніколи про це не говорить. Проте, знайомі кажуть, що вона „думає нереальними категоріями” — і можливо мають рацію, якщо хтонебудь може покласти границю між реальним і нереальним у душі людини.

Її колишній світ був такий спокійний і тихий, як стара кам'яниця, в якій вона народилася. Там панували незмінні поняття про чесноти, обов'язки, про те „що випадає, а що не випадає” — поняття, що їх ніхто не відважувався змінити. Крім того, панував ще там міцно вкорінений дух, що звався „традицією” і що в розумінні дітей щелестів шовком чорних бабусиних суконь і пахнув засушеними квітами в альбомі. Зрештою, традиція мала тисячу різних облич, і кожне з них було малозрозуміле.

Потім прийшла війна. Із старої кам'яниці залишилося трохи цегли, а незмінні поняття й традиції розвіялися безслідно. Власне, слід по них залишився, але там, де вже його не було: в душі. Люди називають це

„споминами”, але „Непримиренна” не вживає цього слова. Вона проти „плачливого сантименту”. Того, що тільки зідхає, „як то колись було добре, а як тепер усе змінилося”. Вона вправді признає, що людям можна від зворушення заплакати, але не хотіла б, щоб її на цьому переловили. Тому, коли на Великдень співають „Плотію”, вона нібто ненароком підносить хусточку до очей. Вона нізащо в світі не хотіла б, щоб хтось побачив, що вона втирає слізози. Це тому, що її бабуня ніколи — навіть у найважчих хвилинах життя — не плакала.

Коли вона приїхала з табору сюди — вона знала декілька європейських мов, але англійської не знала. Тому пішла до вечірньої школи вчитися, бо вдень „працювала”, тобто мила підлоги в готелі. „Вишні посади” жінок, що не мили підлог, а прибиравали кімнати гостей, були зарезервовані для тих, що знали англійську мову. Вона була б працювала в готелі довше, якби одному з гостей не захотілося погладити її по обличчі, а їй це не сподобалося. Тому по короткій, але вимовній „виміні думок” вона покинула працю в готелі і знайшла собі іншу — „бейбі сітер”. Там, від дітей, які щойно починали говорити, вона доповнювала свої знання з вечірньої школи й опісля... Ні, це довга і нецікава історія, тому будемо скорочуватися.

Тепер вона працює в американській фірмі, за своїм фахом. Знайомі кажуть, що в неї „дивні аспірації”. Вона хоче показати чужинцям освічену, глибокодумуючу, обов’язкову й інтелігентну українську жінку. Їй це, мабуть, вдається, бо там, де вона працює — рахуються з нею. При тому вона не любить так званого панібратьства. Вона ввічлива, але завжди здалеку. Коли чужинці питаютимуть її, до речі, без злоби „чому у вас всі жінки такі горді”? — вона відкаже: „гордіші”. Не знаю, як чужинцям подобається така відповідь, але одного разу хтось називав її жартом „рашен принцес”. Вона здивити-нула раменами: „даруйте, не рашен” — я українка”.

У цьому всьому не було б ще нічого злого, якби не те, що вона страшенно консерватистка. З нею не варто починати розмови на тему календаря. Вона ніяк не може зрозуміти, що деякі батьки роблять це заради дітей. Її впертий аргумент звучить: „а що робили всі ці батьки, заки ми сюди приїхали? Адже ж ми застали один календар”. Зрештою, коли приходять її свята, вона престокійно заявляє своїм працедавцям, що, наприклад, завтра у неї Різдво, і що вона не прийде до праці. І уявіть собі — всі солоденько бажають її веселих свят. Ясна річ, що вона теж не розуміє батьків, які говорять до неї по - англійськи, щоб нібіто в дітей не залишилось чужинецького акценту. Тут аргументом є її бабуся — уродженка Відня, що хоч ціле життя говорила по - українськи, зберегла свій співучий віденський акцент у німецькій мові.

Коли б ви згадали їй, що в деяких українських школах діти вчать „Отче наш” по - англійськи, вона обурено сказала б: „Хіба ж ми хочемо зберегти наше обличчя?”

З цих міркувань вона рішуче відкидає теорію асиміляції. Вона вперто твердить, що це залежить виключно від нас самих. Обставин і впливу оточення вона не признає. Тобто признає, що вони існують, але твердить, що ми повинні бути сильніші за них. Одного разу вона кинула фразу: „Хто хоче зберегти своє обличчя, той його збереже, незалежно від перешкод”. Знайомим видаються такі міркування дон - кіхотерією, але її це не зворушує.

Її особисті смаки — теж досить дивні. Вона майже ніколи не дивиться на екран телевізора, каже, що безголосі співаки її нудять, і що вона воліє старомодну оперу. Коли її запрошують на „коктейл парті” — вона залишається вдома, щоб почитати книжку. Тому знайомі жінки не можуть зрозуміти, навіщо вона купує модні суконки, якщо не хоче виходити „поміж люди”. Але це ще не було б таке драстичне, якби не деякі її дум-

ки, що їх уже ніяк не можна толерувати. Вона вірить в якісь — як називають їх знайомі — „утопії”. Україна буде, твердить вона, тільки не ми її будуватимемо. Це буде інша Україна як ми її собі уявляємо. В ній житимуть тверді духом, міцні, непримиренні люди. Люди інакші, як ми.

Це вже виглядає на єресть, і тому на початку ми згадали про костри. Певним є одне: вона ніколи не одержала б нагороди на конкурсі найбільш популярної українки. Непевним є тільки — чи такі, як вона, потрібні?

ЗОРИ У ВІКНІ

Довгі роки вже збираюся, та сьогодні таки піду на Різдво додому. Ніхто про це не знатиме, бо коли б сказала, не повірили б, що далечінь років пройти можна.

А можна, коли в когось велика туга на серці. До того, що серцю дороге, завжди дорога стелиться. І шукати її далеко не треба, — вона ясною смugoю думок простягається.

З праці прийду під вечір, при вікні стану. А за вікном — вулиці міста, що тепер у ньому мое життя проходить. Ліхтарня з моїм поглядом зустрінеться, співчутливо живтим світлом всміхнеться: „ти знову замислилася?” — „Знову, — шепну їй. — У мене сьогодні Свят - Вечір”.

„На Свят - Вечір все, що видається неможливим, стає справжнім”, — замиготять замість слів відблиски світла. І по цій, ясністю витканій стежці, піду я в мое село.

Вже здалеку бачу у вікні дитяче личко. Дівчатко носика до шиби притулило — зірки виглядає. Очена-та звернені туди, до гранатового шовку, що над полями розіпнявся, до шовку вгорі, що ще темніший стає при біло - білісін'ях снігових далечах. Розгубилося дівчатко, — хотіло, конче хотіло, першу зіроньку побачити, а як це сталося, що замість однієї їх так багато на темному шовкові розсипалося? Вони такі, як золоті окрушки, що їх хотілось би пересипати на долоні, та не досянгнеш іх — високо.

А кімнатою снуються пакощі. І годі вирішити, котрі найкращі. І вони поспліталися, підійшли до вікна

і танцюють довкола дитячої голівки.

Найсильніше хіба пахне ялинкове віття. Ялинка стоїть у вітальні. Мати запевняла, що це янголик її прийде, хоч дівчатко підглянуло, як сусід Грицько ранком ніс її через садок. Ну, що ж, може янголик втомився, і Грицько йому помагав?

І пахне той кручений, зарум'янений і запищений калач, що його вже примістили на столі у вітальні.

І пахнуть стеблини сушеного зілля, замішавшись між пухнастим сіном, що під колачем на столі.

І пахнуть з кухні пампушки, що їх смажить няня Марія. І ще щось пахне, і ще... Дівчисько всміхається: ясно, що ж пахнуть Різдвяні Свята...

Крізь двері чути мамин голос. Він на Свят - Вечір теж якийсь інакший, як у звичайні дні. Він звучить так, як колядка здалеку: „Це не шкодить, Маріє, що снігу в хату нанесуть. Сніг білий, чистенький. У цей вечір дрібничками турбуватися не можна”.

Це стара Марія настоює, щоб колядники за вікном співали. Та мама ніжно, ласково переконує: „Надворі зимно, Маріє. Хай люди погріються. Всі свічечки на ялинці для них засвітимо”.

...Так, матусю моя, так. Справедливо твое серце підказує! Людей треба приймати у хату, бо прийдуть колись роки, коли так тужно, так тоскно буде за тими рідними людьми... Хай позначаться їхні сліди сніжком із рідних доріг, бо прийдуть такі роки, коли до болю за прагнеться того сніжка з краю дитинства, із далекого краю... Хай прийдуть колядники в хату, бо колись, на чужину, прилетить вже тільки спогад про давню коляду...

Не хочеться дівчаткові відходити від вікна. Крізь нього видно, як по недоторкненій білості городів, як по в'їздженіх санями смужечках дороги, як по присипаних стежках, попід віттям дерев у садках — іде Різдво. Його очима не можна побачити, але немає ніякого сумніву, що Різдво йде. Бо від нього стелиться радісна яс-

ність і розспівана тиша. І воно пахне: пахне гранатовим шовком неба й золотистими окружками зірок.

Тепла материна рука торкається плеча: „А як колядники прийдуть і привітають „Христос Рождається”, ти скажи „Славіте Його”. Але з самого серця скажи це, дитино”.

„Як говориться із серця, матусю?” — питает дівчатко.

„Воно само тобі підкаже. Це найкраща мова на світі, моя дитино”.

...Я все ще чую, як колядники співають, хоч їх уже нема, хоч це було вже так давно. Це — колядка з рідного дому. Коли ми пішли у далеку, нескінченну мандрівку, вона тихенько пішла за нами. Це тому, що вона — частка нас. Вона — відгомін голосу Землі...

Вони вже відійшли із своєю паперовою звіздою, із своїми „віншуваннями”, з тією бадьорою радістю колядок. Вони були не так то й коротко, бо дівчатко просило „ще заспівайте, ще одну колядку”, і вони щедро співали гомоном твердих, чесних господарських голосьів. Котрась із шорстких долонь погладила дитячу голівку: „Рости здорована, доню. Хай Бог пішле тобі добру долю”.

...Не знали в той Свят - Вечір, що доля чужиною поблужається. Не знали, що війна селом сколихне, до невідзначення його змінить. Не знали, що колись з колядою не дозволять їм ходити...

А на підлозі білі тонкі платівки снігу зосталися. Колядників сліди. Нахилилася Марія, підмітає їх.

„Не треба, Маріє, не треба. Дивись, які вони білі, гарні”.

Похитує головою Марія: „Не довго ним милуватися, дитино. Твій білий сніжок зараз розтане. — Зідхає Марія. — Так, як усе в житті. Сніг тане, життя минає, нема нічого тривкого на світі”.

„Не кажи так Маріє, — просить дівчатко, — я не хочу, щоб минало те, що гарне й радісне! — Вона веде

Марію за руку до вікна. — Дивись, Marie, на ті зірки вгорі — скажи, вони завжди світитимуть так само? Вони такі чудові!"

Стара няня пригортася до грудей ясну голівку: „Дай Боже, щоб вони завжди світили тобі, дитино, над тими стежками, котрими будеш іти".

І знов мамина рука на плечі: „Вже пізно. Треба спочити, бо завтра раненько до церкви підемо".

„Я не хочу спати! — благально шепоче дівчатко. — Я хочу, щоб це все прекрасне тривало й не кінчилося. Я ще хочу слухати колядок."

Ясність застиляє кімнату. Може це мамина усмішка, а може золоті окрушкини, що вгорі, на гранатовому шовку. „Завтра день великої радості. — каже Мама. — Радості, яка приходить з надією".

...І тому я пішла на Свят - Вечір додому, щоб у цій ясності відпочило мое втомлене чужиною серце. Я йду додому під пряжею зірок далеких років, а поруч мене хтось співає колядку. Колядку про сповнену надію всіх тих, що виживають Правди...

СРІБНА МАДОННА

Промерзлий ранок снігом сипле та й сипле. Кілька днів не перестає оця біла завійність, оцей розгульний надмір снігової розщедреності. Неначе б комусь угорі прийшла фантазія засипати малий городок за міською хатою аж вище плотика. Вдається це йому, бо з бузкового куща видніє тільки вершечок. Кущі троянд закопалися по вуха у кучугурах. Стільки нараз снігу ще хіба в городчику не було. І холоду, мабуть, теж ні. Червоний стовпець термометра скувився десь під зером.

У сінях хтось помалював шибки іскристою фарбою. Мінливою, сріблястою. Химерні взори розвів — листок папороті ніби, пір'ясті хмаринки якісь, ніби квіти, ніби зірки. І враз, щось далеко нагадалося, щось таке далеке, ніби із зовсім іншого світу...

Чотири віконця, усі чотири срібними взорами розмальовані. Інеем пахнуть. Блищать. Чотири віконця у вірлівській школі Зборівського повіту, давніх часів. Вельми давніх часів, коли ще дітьми були, ще дома були, ще про далеку мандрівку хіба один Господь знав.

Ще пам'ятає дехто, ті старші, — маленьке сільце, мала школа. Два ряди дерев'яних лавок, стіл учительки, чорнилом позначений, піч висока, біла, цегляна. До світком сторож приходив „у пецу запалити“. Зважте — не сказано „затопити у печі“, а так, як тоді там говорили. Скрутель соломи, тріски, і веселі червоні vogники лапали круглі поліна. Палахкотіло у печі, вона тепліщала, біля вчительчиного стола теплаві хвилі стелилися, але шибки ще довго посрібленими зоставалися. Може аж під полуудне, від дитячих віддихів, срібне мереживо із шибок зникало...

Картину хтось створив, що її ось тепер біля тих ши-

бок бачу: у кімнатці з чотирма віконечками, у тій сільській школі жінка стоїть. Вчителька. Молода, із золотом кіс, оповитим довкола голови. Я не тільки бачу, ячу: ритм простенького віршика, безпретенсійної, та якоєсь незмірно сердечної поезійки із шкільної читанки. Про зиму. Про ліс, що спить у білому снігу. І холод такий, і мороз. І пташки, і лісні звірятка, бідні тепер. Промерзли й проголодніли. Та ось, як сходить ніч, по місячному сяєві на лісову поляну сходить звисока прекрасна пані. Стелиться її зоряна намітка, сяє її промениста усмішка неземної доброти. У долонях вона несе зернятка збіжжя і стебелини сіна. Іжу для пташок і лісових тварин. І ось біля її ніг присів зайчик, ось стрибнула вивірка, ось олень нахилив голову до її рук. А її плеча торкаються два диких голуби.

Ця прекрасна пані із найдобротливішою усмішкою — це Божа Мати. Вона прийшла на лісову поляну по стежці, сплетеній із місячного мерехтіння, і нагодувавши промерзлих лісових жителів, відпліве у небесну далечінь тією самою стежкою. Так розказує віршик, що в нього заслухалися малі школярики.

Срібна Мадонна нескінченної доброти.

Срібна Мадонна всеобіймаючого милосердя.

Преясна ідилія дитинства. Більша за спогад, сильніша за сантимент. Мерехтливе зернятко віри в існування серця, яке відзвивається на мовчазний поклик недолі. Яке з'являється тоді, коли потрібно допомогти. Все одному — людині чи пташаті..

Це давно було, дуже давно, коли міряти далечінню просторів, коли відважувати тягарцями проминулих років. Себе пытаю: звідкіля у нинішньому місті, нинішнього ранку, у сипкій дійсності снігу знову Вона — Добротлива, з'явилася? Або, зовсім просто кажучи, як ця картина ожила?

Відсовую помальоване сріблом віконечко у сінях. Бачу: від дверей тихесенько посувався постать. Обличчя не бачу. Йде жінка, у снігову білість втискається.

Снігова завійність на неї спадає. Ще бачу — у руках несе мисочку. Покришений хлібець, якісь зернятка. Пробивається тим снігом до куща бузку. Там, на плотику, ще з літа якась дощинка залишилася. Розмітає з неї сніг.

Бачу — на обважнілих пухнастих вітках черемшини, схожої на поетову вигадку, присіли якісь пташки. Більші чорненькі, менші сіраві. Хилигаються, надумуються, чи, боячись, вагаються, а потім круглавою лінією спливають униз. Аж до ніг жінки, що ставить мисочку з окрушками хліба біля куща.

Бачу — на даху гаражу прикучнула вивірка. Підперлася настовбурченим хвостиком і блискає пацьорками очей. І, мабуть, голодна, і трохи боїться, ясно ж. Дріботить малими стрибками нижче. Зупиняється. Придивляється. Жде.

Жінка розгладжує рукою окрушки, зернятка. Щось тихо каже — не чую її слів. І коли вона знову стойть біля дверей, жмут сіреньких і чорненьких пташок уже танцює біля дощечки. Хитра вивірка іх не лякається, собі хапає якісь шматочки. Хапає швиденько і тікає на дах гаражу.

Не бачу обличчя жінки, але знаю, що вона всміхається. До пташок, до вивірки. До тих створіннячок, що змерзли і зголодніли в довжелезну завійну ніч. І хто його знає, чому саме в той час, коли вона ще свою променисту усмішку, снігова заметіль мовби припиняється. Біла пряжа згори все ще снується, але вона вже не така прикра, не така наполеглива.

Може це мені тільки здається, але виглядає так, ніби на сніговище малого міського городчика простягнулась роз'ясненість. І в ній знову ввижаеться Прекрасна Пані, що несе доброту голодним і змерзлим.

Давній ранок і сьогоднішній ранок стоять поруч. Мальовані інеем шибки вдома і тут, у чужому місті. Найкращий малюнок із усього на світі — доброта серця.

Та вчителька, що читала про милосердя Срібної Мадонни, — це вона, жінка в городчику. Моя мати.

НЕЗДІЙСНЕНА МРІЯ

Кажуть, що споминів у нас пишуть аж надто багато. Хто тільки захоче — пише. Що ж — чи дивуватися? Коли людина далеко від рідної землі, а не може її — землі — забути, тоді бодай у споминах до неї вертається. Кажуть, що ясність тоді на душі стає, так ніби щось рідне до душі пригорнулося.

Тож не дивуйтесь, що ось спогадом з вами поділитися хочу. Або вірніше — про одну нездійснену мрію хочу розказати. Романтичною вона була, і тоді здавалася мені — чудовою. А втім, чи не всі мрії видаються нам чудовими? Ті нехитрі, простенькі, теплі мрії з дівочих, а то й дитячих літ?

Коли я була малою дівчинкою, так може дев'ятирічною, десяти років — тоді так сердечно мріяла, щоб, коли виросту, стати... їмостею. Не посміхайтесь з моєї мрії, дорогі друзі! Тоді, в тих часах, це була і гарна, і сміливі мрія. Гарна, бо тоді в нашому селі була красуня — їмость. Такою і я хотіла колись стати. А сміливою була тому, що я мріяла про... волю.

„Волю” мала молоденька їмость. Волі не мала моя мати — сільська вчителька. Бо це діялося за часів польської окупації. Моя мати була на „державній посаді”. Від моєї матері окупанти вимагали „лояльність”. Моя матері було заборонене все те, що могла робити їмость Марійка.

І ось я вже сказала її імення. Їмость Марійка сьогодні — це вже сивоволоса пані, а я все ще бачу її молодою і гарною. Тобто — бачу її очима моєї уяви. Бо їмость Марійка залишилася на рідних землях. Або точніше — тепер вона живе на рідній землі, відколи повернулася

із заслання в Казахстан...

Вона таки справді була красунею, їмость Марійка. Волошкові очі, чудові уста, різьблене обличчя. Темне, пахуче волосся, що м'якими хвилями спадало на рамена. І вдягалась вона так, як вдягаються красуні у дитячих казках: — у райдужно - ніжні суконки — такі, що пригадують крила метеликів... А на шиї завжди мала разки червоного намиста. Такого, що при ньому її обличчя видавалося ще принаднішим.

Такою я бачила її, коли вона стояла в неділю на хорах дерев'яної церковці і співала „Вірую”. Я не знала тоді, як співають найкращі співачки світу, але мені здавалося, що вони співають саме так, як їмость Марійка. Я не могла тоді ані „чємно” слухати Служби Божої, ані „чємно” молитися, як цього від мене вимагали. Я заслухувалася з її спів — і мріяла: коли я виросту — стану „їмостею” і буду співати на церковних хорах.

Та не тільки бажалося співати на хорах. Кортіло, ох як kortіlo, піти до читальні „Просвіти”, де їмость Марійка вивчала з „аматорами” п'есу „Ой не ходи, Грицю”. Та ще й грава головну роль — ролю Марусі. А я так любила сценічні дійства, вони мене так притманювали, так полонили. Батьки ж не дозволяли мені ходити до читальні, навіть з нашою служницею Ганею. Казали, що я ще замала. А мені здавалося, що батьки чогось іншого побоювалися: щоб донощики не донесли про це шкільному інспекторові. Бо інспектор, що був у школі на візитації, питав батьків: „Чому ваша дитина не вміє по - польськи говорити? Чому в неї стільки українських книжок?” Було б, мабуть, зле для батьків, що я до читальні ходжу. А їмості Марійці ніхто цього не забороняв. Вона могла бути в читальні цілий день. Мене ж навіть на виставу „Гриця” не пустили...

І було ще багато інших причин, чому так сердечно мріялось про те, щоб стати „їмостею”. На приходстві було завжди рухливо, гамірно, весело. Зокрема в сльотні, осінні вечори або в довгі, засніжені зимові. Тоді

„челядь” і сусідські дівчата лушили кукурудзу, пряли кужіль і співали пісень. Ах, як вони співали. І розказували казок, і радісно сміялися.

А в школі, де я жила, осінніми та зимовими вечорами було так тихо, аж сумно. Ганя куняла в кухні — часом щось вишивала, але не хотіла ані співати, ані розказувати казок. А вона вміла і одне й друге — так, як дівчата на приходстві. Вміла, та не хотіла. „Треба бути тихо, — казала —, в покою твій татко, і мамця приготовляються на завтра до лекцій.”

Вона казала правду. В кімнаті, при нафтовій лампі, батько та мати сиділи над якимись книжками. Книжки, що їх читали, мали дуже нудні назви: якась „Методика навчання” або якась „Педагогіка”. Або якісь друки, польською мовою із шкільної кураторії... Мені треба було бути тихо, а мені так хотілось слухати пісні. Не було з ким грatisя, не було чого робити. Мати підводила з-понад книжки голову: „Читай Світ Дитини — там такі гарні казочки”.

„Читай”! „Світ Дитини” приходив тільки раз на місяць. За два дні я знала його напам’ять. Тоді брала до рук котрусь із книжок, які приносив св. Миколай або таки мати привозила з міста. Я прочитувала вдесяте „Молодість славних людей”. Але там не говорилося ніде про „їмості”, якою я хотіластати. Про таку, що має очі, як волошки, прекрасне хвилясте волосся — і червоне намисто на ший. Що їй вільно ходити до читальні і ставити п’есу „Ой не ходи Грицю”...

Я інколи засипляла над книжкою — і тоді снилися мені чудові сни. Що я живу на приходстві, де завжди весело і куди не має вступу ніякий шкільний інспектор. На приходстві, де ніхто не погрожує, що за „антитаньстрову дзялальносьць” мою матір позбавлять праці, а тоді прийде вчити дітей учитель — поляк. На приходстві, де діти можуть весело гомоніти, де ніхто нікому не каже: „А чому ваша дитина ще досі не вміє говорити урядовою мовою?” Так, мені снилося приходство,

і вчувалося, як хтось співає „Вірую”. Хтось, із ясною усмішкою.

Моя дитяча мрія ніколи не сповнилася. Приходство й старі липи біля нього згоріли під час війни. Отця Миколу та їмость Марійку вивезли у Казахстан. І я таки трохи помилялася у своїх дитячих калькуляціях про „волю”. Прийшли часи, коли нові займанці відобрали волю — а часто й життя — тим, що її трохи мали за попереднього скупанта.

Жалко. Жалко не тієї наївненької мрії, яка ніколи не здійснилася. Жалко цього світу, в якому дитяча уява бачила стільки краси. Жалко, що їмость з волошковими очима — це вже тільки спогад...

МИ І ВОНИ

Мені зовсім не видавалося, що я вже „стара”, коли танцювала із сином моєї гімназійної товаришки на карнаваловому балі. Те, що він уже студент університету, ростом на цілу голову вищий за мене — теж мене не бентежило. Може це було тому, що його мати, яка в елегантній довгій сукні танцювала поруч мене, не видавалася мені старшою, як тоді, коли ми ходили на гімназійні забави. Не змінилися ані її очі, ані усмішка, хоч це було, як каже її молодша доня, „трохи давно”.

Мені дуже хотілось розказати своєму молодому партнерові про карнавалові вечорниці, що відбулися багато років тому в місті, якого він не бачив, але про яке, мабуть, розказувала йому його мати. Що це було того самісінького календарного дня на початку лютого. Що тоді так само падав легкий сніжок, який видавався нам чарівно - романтичним. Що ми, гімназистки, входили на залю у своїх „парадних мундурках” з білими комірчиками з таким трепетом серця. Що кожна з нас принесла „котильйони” до котильйонового вальсу. І що ми робили їх самі — із стяжок та шовкових квітів — робили з таким радісним зворушенням, що не вміщується в ніякі слова. І що жоли ми пришиплювали котильйон до мундурка свого партнера — у нас трептіли руки. Теж зворушене - радісно. Бо ми були тоді дуже молоді — і як тепер про нас говорять — „романтичні”. Бо для нас гімназійні вечорниці в карнавалі були чимсь таким, як падуча зірка, — розмріяно - прекрасним...

А властиво я хотіла йому сказати найбільше про квітку червоного туліпана, яку подарував мені за котильйон його мами та мій гімназійний товариш. Той,

що звався Богдан і потім згинув на фінляндському фронті. Бо на цій забаві за котильон гімназисти дарували живі квіти.

Я хотіла сказати йому, скільки прекрасного було в нашій молодості, але не сказала ані слова. Навіть не сказала, що це танго, яке тепер грає оркестра, грали колись на нашій гімназійній забаві. І що може саме тому прийшов слогад про сніжинки та квітку червоно-туліпана...

Я не сказала нічого, бо відчула, що краще не накидати цьому молодому чоловікові нашого „давнього світу”.

Я зупинила свої думки на чомусь іншому, а саме, в який спосіб він запросив мене до танку. Він зробив те, чого не роблять його товариші — американці, а що колись робили мої і його мами товариші — він „перебив” мене. Коли я танцювала з якимсь паном „в моєму віці”, він підступив, уклонився й сказав: „чи можу попросити”? Зовсім так, як колись на гімназійних забавах...

Я не питала, звідкіля він знає цей незвичний на теперішніх забавах звичай. Бо коли він віз мене із стації до дому моєї товаришки, він рішуче заявився проти „старих форм”. Він сказав, що йому багато дечого в нашому товариському й громадському житті не подобається. Що ми, тобто люди того віку, що його батьки, не вносимо в життя нічого нового. Що в нас багато речей треба б змінити, що ми ніяк не поступаємо вперед. І що він, наприклад, уже не ходить на „академії”, бо там завжди повторюють те саме. І що вже надокутило слухати нарікань на нашу „недолю”, бо наріканнями нічого не здобувається. Що треба дивитися на життя реально — і чи я чула про філософію екзистенціоналізму? Бо він саме студіює філософію...

Я притакнула на останнє питання і сказала: „В за-

тальному я з вами згідна. В житті нашої спільноти є багато справ, які вимагають зміни і поліпшення”.

Зпоза керівниці авта він глядів на мене здивовано: „Ви зі мною погоджуєтесь? Ви навіть не обурюєтесь тим, що я сказав, що... не ходжу на ваші академії?”

„Думаю, що вас треба розуміти, — відказала я. — Ви, молоді люди, що ніколи не бачили рідної землі, відчуваєте інакше, як ми, які там виростили”.

Він тепло всміхнувся: „Прошу, хай вам не видається, що я не почуваю себе українцем. Я ним є і залишуся. Тільки хочу це інакше виявляти... так, щоб це мало якісь реальні наслідки”... — Він шукав слів. Вкінці їх знайшов: — Я не хочу тільки нарікати на нашу недолю, я хочу, щоб ми були такі, як інші народи... щоб ми були сильні”.

Мої очі зустрілися з очима молодого чоловіка, що, бунтуючись проти старого суспільства, шукав нового вияву свого українського „я”. Ці очі виразно говорили про потребу зrozуміти їх — цих молодих, що ніколи не бачили України, але почувають себе українцями. І то не гіршими від своїх батьків... тільки трохи інакшими.

Він це потвердив, сказавши: „Але старше громадянство бере нам за зло, що ми не такі, як вони. Нас часто критикують, а дехто думає, що ми відцуралися всього, що українське”...

Я заперечила. Я сказала, що різниці поглядів між батьками й дітьми існують уже довгі сторіччя. І що коли ми були молодими, ми теж бунтувалися проти деяких існуючих у громадянстві форм. І що наші батьки мали багато застережень супроти наших дій, коли ми були молодими. Хоч би проти того, що робила молодь в УВО чи ОУН... проти того, що, наприклад, діялося під польською окупацією. А потім большевицькою, німецькою. Що ми теж шукали нових доріг...

... Падав сніжок, коли ми верталися з карналового

балю. І молодий чоловік якось дивно м'яко промовив: „Я не знат, що буду так добре себе почувати на вашому балі. Аж дивно, що було мені так приємно”.

У темряві він не бачив наших очей. А наші очі говорили, що і ми „старші” і вони „молоді” — це та сама українська душа, тільки віддзеркалена у двох дзеркалах: дзеркалі сьогоднішнього і дзеркалі завтрушнього дня...

МІЙ ХРЕЩЕНИК

Дали мені в руки той білий, коронками прибраний вузлик, і стала я у церковному притворі. З вузлика мацюпусіньке личко визирало — це мій хрищеник. Коли впадуть на нього краплі святої води й проречутися святі слова — ця крихітка зватиметься Володимир, Владко, як його дід, що у Казахстані віку доживає...

Хочу згадати, що тоді думалось, коли незвичні та несміливі руки тримали отої білий вузлик, та геть розбіглися і не вертаються ті думки, замкнені пройденими роками. Здається, що про Наталку й Ореста, батьків отого нового на світі „раба Божого” думалося. Що це у них перший син народився. Про цю радість їхню. Про те нове почуття, що їх тепер ще тісніше пов’яже.

Але чому я про одне тоді не думала? Про те, що мій хрищеник на чужині народився? Чому?...

Заходила щоденно дивитися на дитинча. Ви знаєте, як скоро дні біжать і як скоро ті з білих вузликів виростають? Трохи безсонних ночей накопичати, трохи поглачати, трохи для розради круглим ротиком усміхнутися — і дивись — пропав у хаті всякий лад! Бо вже на власні ноги хочуть стати, і все, все, що довкола, власними ручнятами попробувати. Дні йдуть, а вони ростуть...

Всього два роки було Владкові, моєму хрищеникові, коли Наталка й Орест виїхали з міста. На кращу працю. Далеко.

Сумувала Наталка: „Тужно буде за вами. Тут приятелі, а там — все чужі. Нікого там з наших людей немає”.

Потішав Орест: „Не журись, ми часто писатимемо. А як Владко підросте, сам до хресної мами напише”.

Так, писали спершу доволі часто. Про те, як влаштувалися, як живуть. Та згодом — знаєте, як воно буває з листуванням?

І настрій не завжди буває, і часу бракує. Листи тепер не в моді.

А приїздити у відвідини за п'ятсот миль — теж не легко. Зокрема, коли у людей вже не одне, але двоє маліх дітей. Бо Наталка й Орест за пару років братіка Влодкові подарували.

Усього двічі за ці роки бачилися. Раз вони до мене, раз я до них поїхала. Але свого слова Орест таки додержав: мій хрещеник сам написав до мене листа. Аж три речення. Для восьмилітнього хлопця — це не такий уже й короткий лист. по - українськи написав, Це Орестова заслуга, бо рідної школи там немає.

Коли я дитиною була, то мені хресна мати завжди на св. Миколая книжечки дарувала. То як тепер грудень приходив, я те саме робила: вибирала, пакувала й з радісним трепетом Влодкові книжечки за п'ятсот миль слала. Наталка дякувала, а Влодко теж під її листом свої закарлючки ставляв.

А так — то їхне життя їхньою, а мое — моєю дорогою йшли. Як скоро, як неймовірно скоро ті роки йдуть, пливуть, проминають. Ніби недавно діялось — а це вже років скільки минуло?

Аж цього року таки зустрілися. Вирішили, що тепер, коли діти підросли, трохи разом побудемо.

Зустрілися — і не впізнала я хлопця, що моїм хрещеником зветься. Вісімнадцять років йому і виглядає вже як мужчина. За Ореста вищий, кремезніший. Вже й середню школу закінчив, вже й до університету записався.

Сердечно зустрів мене мій хрещеник, за тутешнім звичаєм молодих в лиці мене поцілував, зрадів. Став дякувати, що завжди про нього пам'ятала, дарунки присилала.

„Дарунки дрібничка, Влодку, хоч слово подяки зав-

жди мило почути, — кажу. — Та ти мені про себе розкажуй. Так мало про тебе знаю, а хочеться знати, бо близький ти мені”.

Про свої пляни став розказувати. Про товаришів. Про свій улюблений спорт. Де що про брата, про батьків.

Неначебто й добре по - українськи говорив, — кажу неначебто, бо інколи слова якогось бракло, інколи слово якесь перекручував і граматика шкутильгала. „Що ж, — думаю, — годі нарікати, як знає, так і говорить. Во тільки що в хаті у розмові з батьками тією мовою користується. До молодшого брата чула, вже по - тутешньому говорить.

Та одна думка в голові крутиться, в'ється. То й кажу: „А ті книжечки, Влодку, що тобі їх посылала, — чи їх прочитував?

Глянув на мене Наталчиними очима, такими щирими, що неправди не вміють сказати: „Не було часу їх читати, хресна мамо. У школі, як знаєш, багато було зайнять. А до того — мені трудно по - українськи читати”.

Сумно трохи стало. Та що ж — тепер такі часи, що й старші, ті, що добре читають, не дуже до рідної книжки горнутуться. Все часу немає...

„Але попри те ти українцем себе почуваєш?” — якось само вирвалось питання.

Здивовано глянув на мене мій хрещеник, ніби такого не сподівався. Помовчав хвилину. „Ти знаєш, що я тут народився”.

„Знаю, Влодку. Та від батьків своїх знаєш теж, де твоя батьківщина”, — кажу.

„Чув я про неї багато, — глянув на мене вже не так тепло. — Чув, бо вдома завжди згадують, „як то колись було”. А мені це все видається перестарілим”.

„Що перестаріле, Влодку?” — аж здавило мене в горлі.

„Ці всі ваші мелянхолійні спогади. Ви, хочете жи-

ти тим, що проминуло. Ви нас не розумієте, а ми вас. Ми хочемо власним життям жити, а не вашим”.

Закололо мене в серці. Зойкнула: „Ради Бога, Владку, так не можна думати! І твої батьки, і ми всі — добра тобі бажаємо”.

Глянув на мене: „Ти, здається, хотіла почути правду, хресна мамо. Ці ваші справи — чужі для мене”.

Загорілись болем мої очі, захрип голос: „Тільки тоді ти перестанеш бути українцем, коли виточати із твоїх жил останню краплю крові! Тільки тоді, м'яй сину!”

Здригнувся, знітився. Обличчя вже не зухвале, не байдуже. Знову очі добрі, такі, як у Наташки. І якось по-дитячому промовив: „Хресна мамо, не гнівайся, не сердься. Я не хотів тебе так вразити. Я не знав, що тебе це так заболить”.

Всі сили зібрала, та замість голосу — шептіт: „Владку, коли б тебе так не любила, може й менше б боліло. Та ні — що я кажу — все боліло б! — Задихалася. — Ми не можемо на чужині своїх дітей втрачати — чи ти цього не розумієш? Ми не хочемо загинути, ми не сміємо! Що таким, як ми, залишиться, коли ви від нас відійдете? Сину, чи ти знаєш, що означає слово „свій”, „рідний”?

Глянув на мене і враз пригорнув до грудей. „Заспокойся, заспокойся. Може мені треба це все передумати. Може, коли ти зі мною говоритимеш — дещо вясниться — і буде легше і тобі, і мені?

Мовчали ми обое. А тоді він шепнув: „Може ти й правду кажеш, хресна мамо”.

І ось збирало всю силу, яка в мене є. Тепер мушу бути і сильна, і розумна. Бо він мусить мені повірити. Ще не запізно.

Боже, дай, щоб не було запізно! Беззвучно проказую в думках молитву, яку повинна була сказати тоді, коли держала у притворі білий вузлик.

Бо я мушу вірити, що м'яй хрещеник віднайде у своєму серці самого себе. Віднайде батьківщину.

Господи, чи чуеш мою молитву?

ТИНЬ ГРІХА

Я не написала б цієї розповіді, якби Лада виразно не бажала цього. Вона заявила, що хоче, щоб люди — не знаючи її справжнього імення — дізналися про це.

Я назвала цю жінку Ладою, бо це гарне імення, а вона, хоч уже не молода, все ще дуже гарна. „Це буде інтимна розповідь, — сказала Лада, прийшовши до моєї хати, — але я дуже хочу, щоб ви переказали її іншим людям, звичайно, у письмовій формі.

Для мене зовсім зрозуміле, що в людини бувають переживання, які пригноблюють. Та мені було неясно, для чого переказувати людям чиєсь секретне признання.

Пані Лада сумово глянула своїми гарними очима:
„Колись, у ранньому християнстві, сповіді із гріхів відбувалися прилюдно. Та тепер ані я, ані мої сучасники не мали б для цього відваги. Те, що я роблю — це посередня дорога. Ви ж знаєте, що людина завжди шукає полегші. Та не тільки полегші. Я прагну, я намагаюся, виминути кару за мою провину, але ця кара, здається, таки безпощадно мене ударить.”

Був смуток на гарному обличчі Лади. Вона промовила: „Я може так не терпіла б, коли б у мене не було доньки, яка зчинить те, що я зчинила. Мої терпіння збільшуються від думки, що діти платять за провини своїх батьків”.

„Ні, я незгідна з цим останнім, пані Ладо. Це вже перестарілий погляд, його треба зревідувати. А втім — про які саме провини ми говоримо?”

Вона почала розказувати про свою молодість. Вона була — як тоді казали — „лапиночкою з доброго дому.”

Постійний ритм спокійного, достатнього життя. Постійна батьківська дбайливість. Дитинство й молодість вміщені в рамки прийнятих понять: „це випадає, а то не випадає”. Тобто — одне годиться, а друге не годиться робити. Все зрівноважене, гармонійне, ідилічне. А тоді нагло війна. Для дорослих, для Ладиних батьків — гроза, страхіття, розгубленість. Але для неї — для молодої дівчини, яка в мирному затишку ще не навчилася відрізняти жорстокої реальності від уявної романтики — це були тільки нові враження...

„Ви не дивуйтесь цьому; — сказала вона, сумовито посміхаючись. — Такі молоді дівчата, як я, хотіли в усьому бачили романтику. В мене ще не було справжньої життєвої зрілости. Мене цікавили нові враження. А втім, хід воєнних дій ще не заторкнув нашої хати, ще безпосередньо не вдарив по моїх найближчих і по мені. Я ще не бачила тоді ні вбитих, ні поранених, а перехід військових частин був чимсь наближенім до сенсації”.

„Так, це можна зrozуміти, пані Ладо. У молодих людей, які ще не досвідчили на собі чогось трагічного, рідко буває почуття страху, а натомість відчувають вони бажання емоційних переживань. І також відомо, що дівчат завжди захоплювали військові однострої. Та тільки, коли йдеться про цю останню війну на нашій землі — вони були чужі”...

„Так, — пригноблено підтвердила Лада, — і в цьому суть мої провини. Ви здогадуєтесь про які військові уніформи ми говоримо. Для моїх батьків, для всіх старших довкола мене — вони були ворогами. А я ворожти не відчувала. Для мене це були гарні хлопці, мову яких я добре знала і з якими мені було приемно розмовляти. Вони відносилися до мене ввічливо, я б сказала навіть куртуазітно. І тоді я познайомилася більше із одним старшиною. Я б хотіла, щоб ви його бачили — це був насправді прекрасний хлопець. Вже минуло багато років, а такого другого не зустрічала. Та не думайте, що він причарував мене тільки своєю зовнішні-

стю, — у нього була дуже шляхетна душа. Він був насправді доброю людиною. Навіть мій батько, який ненавидів його земляків, признадав, що Генрих — вийнятково чесний чоловік.

Так, він був членом нації, яка застрашувала всіх своєю брутальністю і яка безжалісно нищила підкорені народи. Я — українка — належала до тих безправних тоді людей, але, полюбивши Генриха, ніколи не думала про ці справи. Ми розмовляли його мовою, це ж ясно, бо він моєї мови не знат. Але він навчився співати деякі наші пісні, щоб зробити для мене приємність. Коли він надходив на умовлене місце зустрічі, він завжди їх стиха наспівував. І казав, що не бачить різниці між своїм народом і моїм. Ми — в першу чергу люди, і нас політичні справи не цікавлять...

Мої батьки не знали про нашу любов, вони думали, що це тільки короткотривала пристрасть. Вони не знали, що Генрих і я вирішили одружитися по закінченні війни. Вони не знали, як я тужила за ним, коли він від'їхав на фронт. Я ще довго одержувала від Генриха листи, але батьки, затурбовані своїми справами, не прив'язували до цього уваги.

Коли ми були примушені покинути рідну землю й опинилися на чужині, я одержала вістку про смерть Генриха. Я дуже розплачала тоді, батькам віддавалося, що це — мої розхитані нерви. А якщо навіть догадувалися причини моїх сліз, то ми ніколи на цю тему не розмовляли.

Кілька років я переживала втрату Генриха, — алеж ви знаєте ніщо в житті не триває вічно... Багато хлопців заявляло мені про свою любов, і вкінці мій чоловік, Степан, таки переконав мене, що він мене справді глибоко любить. Я вийшла за нього заміж, і люди вважають нас дуже примірним та щасливим подружжям. Можливо, дехто навіть заздрив нам тієї гармонійності у співжитті. Та тепер, коли доросла наша Таня, мені приходиться заплатити за те, що я кохала чужин-

ця. Моя донька, з - поміж усіх хлопців, які нею цікавилися, вибрала чужинця.

У нас вже було стільки розмов з Танею, та бачу, що ані мій чоловік, ані я не зуміємо її переконати. Наші аргументи відбиваються від її постанови одружитися з чужинцем, як від непорушної стіни. Вона заявляє нам, що його любить і що в цьому подружжі бачить своє „щастя”.

Так, це, на жаль, часті події наших днів, пані Ладо. Це, на жаль, те, що вас батьків, і нас усіх дуже турбує. Це наша тиха трагедія, якої ніхто, крім нас, не хоче розуміти.

„Коли б я не мала цієї провини на сумлінні, тоді може в мене знайшлася би сила задержати при рідному мою доньку,” — болісно вдаряли слова. Обличчя Лади важко хилилось вниз, його застеляла тінь.

Мені сумно. Сумно, що окрім словення цими рядками її бажання, я нічим іншим не можу їй допомогти... Ані Ладі, ані іншим матерям.

А поміч потрібна. Де її знайти, поки ще стане зовсім запізно?

НЕДІЛЬНИЙ РАНOK

У першій хвилині їй видавалося, що це таки він ії збудив — він цей птах за вікном, що так голосно щебетав. На вулиці було страшенно тихо, і тому птахів голос звучав майже як пристрасний крик. З тією тільки різницею, що крик завжди разючий, а звучання птаха було мелодійне. Здавалося, що птах очманів у якомусь дивовижному захопленні.

Але ні — навіть найголосніший пташиний спів не будить серед ночі такої втомленої жінки, як вона. Бо це таки ще була ніч — фосфоризовані стрілки годинника показували щойно четверту годину ранку. Вона спала всього три години, бо працювала поза північ. Мусіла бути якась інша причина.

Примкнула вікно і намагалася заснути. Не могла. Було парно і чула вогкість на чолі та на долонях. Встала і почала дивитися крізь вікно. Якщо не рахувати світла ліхтарні, було зовсім темно, і ніщо не заповідало ранку. Почала прислухатись, чи десь не проїжджають авта. Але ні, в цій порі ніхто не їхав. Тишія не приносила їй полегші, бо її закаламували думки. Думки тиснулися одна наперед одної і пригнічували.

Прийшла до висновку, що мусіла бути якась інша причина, що збудила її перед ніч. Ні в якому разі це не був птах за вікном. Це напевно було нервове перенапруження. Останніми часами нерви їй дошкаляли. Була постійно перевтомлена, роздратована й сумна.

Власне нічого особливо прикрого не сталося. Ніяких подій, які звуть нещасливими. От — звичайні хатні турботи — тільки чомусь їх більше, як давніше — і дрібні неприємності в фірмі, де працювала. Ці останні

муляли, як тісний черевик. Прийшло на думку, чи дійде аж до того, що втратить працю. Ця думка болюче вколола. Втратити працю було б ударом. Іншу було б не-легко знайти.

Вночі всі прикрі думки видаються куди гіршими, як удень. Пригадала це і старалася відсунути від себе ці проблеми. Остаточно — якщо б навіть таке сталося, — треба буде якось жити. Багато людей міняють або втрачають працю. Вона не буде першою.

Старалася заспокоїти себе. Принесла склянку води й механічно проковтнула таблетку, яку дав їй лікар, щоб заживала, коли будуть дошкулювати нерви. Але полегша не приходила. Можливо, таблетки вже перестали діяти. Організм звик до них і не реагує.

Хотіла знайти щось, що відпружило б її і принесло трохи спокою. Примушувала себе дивитися на порожньо-тиху вулицю і на каштани при хіднику. В світлі ліхтарні мали вони особливий зелений колір. Такого кольору ніколи не побачити вдень. Він і темний і щіби прозорий. Подумала, що такий колір певно сниться тим, що мають фантастичні сни. Але їй ніколи нічого не снилося. Вона або спала коротким, нервозним сном, що вривався при найменшому шереху, як ось тепер, або зовсім не могла заснути. Її постійно мучило безсоння. Зрештою — не тільки її. Багато жінок терпить від безсоння. Це хвороба модерного віку. Хвороба людей, що їм не вдається знайти спокою.

А все таки дивилася на каштани, бо вони були такі гарні. Вона завжди глибоко відчувала красу і колись, в молодості, знаходила в ній радість. Але тепер місце радості займали пригнітливі, прикрі думки.

На вежі костьолу годинник видзвонив п'яту. До голосу птаха прилучилися інші — тепер уже їх було багато. І починало надворі світати. Тоді пригадала собі, що це недільний ранок і чомусь трохи полегшало. Бодай не мусітиме йти перевтомленою до праці. В неділю трохи відпочине.

Тихо, щоб не збудити родини, вийшла перед хату. Під поріг прибіг сусідський собака і почав ластитися. Він наставляв голову, щоб його погладити. Потім сів біля її ніг і дивився їй в очі. І тоді вона заговорила так, ніби біля неї був хтось, хто її розуміє.

„Сьогодні неділя, — сказала вона. — Бачиш, як тихо на вулиці, бо ніхто не іде до роботи. Ще трохи і зійде сонце. І буде ясний день, бо в кожній неділі є особлива ясність. Це так як відблиск якоєсь радости. Кожний завжди виждає неділі.”

Вона всміхнулася, бо вже не мучили думки, не дошкуляли нерви. „Ще трохи і піду варити каву. Міцну і запашну каву. Таку, як колись у дома робили в недільні ранки. І всі будуть збиратися до церкви. Бо якби не піти до церкви, то це не була б неділя. Чогось бра��увало б.”

І враз все прояснило. Коли вона подумала про церкву, — зразу стала спокійною, як рідко коли. Ніби побачила невеличку, але нову й дбайливо прибрану церкву, яку вони збудували. Такі, як вона — люди з рідної землі. Рідну церкву. В чужому місті рідну церкву.

Ніби побачила і престол, і царські врата, і образи, приbrane вишиваними рушниками. І тонкі смужки диму з кадильниці. І людей, які співають, і священика. Вона часами заслухається в спів, задивиться в надпрестольний образ, і тоді стає так добре, так дуже добре. Вона перестає молитися — тільки відчуває, що вона в церкві. А, може, це теж молитва? І тоді стає радісно. Ані нервового напруження, ані прикрих думок. Бути в неділю у церкві — це так, як з розхитання перейти в рівновагу.

Сходило сонце. Вона тричі перехрестилася, так, як колись вдома хрестилася до схід сонця. І прийшла тоді, ніби сонце її принесло, ясна думка: мати свою церкву в чужому місті — це промінчик радости. Бо яка була б неділя на чужині, коли б не було рідної церкви?

Нічні тіні щезли. Всміхався до неї недільний ранок.

ЖИТТЯ СКЛАДАЄТЬСЯ З ДРІБНИЧОК

Квіти, що він їй подарував, — були найціннішими, які вона будь-коли одержала. Цими квітами він хотів сказати, що дуже її любить. Не лише тепер, але любив також усі ці довгі роки, які вони прожили разом. А може попросту хотів, щоб вона відкрила очі, глянула на нього і всміхнулася. Бо коли він сказав „я приніс тобі квіти”, — не сказав нічого більше. І, власне, це навіть не були квіти. Це були... але підождіть. Треба вияснити, чому квіти, що не були квітами, для неї такі дорогі.

Вони побралися у війну. Тому, що була пізня осінь, квітів було обмаль, але справа навіть не в цьому. Тоді, коли вони „брали тихий шлюб”, — ніхто не думав про квіти. Якщо ви жили у воєнні часи в Європі, вам не треба пояснювати, чому так було. Квіти завжди належали, якщо не до люксусів, то напевно до сантиментів, а на сантименти у воєнні роки не було місця. Навіть, якщо хтось так любив квіти, як ця молода жінка. Чез рік воєнні події їх вінчання відбувалося в поспіху і тому не було навіть традиційного весільного банкету. Також коли він її просив, щоб була його дружиною, не приніс їй ніяких квітів.

Їхнє спільне життя почалося при великій кількості незвичайних подій, вражень, які є компонентами кожної війни. Ні одні ні про другі не будемо розказувати, бо йдеться не стільки про їхнє життя, як про дрібну подію, згадану на початку. Багато людей назвало б її „хвилинами щастя” — і зовсім слушно, бо хіба не є щастям відчути, що дорога вам людина любить вас?

Після війни та довгих прикрих мандрівок по чу-

жині — вони приїхали до країни нового поселення, що мусіла стати їм прибраною батьківщиною. Людям, що будь-коли мали щось спільне з еміграцією, не треба пояснювати, що це означало. Повторювати про початкові труднощі „новоприбулих” — чи як волієте „діпістів” — було б зайвою витратою часу. Нецикаво було б також пригадувати про такі прозаїчні речі, як шукання праці — переважно невідповідної, але все таки праці, про набування необхідних предметів для щоденного прожитку, вивчення нової мови. Можливо, що колись, коли робитимете порядки на гориці, вам попаде до рук записник, у якому занотовано тижневі видатки того часу — „15 центів на автобус, 20 центів за молоко і доляр та чотири центи за м'ясо”. Це вже належить до неприємних споминів, хоч тоді такі тижневі бюджети були необхідними. З тижневої платні в сумі двадцяти п'яти доларів і 46 центів треба було ще заплатити рату за вживані ліжка та стільці. З них, тодішніх „уживаних” ліжок та стільців не залишилося ані сліду, але... вони тоді були справою першої потреби. Ми згадуємо ці нецикаві факти для того, щоб було зрозуміло, що й тоді не було місця на люксуси, якими є квіти.

Всі воліють історії із щасливими закінченнями, тому і ця невеличка історія належатиме до цієї групи. Вам напевно буде приємно почути, що пара людей, які побралися у воєнні роки й зазнали багато невигід та недостатків — живе тепер зовсім добре. Вони вже працюють за своїм фахом і заробляють немало трошей. Цим ми хочемо сказати, що їх фінансові труднощі майже скінчилися, вживачочи слово „майже” в умовному значенні. Тобто тепер не завжди легко провести межу, де кінчаються „необхідні речі” і починаються „люксуси”. Придбання нового елегантного авта не завжди называемо люксусом, хоч колись так могло здаватися... Ну, словом, їхні воєнні та повоєнні турботи про речі, необхідні для життя, давно минули — і в значній мірі призабулися. Тепер вони живуть вигідним, упорядко-

ваним, унормованим життям, в якому все має своє місце. Навіть така дрібниця, про яку згадували на самому початку: квіти. Тепер на уродини, ім'янини чи інші родинні свята він завжди дарує їй великий, пишний букет квітів, який ставиться у дорогу кришталеву вазу, щоб гості ними захоплювалися.

Але ось недавно вони поїхали на вакації. Зупинилися в елегантному готелі між горами (так, і це вони тепер можуть собі дозволити). Вона хотіла трохи подрімати по обіді, а він, щоб не перешкоджати їй, вийшов на веранду почитати газету.

По якомусь — здається, короткому часі — вона почула в кімнаті стукіт.

„Що ти робиш?” — спітала, не відкриваючи очей, бо знала, що ніхто інший, тільки він, зайшов у кімнату. — „Відчиняю вікна, щоб ти мала свіже повітря” — відповів він, як хлопчик, переловлений біля коробки з тістечками.

Вона думала, що він зараз вийде знову на веранду. Проте, він стояв, і вона відчула, що жде на неї. По хвилині він таки промовив: „Я приніс тобі квіти, поглянь”.

Вона відкрила очі. Він підійшов, простягнувши долоні дві... брунатні шишкі. „Я знайшов їх під смерекою, для тебе”, — сказав.

Для жінки, що одружилася у воєнні роки і в молодості ніколи не одержувала квітів — це був найкрасіший у світі букет. Дві брунатні шишкі, що їх простягав на долоні чоловік із сивіючими скронями. Він назвав їх „квітами”. Але справа не в назві, не у вигляді. Справа в тому, що життя складається з дрібничок. Ця дрібничка мала стару, як світ, але завжди нову назву: любов...

ТІ, ЩО НЕ ЗАБУВАЮТЬ

Вони були сусідками довгі роки. Тоді, як ще казали „сусідувати через межу”. Бо їхні подвір'я були загороженні тином тільки від дороги, а хату від хати і город від городу відділювала тільки межа. Вранці, як скочило сонце і як вставали вони до своїх щоденних зайнань, вони завжди зустрічалися десь недалеко межі й казали одна одній: „а що поробляєте, сусідонько?”, або „файній деньчик нині нам пан Біг дав”. Вони, хоч жили поруч стільки років, завжди казали одна одній „ви”, бо не годиться „тикати” господиням статечним і шанобливим.

Щоб одна до одної заходили так собі просто відвідати, то ні. Часу на те не було. В господарстві господиня завжди має роботу. Тільки хіба вліті, в неділю по Вечірні, на призьбі сидячи, на дорогу, де молоді походжали, дивилися та щось тихо говорили. Та ще й у Великий Піст одна до одної вечорами на прядки приходили. На переднівок частіше одна до другої забігали, звісно, що на переднівку то того, то того доводилося позичати. А позичене сумлінно віддавали й при тому казали: „Бог заплатить, сусідонько”.

Раз на рік одна поруч одної стояли так, як при діорозі стояли їхні хати, — раз на рік, на Великдень. Тоді, як приносили під церкву святити паски. Бо такий у селі був звичай, щоб сусіди коло сусідів стояли, щоб у той день великий ще ближчими були...

І так довгі роки. Вони привикли одна до одної, як звикається до свого власного життя.

Але потім прийшла війна. В тієї сусідки, що зав-

жди пекла такий смачний хліб — чи не найсмачніший на все село — хліба щораз частіше не вистачало і доводилось позичати його в тієї, другої. Це тому, що її сини пішли на війну, а під кінець війни „туди”, і говорилося про це тільки пошепки. Коли вона приходила позичати хліба, її очі були підпухлі та червоні, а коли віддавала хліб, то казала „Бог заплатить” тихим, зболеним голосом.

Тієї весни, коли фронт стояв всього за кілька кілометрів від села — вони вже не вставали, як колись, із сходом сонця. Не треба було. На їхніх городах не було що садити, бо там стояли залізні танки, а на полях годі було сіяти, бо вони були перериті окопами. Вони стояли задумані й зажурені на порогах своїх хат і дивилися на схід, де горіли села. А потім одна приходила до другої і про щось довго, тихо собі говорили.

А як закінчилася весна, одного ранку сусідка — та, що в неї не було синів — зв'язала пару клуночків та й пішла дорогою білою від сонця і від теплого пороху — пішла з села геть, що вже починало горіти. А перед тим прийшла ще до сусідки, що на порозі нічого стояла, поцілуvala її тричі, тричі до землі вклонилася і проказала: „Бувайте здорові, сусідонько, Бог один знає, чи колись побачимося. Тут маєте ключі від моєї хати. Корову до себе візьміть та й гусят догляньте. А перини й подушки ми в льоху склали, як не вернемося — собі візьміть”.

„Хай вас Бог у далеку дорогу провадить” — сказала та, що на порозі стояла — і більше нічого сказати не могла, бо слізи її голос затопили.

Попровадив Бог її і тисячі інших у таку далеку дорогу, що й досі на своє подвір'я не вернулися. Довгими предовгими шляхами йшли та їхали почерез чужі краї, міста та села, аж за океаном зупинилися. Різних людей по дорозі зустрічала — і добрих людей було багато, та ніхто з них уже сусідою не став. Не було вже до кого

вранці, як сонце вставало, через межу сказати: „файний нам нині день Бог дав, сусідонько”...

А та, що на своєму подвір'ї зосталася синів дожидати — ніколи їх не діждалася: згинули в партизанці. Старість, неміч та смуток непотішний у гості прийшли, на лавах розсілися, з хати вийти не хочуть. А подвір'я, і її і те сусідчине — бур'яном заростає. І на подвір'ї все, що можна було забрати, забрали. І хліба вже нема в кого позичати.

Але сусідами вони залишилися й через океан. Бо як приходить переднівок, то та, що тепер у місті живе — великому заморському місті — пачки шле тай, що там залишилася. Щоб було з чого каші зварити, паляничку спекти... Бо вона знає, що там тепер переднівок цілий рік триває...

А як Великдень надходить, тоді подвійну посилку шле. Щоб паску було з чого спекти. Щоб паска таки на столі була, коли вже під церкву не можна нести її святити. Бо церкви вже там нема... трава на тому місці поросла, як на призабутій могилі. І та, що посилає, пише: „Пригадайте, сусідко, як ми колись одна поруч одної свої паски клали, як поруч стояли і „Христос Воскрес” співали з серця?”

А ця, що посилки-пачки з далекої країни заморської розгортася-розпечатує — плаче, плаче тихо. Із смутку плаче та з радости... Що така їй доля на старість судилася... Що вже вона не господиня, не мати синам, а стара, квола, сковорана жінка. Стара і нікому не потрібна. Нікого вже на світі немає... Але ні, ще хтось є, ще хтось про неї не забув! Її сусідка давня, колишня, її сусідка про неї пам'ятає, її муки на паску великомію шле... Тільки що вже сусіді віддати позиченого не годна, ніяк не годна... хіба тільки „Бог заплатить” у порожній хаті рясними слізами розкотити...

Правда, в сусіди ще пару грошей „на чорну годину” схованіх є. І ще на третьому селі старенький священик зостався. Вона до нього піде, на Службу Божу за здо-

ров'я своеї заморської сусідки дастъ. Хай Службу Божу відправить, а вона щовечора й щоранку за сусіду молитися буде...

...Коли часами приходять сумніви в добrotу і теплоту людського серця, думки повертаються до двох сусідок. Тих, що їх колись ділила тільки межа, а тепер ділить океан. Вони свідчать про те, що для тих, які не забувають, — не існують ніякі межі...

ФАТУМ

Вона віддавна думала над цим і, коли почався перший день її вакації, вирішила: сьогодні таки поїду, по-дивлюсь, побачу те все. Таке рішення прийняла Катря, але не сказала його вголос. Вголос вона сказала до чоловіка: „Зранку піду на базар купити харчів”. А чоловік казав: „Добре, Катре”. І як відходив до праці, вони поцілували одне одного й сказали „бувай здоров, бувай здорова”. Такий був у них звичай. І так вони по-прощалися, як бувало кожного ранку.

Чотирнадцять років минуло, відколи Катря приїхала з-за океану до міста. Чотирнадцять років знала тільки дім, в якому мешкали, церкву, до якої щонеділі ходили, місце, в якому працювала. Ну, її базар, за яких десять хвилин ходу від її хати. У людей були авта, люди виїжджали за сотні миль до інших міст, а Катря не була ще навіть на головній вулиці міста! Ну, не була. Щоправда, багато чула про ту головну вулицю. А зокрема від старшої пані, яка працювала там, де Катря. Бо у тієї пані була дочка, що працювала у великій крамниці при головній вулиці. Ах, там було справді гарно! Великі вітрини, а за вітринами чудові речі. Модні сукні, прикраси, всячина. Багато людей, багато гарно вдягнених жінок. Не так, як на базарі, куди приходять домашні господині у бавовняних незугарних халатах. На головній вулиці, у великих крамницях, все таке елегантне.

Катря не розуміла точно, що означає це слово, але догадувалася. Катря багато слів не розуміла, бо вона не ходила до високих шкіл так, як старша пані що пра-

цювала там, де вона. Власне — Катря до ніякої школи не ходила. Вона тільки недавно, і то з великим трудом, навчилася писати своє ім'я. Коли їй треба було розписатися на праці, то це коштувало великого зусилля й забирало багато часу. Що ж, така вже в неї була бідна голова, що ніяк не могла навчитися. І мови тутешньої, якою треба було говорити на праці, Катря ніяк не могла навчитися. Коли говорила „боска”, то Катря тільки догадувалася, про що йдеться. Догадувалася. А коли не догадувалася, тоді кликала пані, і вона пояснювала Катрі, що треба зробити. Старша пані працювала в країнському відділі, а Катря була прибиральницею. Була доброю прибиральницею, працьовитою, сумлінною, і тому „боска” любила Катрю і ніколи не сварилася.

Катря любила дуже старшу пані, бо тільки з нею могла говорити рідною мовою й розказати все, що на душі. Старша пані багато знала і Катря завжди питала у неї пораду у всіх справах. І коли треба було написати листа, старша пані ніколи не відмовилася. Вона була така добра, як мати, хоч Катря свою матір ледве-ледве пригадувала. Катерини мати, сестри, браття — всі повмирали з голоду в тому страшному році в Україні. Катря не пам'ятає точно, як це було, вона була тоді ще дуже мала. Зате пам'ятає, як ходила по селах і просила їсти. І були люди, що давали півжменьки вареного лушпиння з картопель або кришку палляниці з меленої копри... Якимсь чудом вижила, коли всі змирали, а потім взяла їх до себе хресна мати. У хресної теж не було що їсти — варили лободу, бурякове листя, але не повмирали. А коли Катря трохи підросла, віддали її до колгоспу пасти корови. Тоді, як ніхто не бачив, Катря зридала стебелини кукурудзи і жувала їх. Від них млоїло, голод малоощо втихомирювався, але все таки це було краще, як нічого не їсти...

Ну, а потім, як прийшли в Україну німці, її вивезли на роботу до „бавера”, а звідтіль вона пішла до пере-

селенчого табору. Тільки до Америки довго не хотіли пустити, бо була неписьменна. Та вийшла заміж, пріїхала таки врешті до Америки й почала жити, як інші люди.

Добре тепер Катрі. Бог милує здоров'ям, великих турбот немає. Хай хтонебудь зайде тепер до їхньої хати! Прибрано, охайнно, порошинки не знайдеш. Руки в Катрі розумні — все потраплять. Зварить смачно, паляниш фій пиріжки такі пече, що всі хвалять. Старша пані, що там, де Катрія працює, багато світу бачила, а Катріним печивом насолоджується. Катрія частенько їй щось приносить, щоб спробувала. Приємно принести таку білу пахучу булочку — „їжте на здоров'ячко, сама пекла”...

Коли з праці вертаються, Катрія завжди старшу пані під руку веде. Так уже якось почалося з тієї зими, коли було дуже ховзько й одна жінка, таки на Катріних очах, впала і зломила собі ногу. У Катрі крілке тіло, міцні руки, ноги, — чому б не провести старшу людину? І очі в Катрі добрі — вона так пильно стежить за всіми тими автами, що мчать вулицею. Раз-у-раз повторює старшій пані: „Держіться мене, уважайте, ці авта як шалені”.

Старша пані всміхається лагідною усмішкою, дякує. „Ви такі добрі, Катре. Справді, мені з вас велика поміч”.

Богу дякувати, добре живеться Катрі. Жалюгідне дитинство, сирітство, нужда, лихі роки — все тепер немов поганий сон.

Такий гарний був той перший день, коли Катрія не мусіла йти до роботи. Ясний, теплий день. Добре в такий день щось гарне побачити. Тимто й вирішила Катрія поїхала в центр міста на головну вулицю. Як же ж так — стільки років тут живе, а ще тих великих крамниць, всієї тієї пишноти не бачила.

Помилилася, не до того, що їй треба було, автобуса увійшла. Що ж, назви не прочитаєш, запитати не вмі-

ені. Але хтось порадив, де висісти та з яким числом автобус іде на головну вулицю. Висіла на зупинці, стала на хіднику, ждала. Такий ясний день, таке тепло сонце...

**

Двоє їх прийшло до Катрі, тільки двоє. Чоловік і та старша пані. Ридав чоловік — Катре, як це сталося, чому це сталося? Чому? Чого ти, Катре, поїхала на ту далеку вулицю? Ти ж казала вранці, що на базар ідеш... Коли б знаття, коли б знаття — не пустив би...

І, ридаючи, заломлював руки, знаючи, що відповіді не почує. Ще ніколи Катря така мовчазлива не була. Вже ніколи Катря не промовить...

У старшої пані слізози по обличчі спливають, похилі плечі здригаються.

„Вона ж завжди така уважлива була, коли вулицею переходили. Завжди до мене казала: „Бережіться, бережіться, бо ці авта такі небезпечні”. Вона ж мене за руку через вулицю переводила.” І хилляться болем похилені плечі...

„Катря на хіднику стояла, коли те вантажне авто надійшло, повернуло та з іншим автомобілем зударилося. А це менше авто збило Катрю з ніг”. — І гірко скліпнув чоловік, і печально дивився на Катрю.

„Чого вона туди пішла, чого?” — раз-у-раз болісний оклик. І мовчки хилиться голова старшої пані. Вона догадується, куди хотіла поїхати Катря.

У той гарний, приманливий світ, туди, де багаті крамниці, де гарно вдягнуті люди. Вона, що виросла в безпросвітності нужди, а потім знала тільки працю — тільки базар, недалеко хати, — вона хотіла побачити те нове, гарне, невідоме.

Догадується старша пані, похилена печаллю. Та як сказати цьому чоловікові, що побивається, ридає, не може заспокоїтися? І питає, постійно питає — чому ти

відійшла, Катре? Тепер, коли так добре нам було, коли життя стало для тебе добре?

Тільки їх двоє біля Катрі. І поруч ридання — тиша. Велика тиша, в якій ніхто ніколи не почне вже Катрингого голосу...

Тиша. Їх двоє — і Катря.

Мабуть, причудилося. Ніхто не міг сказати: так сужено. Цього ніхто не сказав біля Катрі. А здавалося, що хтось говорив про долю...

ГАННУСЯ

Ще поки Ганнуся до них підійшла, тітка Раїса вже вспіла висипати перед Знайомою цілий запас обвинувачень. Що ніби на погляд мила й чесна дівчина, а на ділі неймовірно вперта й неслухняна. Нічого путнього з неї не виросте. Хай тільки Знайома на неї подивиться: обірвані штані, брудна блузка, немиті ноги. Так, босі, немиті ноги. І з такими заболоченими ногами вона якось пішла прямо до ліжка. А Ганнусина мати сама була поклала на ліжко чисту постіль. Чи Знайома може собі уявити, як тоді ця постіль виглядала? І взагалі ті босі ноги. Так ходять тільки боми. Тітка Раїса спеціально купила для Ганнусі нові сандали, думала, що...

Та Ганнуся, що йшла від сторони річки, вже стояла перед ними. Вона мусіла догадуватися, що тітка Раїса знову на неї нарікає, бо тітчине обличчя було відчушене й обурене. Вона стояла перед ними із своєю п'ятнадцятирічною усмішкою в очах і на устах, ніби таки справді широко бажала побачити тітку. Тільки в заломі губ блукала тінь винуватості. І в голосі винуватість звучала теж. Вона промовила: „Я прийшла сказати доброго ранку”.

Тітка Раїса знехотя відказала: „доброго ранку”. І, повернувшись до Знайомої, відрекомендувала Ганнусю. Ганнусі ж сказала, що ця пані її приятелька.

Ганнуся стояла ще хвилину, ніби чекала, щоб до неї щось сказати, про щонебудь спитати. Але тітка Раїса не зважала на неї. Неприхильність стояла так твердо, що Ганнуся, зіткнівшись, зібгавшись у собі, шепнула „то я ще потім прийду” — й вернулася до річки. А тоді тітка Раїса знову почала атаку, бо хто бачив, щоб дів-

чина з такої порядної родини була такою неохайною?

„Мені здається, що ця дівчина шукає теплоти. Мені вдалось, що вона прагне, щоб її любити”, — сказала Знайома.

Тітка Раїса аж підскочила на своєму лежаку. „Але ж чи ви можете зрозуміти, як вона діє мені на нерви? Я заборонила їй заходити до нашої кімнати, поки вона не помиється й не вдягнеться пристойно. У мене, як знаєте, донька, молодша на три роки за Ганнусю. Ще чого доброго почне брати собі з неї приклад”.

Тітка Раїса таки насправді розживлювалася. Знайома мовчала, примкнувши очі. Вона приїхала сюди, щоб залишити на пару тижнів всякі думки, всі проблеми осторонь. Щоб працювати й творити, треба було принаймні на короткий час, бодай у такі визолочені сонцем дні, залишити далеко увесь балласт внутрішньої напруги. Чому їй морочати голову чужими справами, до яких вона не має відношення?

Можна було сказати тітці Раїсі: „не турбуйтеся цим усім, це ж не ваша дитина”, але тітка Раїса випередила її. Вона сказала не то патетично, не то щиро: „Ця дівчина не обходила б мене зовсім, якби я так дуже не любила своєї сестри. А мені жалко сестри, і я хочу їй допомогти”.

Знайома подумала, що суворими доганами навряд чи можна подолати впертість підлітків, але цього теж не сказала. Тітка Раїса, щоб трохи злагіднити чи вияснити проблему з Ганнусею, докинула: „Правда, чоловік моєї сестри, Ганнусин батько, таки справжній дивак. Хворобливий педант. Після того, як привітаючись з вами, подастъ вам руку, зараз іде її мити. І навіть зовсім цього не приховує”.

Враз стало все ясно.

Згори щедрилося ясністю липневе сонце. І виразно, зовсім виразно стало жалко Ганнусі.

Через тиждень тітка Раїса від'їхала. Знайомій сказали, що за кілька днів до Ганнусі приїжджає її мати.

Вечір був. Жовті світла прибережних ліхтарень кидали замислені круги. Треба було мати добре очі, щоб у гурті людей когось розпізнати. Це саме Ганнуся, пропищаючись поміж людьми, підбігла до Знайомої. З оченят ішло те саме прохання, що тоді, при першій зустрічі: „Будьте добре до мене! Зрозумійте мене!” Але словами вона промовила тільки „Я прийшла сказати вам добрій вечір”. І, оглянувшись: „А де тітка Раїса?”

Рука Знайомої м'яко торкнулася руки дівчатка, ніби злагіднюючи відповідь: „Тітка Раїса від'їхала вранці”.

Ганнусині очі враз засмутились. „Від'їхала? А я навіть не попрощалася з нею, не подякувала їй. — І тихо: — Мені дуже прикро. Я знаю, що тітка Раїса сердита на мене. Мені прикро, бо я дуже люблю тітку”.

Ганнусине обличчя, Ганнусин голос бринять щирим болем. Знайома думає — як цій дитині потрібне тепло. І думає про батька, який безнастанино міс руки — для гігієни?

Досвідом жінки, яка сама багато перейшла в житті — і може теж шукала чиєогось серця, чиєсь доброти — каже: „Не журися, Ганнусю. Напиши карточку до тітки. Це буде так само, якби ти попрощалася і подякувала їй за все добре”.

**

Знайома перед порогом своєї літньої хати. Задихана Ганнуся ловить її за рукав накидки: „Я вже написала карточку. Найкращу карточку, яка була в крамниці”. І всміхається. „Тепер мені зовсім легко на душі”.

Знайома гладить розбурхане волосся дівчини. Воно вогке від вечірньої роси. Тепер можна б сказати багато. Можна, бо Ганнуся має до неї довір'я. Навіть щось більше: Ганнуся вірить, що Знайома до неї прихильна.

Можна сказати: „Ганнусю, було б добре, коли б ти слухала маму й тітку, і дбала про свій вигляд так, як інші дівчата. Коли б ти випрала цю блузочку.

Взагалі можна було б тепер виголосити цілу дидактичну тираду. Але цього не треба робити. Не тепер, коли Ганнуся знайшла дрібку щастя у чиємусь прихильному ставленні.

Ганнуся дивиться очима, які виразно просить: „Може, ви любите мене трішки? Такою як я є? — А потім питася: — А коли ви від'їжджаєте?” — „Завтра вранці, біля дев'ятої, — відказує Знайома. — Будь здорована, Ганнусю, і бажаю тобі всього добра”... — „Ні, ні! — кличе Ганнуся. — Я прийду вас провести. Я ще хочу вас завтра побачити”.

Наступного ранку потоки зливного дощу. Знайома навіть не думає про обіцянку Ганнусі — діти й підлітки їх звичайно не додержують.

За п'ять хвилин до дев'ятої Ганнуся стоїть на порозі. Вся промокла. Здригається від холодної волгости ранку, але обличчя ясніє. В очах уже не прохання, а певність, що таки хтось для неї добрий.

Знайома не може опертися зворушенню. Пригортає мокру від дощу голову до грудей. Гладить злиплі космики волосся. І чує, як біля її грудей б'ється дівоче серце. Серце, що його звати впертим, а воно насправді — голодне...

Ганнуся шепоче: „Коли я виросту, я буду така, як ви. — Вона торкається несміливо елегантного костюму, скоплює лінії дбайливої зачіски. Ще раз шепоче: — Так, я буду така, як ви. Побачите, буду. Добре?”

„Так, Ганнусю, добре” — відказує Знайома.

„Ви мені вірите?” — питася Ганнуся.

„Вірю!” — ніжно відказує жінка. Цим вона хоче сказати, що вірить у доброту, якою в житті можна багато досягти.

ІЛЮЗІІ

Зоряна все ще чула шум летовища, з якого приїхала. Вона вже вернулася до своєї хати, подорож уже закінчилася, а цей дивний шум все ще отортав її істоту. Щойно згодом її пройняла свідомість, що це відчуття — уявне, що насправді це її власні думки так метушаться у голові...

Та, не підлягало ніякому сумнівові: це вона так уперто думала про того чоловіка, про Романа.

Вона зустріла його несподівано, майже всупереч усіким можливостям. Вона ж вибралася на двотижневу відпустку до Еспанії, яка завжди її приваблювала. Ще з тих часів, коли ходила до школи і вивчала з підручника географії європейські країни. Кільканадцять років Зоряна жила в канадійському місті, мріючи про „свою Еспанію”. Врешті — поїхала. Поїхала, щоб побачити країну своїх молодих мрій — і зустріла... ще одну ілюзію...

У цьому розблакитненому небом і роззолоченому сонцем місті вона зустріла чоловіка, який не був так, як вона, туристом, але якийсь час там постійно жив. Власне — Роман поселився там саме тоді, коли Зоряна приїхала до канадійського міста — по війні. Зразу їй не хотілося вірити, коли він заговорив до неї рідною мовою: „Пробачте, мені сказали, що ви — українка”. Це була приемна несподіванка. А коли вони продовжували розмову, Зоряні видалося, що вона знає цього чоловіка вже довгі - довгі роки. Це, мабуть, тому, що вони обоє походили з тих самих околиць в Україні. І тоді знову стало дивне: чому вони раніше не зустрілися? Вони ж, народжені того самого року, могли ходити до тієї самої

школи. До школи разом не ходили, зате мали багато спільніх знайомих. І взагалі дуже багато було у них спільногого — куди більше, як Зоряна могла собі уявити... І знов виникнуло таке почуття, ніби вони були призначенні тільки одне для одного, але доля посміялася над ними — і послала їх у життя іншими шляхами.

Так, це було те почуття, яке поети звуть... ні, ні — Зоряна не мала відваги сказати цього слова вголос. Не мала відваги — і права. Бо з самого початку Роман сказав їй: „у мене є родина”. Він навіть не мусів цього казати, бо Зоряна зразу запримітила на його руці тонкий золотий обручик. На її ж пальцях, крім малого пам'яткового перстінчика — не було нічого. Зоряна була вільна, але вона цього йому не сказала. Так само, як не сказала про роки сірої самотності, які були поза нею. Ані про розчарування, яких було досить багато. Вона говорила тільки про погідні речі — і всміхалася. Жіночий інстинкт підказав їй, що добра, сердечна усмішка — це те, чого Роман найбільше потребує.

Вони зустрічалися, розмовляли, раділи соняшною ясністю, літнім дозвіллям. Вечорами на столі стояли перед ними дві чарки вина, яке вони пили маленькими ковточками і ніколи не допивали до дна. Вони були як двое безжурних дітваків, які раділи життям і собою. Їм було добре разом — спокійно, ясно, погідно. Було так, наче вони щойно починали життя і вірили, що воно прекрасне і повне щастя.

Кільканадцять днів часами означають ніщо, а часами — дуже багато. Ці дні означали щось, на що вони — кожне зокрема — досі ждали і не находили. Тепер воно прийшло.

Вперше за всі ці роки, Зоряна перестала думати про самітність. Правда, до цього було потрібно маленького самообману: вона старалася не запримічувати, не бачити вузького золотого обручика на Романовій руці, намагалася не думати про нього. Це їй частинно вда-

валося — вдавалося — аж до того дня, коли вона мусіла відіхати.

Вона провела безсонну ніч. Всі думки, яким вона досі не давала приступу, з'явилися враз перед нею і мучили її своїм криком. Так, думки справді кричали. Вони говорили їй, яким добрим, яким близьким став їй отой чоловік, якого вона несподівано зустріла. Вони говорили їй про почування, які були справжні і тлибокі. Вони кидали їй у вічі болюче слово „розлука”. І притепчатали це слово ще страшнішим: безнадійність.

Така була ніч перед прощанням. Але вранці Зоряна надягla не тільки суконку, яка найбільше Романові подобалася, але також надягla на втомлене обличчя усмішку, яку він знав. Усмішка була найважніша: нею треба було прикрити розпач, яка її тортала й немилосердно боліла.

„Ти щось бліденька Зірко” — сказав Роман на привітання. „Тобі сумно, правда?” — він дивився і був впевнений, що вона це підтвердить.

„О, ні Романе” — заперечила вона із щедрою усмішкою. „Я почиваю себе гарно, зовсім гарно. „Я очікую приємної подорожі до дому”.

Роман не зумів приховати здивування: Невже тобі не жаль, що... що ми розстаємося? Зовсім не жаль”?

До очей Зоряни вперто тиснулися сльози, але її обличчя дальше закривала усмішка.

„Це був приємний вакаційний епізод, Романе” — сказала вона. „Ми обое гарно провели час”.

Романові очі прислонила болюча тінь. „Вакаційний епізод” — закликав з гіркістю. „А мені видавалося, що... ми нарешті себе віднайшли! Я... я... думав...”

І він почав швидко кидати вривчасті слова, як кидає їх людина, яка держала в руках надію — і раптом ця надія виховзнулась із рук і зникла. Він кидав зболені слова про те, що в подружньому житті він не знайшов щастя, що він шукав, мріяв про жінку,

яка б його зрозуміла, про когось, кого б він справді любив.. Він говорив, що у житті все можна змінити, все ще можна направити — все ще не затісно найти щастя...

Зоряна ніжно торкнулася його руки: "Мені прикро Романе, що так є, але тут заіснувало мале непорозуміння. Ти дуже гарна людина, і я завжди буду тебе приемно згадувати, але на мене жде мій наречений".

Вона чітко вимовляла кожне слово і дивувалася, як це вона може так спокійно говорити неправду... Але ця неправда була єдиним порятунком. Як же ж вона могла інакше сказати цьому дорогому, коханому чоловікові, що він має залишитися біля своєї родини? Що вона ніколи не поважилась би йти до свого щастя дорогою, на якій були б сліди сліз іншої жінки — Романової жінки?

Він поцілував її в руку і пригноблено прошепотів. „Бажаю тобі щастя, Зоряно". Він не сказав їй вже більше „Зірко". І тоді він поклав перед нею китицю квітів, які приніс їй на дорогу. А в його очах був біль, великий біль. І він промовив ніби сам до себе: „так, це були ілюзії, тільки ілюзії".

**

Намагаючись не слухати шуму думок, Зоряна стала розпаковувати з дороги свої речі. На самому верху подорожньої валізки лежав зів'ялий вже букет квітів від Романа. Приклала їх до обличчя і чула, як на них скапують сльози. Ті, невиплакані тоді, на пращанні...

У кімнату тихо ввійшла давня знайома — самотність, і мовчазно дивилася на жінку та квіти, що їхні зів'ялі пелюсттки були пелюстками зів'ялих ілюзій...

БАЛЯДА ПРО ВЕЛИКУ ЛЮБОВ

„...А коли відійшов її милий, вона зосталася вірною його Батьківщині...”

У страшну, жорстоку добу вплітаються романтичні пісні. Такі, як ота, що її хотілось би співати про „чужинку” та її милого.

Я пишу „чужинка” в лапках. Вона не народилася українкою, та Україна стала її рідною, стала дуже доброгою.

Пишу це слово в лапках, бо ось як звучить газетне звідомлення: „Ще 10 жовтня 1967 року трагічно загинула в Західній Німеччині німкеня з українським прізвищем. Під час війни вона познайомилася з українцем, націоналістом - підпільником, за якого по війні вийшла заміж”.

Одна з історій, яких, здається, було чимало. Гітлерівські наїзники затроторили у концентраційний табір українського студента. У газетному звідомленні сказано, за що його ув'язнили... Чи треба розповідати про нелюдські знущання над тими, які щоденно гинули під тортурами у новітньому пеклі нашої доби? Ні — краще не розповідати — немає сили ранити зболілі душі розповідями про нелюдські страждання. Краще сказати про отої ясний промінчик надії, який доля послала в'язневійому пощастило втекти! При перевозі з одного пекла у друге — втекти!

Це щастя можуть зрозуміти тільки ті, які були засуджені на смерть — і від смерти втекли! Це так, ніби їм вдруге подаровано життя...

Чи треба розповідати, як виглядав той скатова-

ний, напівживий в'язень, який рештками сил добився до якоїсь німецької хати? Як він виснажений маячив у гарячці, впавши за порогом хати, двері якої йому відчинились?

Перед тим, як втратити притомність, він сказав, що він звичайний, невчений селянин, який тікає від примусових робіт... Та „невчені” говорять і поводять себе інакше, як той молодий освічений чоловік. Ясно, що люди, які прийняли його в хату — могли догадатися, хто він такий. Але не видали його катам, піклувалися ним, лікували. Власне піклувалася ним та молода німкеня, Вера. І згодом він сказав їй правду. Сказав не тільки про себе, але й про свій народ — мучений, тортурований, та нескорений. Сказав про боротьбу свого народу за право бути вільним, бути господарем на своїй землі...

Полюбила „чужинка” Вера цього хлопця, чудом вирваного із обіймів смерти. Полюбила такою великою любов’ю, про яку співають у романтичних баллядах. А коли скінчилася війна — одружились.

Його життя стало її життям. Все, що було рідне мілому стало рідним чужинці Вері. Його змагання стали її змаганнями. Мова його народу стала її мовою. Вера навчилася говорити й писати українською мовою.

З походження німкеня — із почувань стала українкою, дружиною українського націоналіста-підпільника, колишнього політичного в'язня. Ніби слідом різьблених слів прекрасної римської присяги: „Де ти Каю — там я Кая. Убі ту Каюс, ібі его Кая”... Двоє людей — одна думка. Одна рідна українська душа. Дарма, що не народилася на Україні...

...Три роки щастя — яке коротке щастя буває! Відійшов по трьох роках милий, відійшов від Вері туди, звідкіля ніхто не вертається... Це були наслідки тюремних катувань. Смерть має легкий доступ до тих, що перейшли пекло нашої жорстокої доби.

Так, вона мусіла почувати себе дуже самітною, ко-

ли відійшов від неї милий. Вона ж його так безмірно любила. Він був її життям, її світом.

Алеж він розказував їй про боротьбу свого народу! Ця боротьба не закінчилась, вона продовжується. Коли впав один борець — на його місце, на його стійку мусить прийти другий. Так говорило серце чужинки Вери.

А ось що сказано у газетному звідомленні: „Після смерті чоловіка Вера багато часу присвячувала на те, щоб інформувати своїх співгромадян - німців про Україну, про її боротьбу за свободу і державність. Писала до німецької преси, влаштовувала навіть виставки експонатів українського мистецтва, присвятивши себе українській справі”.

Присвятивши себе українській справі в пам'ять чоловіка, якого безмежно любила...

У газетному звідомленні сказано, що їй не раз до коряли усно, а найбільше анонімовими листами за те, що „висвітлює деякі конечні потягнення гітлерівського режиму”. Одного разу дісталася „дружню пораду”, щоб перестала надто турбуватися Україною, бо „Україна — це лише частина великої Росії”.

Чи тут потрібні коментарі? Чи нам неясно, кого дратувала праця Вери?

У листі до українки - приятельки Вера писала: „Мене ненавидять за мое не - німецьке прізвище і за мою прихильність до всього українського. Але я не зверну з дороги, на яку добровільно вступила, хоча б прийшлося і потерпіти. Його теж переслідували, і він не здався!”

Його — її милого, якого вона так любила і який помер. Так, вона була готова потерпіти за українську справу. Чи вона могла припустити, що їй доведеться заплатити за це своїм життям?

**

Пахли осінні хризантеми на могилі її милого, коли це сталося. Вона їздila своїм маленьким автомобілем у відвідини до милого на кладовище. Може вона навіть не

плакала — ця жінка, в серці якої була така велика любов? Може тільки ніжно кликала свого милого, який був далеко - далеко?

Вантажне авто з усією силою вдарило її маленько-го „фіята”, і він злетів з автостради в рів. Автомобільні катастрофи трапляються щоденно, але чому це вантажне авто обернулось і швидко від'їхало у тому напрямку, звідки прибуло? І чому воно з'явилось так нагло, несподівано?

На могилі милого терпко пахли хризантеми, коли Вера відійшла з життя. Може, там, угорі, на ясній стежці, він чекав на неї — її мілій, чекав, узяв за руку і сказав: „Ходи, люба, ти багато витерпіла. Ходи — тепер уже завжди будемо разом”.

Хто заспіває останню стрічку баляди про велику любов? Бо ніби — така звичайна історія: обірвалось життя чужинки Вери, скінчилася історія, зроджена жорстокою добою... Історія німкені, яка так любила все, що українське.

ПРО ЩО НЕ ЗНАЛА МЕРІЯМ

Здається, життя обдарувало Меріям усім, що бажала б мати жінка. Здоров'я, гарний вигляд, краса. Меріям справді була дуже гарна — її без перебільшення можна було назвати красунею. І це була не тільки зовнішня краса, але якась особлива чарівність, яка захоплювала як мужчин, так і жінок.

Не часто трапляється, що красуні бувають одночасно талановиті. А Меріям була артисткою, великою мисткинею. Вона була відомою співачкою. І коли вона співала, люди зворушувалися до сліз.

Меріям мала високу освіту. Але якби навіть нічого не відомо було про її талант і славу, то й тоді можна було б нею захоплюватися, бо була вона ґраціозна, елегантна жінка.

Здається, у Меріям було все, що люди звикли називати „щастиям” або „добрю долею”. Йй добре жилося, вона була багата.

Правда, вона була самотня. Якби йшлося про звичайну жінку, люди, мабуть, шкодували б, що не знайшла собі пари, але про великих мистців думають інакше — їм відається, що родинні обов'язки заважають мистецькій діяльності.

Ніхто не знов, що коли Меріям була ще зовсім молодою, вона закохалася в хлопцеві з її таки ж містечка. Той молодий чоловік не був нічим особливим, але хіба юнацька любов дбає про це? Кажуть, що найпалкіша любов приходить сама собою, невідомо звідкіля й невідомо чому. Та, на жаль, це була одностороння любов. Молодий чоловік, якого Меріям у думках звала „князенком”, зустрічався з нею у міському парку, кілька

разів навіть поцілував її під кущем жасміну, всміхався до неї зальотно під час танку, але... так само поводився він із іншими дівчатами. Це був самозакоханий хлопець, який любив причаровувати дівчат.

Почуття жіночої гордості не дозволяло Меріям признатися йому в коханні, але якби вона це навіть і зробила, — то це нічого не змінило б. Молодий чоловік хотів лише фліртувати з нею, а потім знайти собі гарненьку, із заможної родини, дівчину для одруження. І це він по кількох роках зробив.

Для чутливої вдачі Меріям це був важкий удар, який раз на завжди вирішив справу її серця. У гідсвідомості з'явилось почуття, що справжньої обопільної любови немає. Разом вона відчула і страх перед терпінням, яке спричинює любов. І ця думка викликала іншу — не вірити ніякому мужчині. А що людська вдача, після відчutoї кризи, шукає завжди заспокоєння, то Меріям зосередила всі свої сили на мистецтві. Можливо, що саме її нещаслива любов причинилася до її мистецького росту. Але можливо теж, що якби молодий чоловік, який любив чарувати дівчат, зінав, чим у майбутньому стане Меріям, одружився б з нею. Пізніше він був свідком її слави і, мабуть, жалував втраченої нагоди стати чоловіком відомої співачки. В кожному разі він часто хвалився, що славна Меріям страшенно його любила. „Але ви знаєте, які ці артисти химерні. Вони не надаються до родинного життя”.

Знайомі з членості притакували і не допитувались, чому така мила й ніжна жінка мала б зіпсувати комусь родинне щастя. Але серед людей таки вдержалася старий погляд, що „артисти — інші люди від нас” — і тому самотність Меріям нікого не дивувала.

І так життя Меріям проходило своїм ладом: концерти, подорожі, прийняття... відомі вже та нові міста... відомі вже та нові люди... Приємні признання й похвали, рецензії у газетах...

І Меріям була по-своєму щаслива. Її праця давала

її внутрішній спокій. Вона знаходила радість у музиці, що була змістом її днів. Вона відчувала, що люди її люблять — вона теж любила людей — і тому в ній не було місця на гіркість самоти. Самотність відчувають здебільша люди, яким не ведеться і які з якоєї причини терплять. У Меріям причин до терпіння не було. Доля була для неї в усіх видах ласкова. А ця давня любов видавалася її тепер наївно-юнацьким епізодом, таким, що його можна згадувати без зворушення, без будь-якого жалю. Меріям уже звикла до того, що вона стоїть сама і що їй з тим цілковито добре.

Словом, Меріям жила у своєму окремому світі, який її задовольняв. І, мабуть, вона б прожила так увесь свій вік, якби не той вечір... Той вечір, коли Меріям зрозуміла, що вона назавжди втратила те, чого досі не знала.

То був гарний вечір під кінець весни. Меріям подумала, що на цей вечір у неї немає нічого наміченого, і її захотілося кудись вийти, щоб побачити людей. Звичайних людей у звичайній обстанові. І тоді притгадала собі, що якраз має відбутися в сусістві так званий „попис” дитячого садка.

Правда, вона не мала нічого стільного з вихованням дітвори і ніколи цим не цікавилася. Вона тільки знала жінку, яка вчила в дитячому садку, і вирішила зробити цій жінці приємність. От підіде до тієї скромної вчительки, потисне її руку і скаже кілька теплих слів.

Рішення Меріям було трохи незвичайне, бо велиki артисти рідко знаходять час на аматорські виступи. І коли Меріям — струнка, елегантна — увійшла на залю, очі всіх батьків, тіток і бабунь звернулися в її сторону з великим здивуванням. Учителька садочка, що вже сиділа при старому, розстроєному піяніні, була ще більше здивована. Їй ніколи не марилося, щоб славна Меріям захотіла побачити цей скромний „попис”.

Хтось підбіг до Меріям і запросив сісти у першому ряді. Її вибагливий костюм різко відбивався від буден-

ної одежі матерів та бабунь, які прийшли у своїх перкалевих літніх суконках. Меріям відчула, що вони трохи раді, а трохи збентежені її приходом. Тому вона вдавала, що вся її увага зосереджена на читанні програмки. За кілька хвилин почався „попис”.

На імпровізовану сценку вийшли під звуки розстроненого піяна малі дитячі постаті. Вони співали якусь пісеньку. Слова й мелодія були нескладні, а дитячі голоси нерівні і невироблені. Тут і там звучали дисонанси. Потім діти виголошували простенькі віршики, заплутуючись у словах та забуваючи текст. Від фортеціяну долістав голосний шептіт учительки, який радше доходив до публіки, ніж до виконавців на сцені. Всі „точки програми” були аж занадто скромні і ніяк не задовольняли витонченого смаку Меріям.

Проте, від самого початку з нею почало діятись щось незвичайне. Вона сиділа нерухомо, наче заворожена, і не зводила очей з дрібних дитячих постатей. Нею заволоділо невідоме досі почуття, для якого вона навіть не знаходила назви, але воно проникало кожну клітину її тіла. Від цього Меріям втратила володіння над своїми думками і в ній кипіло тільки одне бажання: підбігти до цього гуртка дітей, брати в обійми одне за одним і пестити, цілувати, пригортати до грудей...

Це бажання було таке сильне, що Меріям затискала долоні в п'ястуки, щоб привернути рівновагу почуттів. До очей почали напливати слізози. Бракувало сил, щоб їх спинити, і тому вона піднесла до обличчя хусточку, ніби витираючи чоло. Але люди вже тепер не дивилися на неї; батьки, матері, тітки й бабуні були задивлені у малих дітей, втішаючись їхніми виступами. Всі ці люди на залі мали близьке їм дитинча, тільки Меріям — славна, прегарна Меріям — була самітньою жінкою.

В цій хвилині вона не прагнула нічого, що досі вважала своїм щастям. Нічого, крім пекучого бажання, щоб котресь із цих дітей було її дитиною.

Вона навіть не прагнула, щоб та дитина була гарна

чи талановита, — ні, хай би собі була сіренькою, звичайнісінькою, як якенебудь із цих Івасиків чи Марусь. Щоб тільки біля неї було це невеличке створіннячко, яке було б частинкою її самої.

І тоді в душі Меріям якийсь досі невідомий голос закричав з розпачу: „Беріть собі все, що я маю — талант, знання, славу, навіть красу. Заберіть собі все, а мені дайте за це маленьке, звичайне дитинча! Хай я буду така сама, як кожна з цих простих жінок у перкалевій сукончині, із занедбаною зачіскою та шорсткими руками. Однією з тих, яка радіє своєю дитиною. Мене обмануло життя! Те, що я досі мала, не є людським щастям!”

Так ридала без слів душа славної співачки, прогарної Меріям — жінки, якій багато жінок заздрило. Жінки, ім'я якої вже записувала історія у книзі великих мистців...

Вона вийшла із залі стрункою, елегантною ходою, і за нею ніжно стелився запах парфумів. Її відходу ніхто не помітив, бо матері, тітки й бабуні раділи своїми „потіхами”. І нікому з них не прийшло на думку, що того вечора пережила Меріям. Ніхто й не здогадувався, що вона пізнала, що значить справжнє жіноче щастя.

А Л Е Р Г І Я

Вона була новою „баеркою”, і її приділили до тієї групи „баєрів”, в якій була я. Між багатьма різними речами це також означало, що відтепер вона їздитиме з цією групою що-п'ятниці до підміських філій нашої крамниці. Філій є чотири, і вони далеко одна від одної. Щоб їх відвідати, треба їздити від десятої ранку до п'ятої по полуночі. Їздиться двома фірмовими автами — „стейшен веген”. На передньому сидженні сидить завжди троє людей. Цим разом „нова” сіла біля мене.

Група баєрів у департаментській крамниці зветься „дивізією”. Досі ця дивізія — за винятком мене — складалася з чоловіків. Тепер було вже дві жінки.

Я не збираюся говорити про звички чоловіків у загальному, але звички чоловіків-„баєрів” мені таки добре відомі. Бодай тих, які є в нашій „дивізії”. Вони страшенно люблять балакати. Від десятої години ранку до п'ятої по полуночі безперестанку балакають. Про все і про вся. Перевісти те, хоч би найбільш загально — неможливо. Вони говорять про нові моделі авт і про телевізійні „шови”, які бачили попереднього вечора. Про траву перед своїми хатами і про своїх псів. Неважливе, що говориться, щоб тільки не переставати говорити. А комусь може здається, що балакучість, — це прикмета жінок?

Зразу це втомляє. Потім знаходите на це спосіб. Примикаєте очі і думаете про щось інше. Тоді слова долітають тільки як шарудіння, і навіть часами можна задрімати. Це помогає, бо поїздки до філій самі по собі втомлюють. До філій треба їздити, щоб полагодити всі клопітливі справи, які назбиралися впродовж тижня. Це трохи нагадує відвідини лікаря в хаті пацієнта, який

відразу скаржиться на вісім різних недуг. І до того пацієнт вимагає, щоб лікар відразу вилікував його з усіх вісімох недуг. Цього очікують у філіях від „баєра”, який приїжджає до філії раз на тиждень. Він мусить полагодити всі проблеми, які йому дбайливо призбирала. На це він „баєр”.

Десь коло четвертої години по півдні мужчини-„баєри” шукають відпруження... у слодощах. Вони всі дуже люблять морозиво.

Вони, як звичайно, зупинили фірмове авто біля яксьої кіоску з морозивом і побігля, як хлопчики, радіючи. „Нова” і я залишилися в авті. Правда, хтось із них спітав з чемності, чи нам щось принести, але ми подякували. „Нова” теж пропадає за морозивом, але мусить дбати про свою лінію. Я морозива не люблю.

Коли в авті затихло, вона почала говорити. Збоку ріс кущ бузка, і вона сказала, що він дуже гарний. Додала, що вона дуже любить бузок, але, на жаль, мусить триматися від нього здалека. Це тому, що в неї до нього алергія. Я відповіла, що співчуваю їй, і подумала, як колись у нас вдома рвали великі букети бузка і приносили до хати. Здається, в тих часах у нікого з нас не було алергії до бузка. А якщо була — то мені не було про це відомо.

Від бузка вона перейшла до квітів. Сказала, що всі вони, без вийнятку, теж діють на неї шкідливо. Недавно хтось подарував їй китицю чудових гвоздиків. Вона не мала серця викинути їх з кімнати і через те захворіла. Я подумала тоді про великі букети білих лілей, які цвітуть на початку липня і пахнуть страшенно міцно. Коли я була малою, мати виносила їх на ніч з кімнати, щоб „не зачадіти”. Але зачадіння — це не алергія. Зрештою, коли всі засинали, я приносила їх назад у кімнату. Мені було страшенно добре із запахом білих лілей у кімнаті. Не притгадую собі, щоб уранці боліла мене голова.

Наши „баєри” досить довго насолоджувалися морозивом, бо „нова” вспіла за цей час розказати мені про

всі роди алергії, які її мучили. Найгірше — казала вона — це свіжоскошена трава. Цей запах прямо її вбиває. Я співчутливо похитувала головою, бо жалко ж люди, яка терпить — і одночасно мені пригадувалося, як колись вдома, на вакаціях, ми любили спати на сіні. Сіно було з краснопущанської діброви, і воно пахло пахло... Від того часу проминуло багато років і доводилося часто чути пахощі дорогих парфумів, але запаху дібрівного сіна забути не можна. Він для мене дорожчий за найдорожчі парфуми.

„Новій”, мабуть, стало легша, що може розказувати комусь про те, що їй дошкалює, і вона запитала мене, чи маю я теж якийсь рід алергії. Я відповіла, що ані запах квітів, ані трав мені не шкодить. Вона, всміхаючись, промовила: „Які ви щасливі!”

„Так, у цьому відношенні я справді щаслива, — повторила я майже механічно. — Проте, маю я... своєрідну алергію, про яку багатьом людям невідомо”.

Вона помітно зацікавилася: „А що ж це таке?”

Я хотіла розказати їй про особливу алергію до всього того, що приходить у наш вільний світ із штампом „майд ін Совет Юніон”. До всіх виявів мистецтва, здеформованих комуністичною агітацією. До советської „поезії”, в якій обкидають нас — „націоналістичних недобитків” — лайкою з ринштока. До советських фільмів, у яких викривлюють та спотворюють обличчя нашого народу. До всіх тих, що, прикрившись плащем „ми з України”, приїздять затруювати наші стужені за рідною землею душі. До советської облуди я маю алергію... Страшну алергію.

Проте, я не сказала їй нічого, бо саме вернули до авта „баєри”, розказуючи про незвичайно смачне морозиво. Вони знову почали говорити голосно, всі разом, і нам, жінкам, довелося мовчати. Зрештою, я певна, що вони й так не розуміли б моєї дивної алергії. Бо вони не знають ані що таке комунізм, ані що таке ярмо неволі, затиснене на ший моого народу...

РІЗДВО УКРАЇНСЬКОЇ ЖУРНАЛІСТКИ

По полуdnі Mira вирішила заснути. Не ставало більше сили переборювати втому. Останніми тижнями вона працювала понад міру. Те, що вона звала „подвійним життям”, таки її врешті вичерпало. Подвійне життя складалося із праці для прожитку і з щовечірньої праці при її письмовому столі. Бо Mira була однією з українських журналісток — однією з тих, які хочуть і які мусять писати.

Напередодні вона заявила у фірмі, що не прийде до праці, бо в неї Різдво. Нікого це не здивувало і ніхто не робив ніяких завважень. Навпаки, і шеф і товаришки побажали їй приємно провести день, який вони назвали „святочним”, а не різдвяним, бо їхнє Різдво вже проминуло. Тоді Mira з гіркістю подумала про тих своїх земляків, які „для вигоди” поробили зміни у своїх святкуваннях. Її завжди боліло те, що деяка частина таких, як вона, емігрантів запопадливо намагаються уподобитися до населення, яке говорить англійською мовою. Від тих людей вона чула аргументи, які завжди дратують її цілковитою безпереконливістю. Одні люди говорили їй, що їм неможливо звільнитися у Різдвяний день з праці. З власного досвіду Mira знала, що так воно не є. Другі туживали „сильнішого” аргументу, а саме, що роблять це задля своїх дітей. Цих людей Mira, опановуючи обурення, питала, чи також для „країнців успіхів” дітей говорять вони з ними *вдома* ламаною англійською мовою, якої самі добре не знають.

Mira бачила всі слабості і всі помилки таких, як вона, людей, що опинилися на еміграції. Їй іноді було боляче її досадно. Їй хотілось бачити своїх земляків

сильними й неподатливими на чужі впливи, а вони такими не були. Частина людей поступово забувала, чому саме вони опинилися на еміграції і хим саме вони є — і це Міру боліло. Дуже боліло, бо це були люди, до яких вона належала, люди з рідної землі. Це була частина народу, а нарід був для неї святістю. Нарід — це Україна, а понад Україною був тільки Бог.

Це власне був день народження Божого Сина, було Різдво, коли її пригнітав надмір утоми. Заплющивши очі, Міра подумала, що може це навіть не так фізичне вичерпання, як надмір думок відобрал їй усюку енергію. Хотілось від них втекти бодай на короткий час. І враз, з бажанням спочинку, прийшло інше, майже дитяче своєю сердешністю: може приснитися їй колишнє Різдво, тоді давно, вдома, на рідній землі...

Не приснилось, а видалося, що почула стукіт. Подумала, що може прийшли колядники, і поспішила до дверей. Не було нікого. На вулиці говорили якісь люди, проїжало кілька авт. Вернулась до кімнати й сіла біля письмового стола. Стрілка годинника добігала до четвертої години. Це притадalo їй, що на п'яту її запросили в гостину. Добре знайомі, мабуть, хотіли заощадити їй самотності у святочний день, і тому запросили. Міра з почуттям вдячності всміхнулася і простягнула руку до телефонної слухавки. Коли почула знайоме, трохи поспішне „галло” — відповіла урочисто: „Христос рождається!” І в цей момент вона всією істотою відчула, що в неї справді Різдво — таке ж величне, таке ж осяйне, як тоді, на рідній землі.

„Я хочу вам ще раз подякувати й сказати, що, на жаль, не зможу сьогодні прийти”, — лагідно сказала Міра. Знайома пробувала її переконати, намовити, але можна було пізнати, що в неї немає часу на довгу розмову. Скінчилося запевненням „при іншій нагоді” — і телефонна слухавка тихо лягла на своє місце.

Від вікон почав стелитися присмерк. Міра засвітила свічки на ялинці. Святочні картки, розкладені біля

ялинки, відізвалися веселими кольорами. Мірі видалося, що і світла на ялинці, і карточки, всміхаються до неї — і вона й собі всміхнулася радісно. І тоді всі важкі думки, вся важка самотність кудись розвіялися. Несподівано стало радісно, ясно й легко.

Руки Міри простягались від однієї карточки до другої. Це були побажання з редакцій, до яких дописувала, побажання від товарищів по журналістичному фаху і — найголовніше — від читачів. Від людей, які її ніколи в житті не бачили. Вони писали до неї, що знають її з писань, статей, нарисів. Ці незнайомі люди писали „ви нам близька, дорога”. Писали „ми любимо вас читати — пишіть якнайбільше.”

Міра пробувала уявити собі обличчя людей, які вважали її близькою. Може цю карточку писала сива, самітня жінка? Може цю другу писав якийсь чоловік, що так само, як вона, не хоче забути всього того, що рідне?

Вона почала співати. Це була стара колядка, яку колись співала її бабуня. Проста, нескладна колядка, в словах якої була щира й велика радість. Радість у дні народження Божого Сина. Предвічна радість.



Не було ніякої самоти в кімнаті самітньої української журналістки. Були розсміяні свічечки на ялинці, були веселі карточки кругом неї і була стара, радісна колядка бабуні. Власне — не тільки бабуні — це була колядка народу, різдвяна пісня людей, до яких вона належала.

Не було ніякої гіркості. Не було навіть жалю до тих, які поволі байдужкують до рідного, поволі забувають, хто вони такі. Всі важкі, темні думки розвіялися, а враз з ними розвіялася втома. Мірі було радісно, вона була бадьора.

„Це все рідні люди, люди, яких я не можу не любити. — заясніла думка. — Це мій народ. Немає ідеального

народу — в кожному є якісь хиби, недомагання. Не можна засуджувати своїх рідних, навіть якщо вони помилюються. Любов — це вибачливість, а я їх так люблю — і я так прагну, щоб вони не відчужувалися. Щоб не байдужніли, а вірили в слушність нашої справи”...

Mira ще раз радісно всміхнулася до ялинки й пішла до письмового стола. Погладила, ніби щось живе, писальну машинку і промовила: „Це прекрасний час, щоб щось написати. Написати своїм рідним, які тепер радіють різдвяним днем. Я ж бо живу для них, і праця для них — це мій зміст. І моя радість заразом”.

Н А В З И К А Я

Мій любий читачу, ця розповідь не буде ніяким літературним твором. Це звичайна, безпретенсійна розмова з тобою, бо, правду кажучи, сьогодні я не збиралася нічого писати. Сьогодні якраз день перед Свят-Вечором, і я мусіла виконати деякі хатні праці, які належить зробити перед святами. Я прала вишивану скатерть із стола у їдалыні і якраз тоді, коли прала, причепилися до мене думки, які мусіла записати.

Як тобі відомо, вишиваних скатертей не тодиться прати в автоматі, бо це шкодить вишивці. Зрештою, хто б заходився з машиною, коли йдеться про невеликий шматок полотна? У мисці з гарячою водою і спорошкованим милом скатерть „сама випралася”. Це не був великий труд. І власне, коли я біля цього заходжувалася, хтось шепнув мені за плечима одне слівце. Ймення. Те, що вгорі. Навзикая.

З княжною Навзикаєю ми познайомилися вже давно, ще в тих архаїчних часах, коли таким, як я, „смотрикам” гімназійні вчителі втвокмачували в голови клясичні мудрощі Іліади й Одисеї. Княжна Навзикая зразу мені сподобалася, бо була гарна й романтична, а в тих часах це було дуже важливе. Для таких, як я.

Звідкіля я знаю, що вона відзначалася цими двома прикметами — красою і чаром романтики? Зовсім просто. У моїй уяві кожна княжна з давніх часів мусіла бути гарною. Я не хотіла приймати до відома, що могли бути — і напевно були! — негарні княжни. Це була своєрідна зимога до гасла „Нобль обліж”. Негарними мали право бути тільки „звичайні жінки”. А чому я зва-

жала її романтичною? А тому, що тільки така особа може прати білизну на березі моря.

Тут може хтось із читачів зразу заперечити мені, що в пранні білизни на морському березі в Греції немає нічого романтичного. Це було те саме, що сьогодні прати в автоматичній пральні. Тільки непоправні мрійники хочуть добирати до всього, що діється, кольоритне тло.

Признаюся, що реалісти завжди збивають мене з пантелику, бо на перший погляд вони нібіто мають рацію. Але, на щастя, в більшості випадків їм не вдається мене переконати. Кажу „на щастя”, бо коли брати життя дуже тверезо й „зовсім реально”, воно стало б вельми нудним і безбарвним. І тим самим — неприємним. А хто хоче жити неприємним життям? І тому мені вигідніше уявляти собі, що Навзикая була і чарівна, і те її прання на морському березі мало у собі посмак захоплюючої пригоди.

Але сьогодні моя Навзикая закепкувала з моїх уявлень. Вона шепнула мені на вухо щось таке, що пригнало мене до машини. До речі, моя стара машина теж мріяла про святочний спочинок і нерадо почала клацати клявішами. Перестала робити труднощі моїм пальцям лише тоді, коли написалося магічне слово „вдома”. Від цього слова стара машина оживає, стає привітною. Бо власне те, що Навзикая шепнула мені на вухо, було: „Пригадай, як колись прали вдома. Взимі. На річці”.

Я зразу побачила Золоту Липу. Правда, ріка з такою гарною назвою мала болотисте корито, і мені ніколи не вдалося побачити в ній нічого „золотого”, хоч моя мати переконує мене, що це була чудова ріка. Мушу її вірити, бо знаю, що все те, що ми любимо, для нас гарне...

Отже взимі на Золотій Липі прорубували ополонки.

„Ополонка” — гм. Якщо те, що я пишу, буде колись читати молодий, народжений на еміграції читач, він напевно загляне за цим словом у словник. Boeh звід-

кіля він міг би знати, що це таке? Хібащо буде в нього бабуня, яка буде розказувати про стари, неіснуючі часи, такі, що в них на ріках прорубували ополонки. Але я теж не маю ніякої певності, що молодий читач захоче читати цю розповідь. Ну, будьмо оптимістами, уявім собі, що захоче ...

Ополонка. Прорубаний в льоду отвір. На те, щоб набирати води. І щоб у тому отворі прати близну.

Через ополонку прокладалося дошку. На тій дощі жінка товкла пранником сорочки, верети, полотна. Потім полоскала їх у воді. Потім викручувала, набивала їх на коромисло і несла додому. Розвішувала на плоті. Сорочки замерзали. Видувалися у фантастичні форми.

Пишу про це, але, пожертте, ані дотепер, ані хіба вже ніколи не могла і не зможу зрозуміти, як це можна було видержати! Власне оте, що занурювалося руки в льодовату воду. Що тими мокрими, червоними, синіми, закоцюблими руками можна було держати пранник і бити ним по замерзаючому полотні. І знову замочувати руки й полотна в ополонці і викручувати з води. А потім ладувати їх на дерев'яний дрючик-коромисло і двигати на плечі! І ще й розвішувати! І все це на морозі.

Я бачу також одяжу бідолашних галицьких Навзикай, прикованих до ополонки. Тих кілька кріслатих спідниць, промоклих і обмерзлих тонкою верствовою льоду. Ця льодоватість оббивалася об ноги, об тіло. Як це можна було видержати?

Питала не раз про це маму. „Що ж — часто простояджувалися, — хитала головою. — Діставали гарячку, запалення, дехто й вмирав. Але коли хворіли й вмирали, то хіба це приписували пранню на ополонці? Такі були часи, що над тим ніхто не розніжнювався. А руки, — додавала із задумою мама, — руки забивали. Знаєш, так вдаряли руками одна об другу, поки не видавалося, що розітрілися.”

Сумніваюся, наскільки від того „забивання” ставало нещасним рукам легше. І ще думаю, чи ці галицькі

газдині боялися того зимового кошмару? Чи пробуджувалися вночі перед таким пранням на ріці з острахом, що коли засіріє ранок, вони мусітимуть нести оте шмаття із золи на ополонку? Чи не видавалося їм, що ніби звичайна „бабська робота” мала у собі моторошність середньовічних знущань?

Може, на інне щастя, — потішаю себе — такі думки не приходили їм до голови. Це були тверді жінки, які не вміли над собою розчулюватися. Ніяка праця, яку вони виконували, не була легка.

Однією з них була бабуня Катерина. Вона подарувала життя дев’ятьом дітям, для всіх них прала сорочки на Золотій Липі, у тій ополонці взимі. Коли в пізніші роки бабунині дочки вже не „ходили на ріку”, але прали в хаті, в балті, бабуня похитувала головою: „Таке капарство! Таж ніхто не випере полотна в хаті так чисто, як на ріці!” Бабуня не признавала жінок, які „боялися роботи”. Думаю, що вона вірила в одну правду: життя не є легке. Бо легкими стежками їй не дово-дилося ходити.

Дивно, що ті зимові екскапади не заломили її здоров’я. Дожила до вісімдесяти двох років. Померла на запалення легенів у червні через багато років після того, коли востаннє була на ополонці. Значить, не ополонка їй зашкодила.

Чарівна княжна Навзикая примусила мене написати нині щось зовсім прозаїчне, що ніяк не пахне теплими хвилями грецького моря. І вже відійшла від мене кудись — може на сторінку книжки, на якій я вперше її стрінула, а може таки на те своє гелленське узбережжя. Але добре, що вона притгадала мені щось, про що не можна забути. Про жінок, які не вболівали над собою і над „важким життям”.

МІЙ ЖИДІВСЬКИЙ ПРИЯТЕЛЬ

Добре, що мій старий годинник мав на стільки розсудку, що збунтувався не в інший, а якраз у мій „вільний день”. Я ніколи не мала терпеливості для предметів, які ні сіло, ні впало псується. Бо ніби чому? Коли мене в ранці болить голова або коли мені по безсонній ночі смертельно не хочеться встати з ліжка, я все одно мушу йти до Генс і Келлі працювати. А такий механізм вередує.

Але моему старому годинникові я простила. Не тому, що він у мене вислужився, а тому, що у вільний день я можу поїхати з ним до пана Мельзера. Власне, пан Мельзер, продав мені його двадцять років тому. Продав на умовах джентльменського слова чести, тобто за п'ять доларів вплати і за обітницю сплачувати по два долари тижнево. Тоді мені було дивно, звідкіля у пана Мельзера взялося стільки довір'я до мене. Хто почуився йому, що я буду приносити йому щом'ятниці тих два долари? Ми були ще тоді зовсім незнайомі.

Тепер через двадцять років це зовсім інша справа, бо ми вже приятели. Я відвідую його у його цегляній хатчині, яка колись зараховувалася до „дорожчих хат”, але тепер, коли у ній так жахливо облізли тапери на стінах і обсипається тиньк, вона напевно вартує куди менше. Бо вона занедбана. Не тому, що з пана Мельзера поганий господар, а тому, що на віднову хати потрібно грошей. А їх, здається, у пана Мельзера нема. Або є дуже обмаль. Цього я точно не знаю, бо ми про ці справи не говоримо. Вже вісім років, як пан Мельзер не має своєї ювелірної крамниці на вулиці Бродвей. Збанкрутував. І, прошу прийняти до уваги, сталося це

не тому, що з нього був поганий купець. Власне навпаки — він був надто чесним купцем...

Не люблю узагальнювань. Або може, краще скати, люблю вийнятки. Коли кажуть „жидівський купець”, це майже автоматично означає визискувач. Людина без скрупулів. Егоїст. Я ніколи не заходитиму в полеміку, хто більше кризив — ми, українці жидів, чи навпаки. Мене теж дратують до безміри всі ці „бестселлери”, в яких графомани наводять приклади „української жорстокості” супроти жидів під час другої світової війни. І так само з несмаком читаю у пресі „відповіді” українських авторів, які не можуть нічого конкретного доказати. Пишуть, що ми невинні, але це звучить мляво, без переконання, без сугестивної сили. Чому не написати попросту, скільки жидів українці врятували, наражаючи на смерть власне життя? Люди — це індивідуальності, люди це не маса.

Власне вчора, коли зіпсувався мій годинник, я навіть була вдоволена. Вчора дошкауляли нерви. Все було немиле. А коли так, помагає тільки одна терапія: Присутність із доброю вдачі, з невимушеною усмішкою в очах. Найкращий лік на нерви для мене.

І тому я так радо пойхала до пана Мельзера. Не зразу, бо спершу треба було упевнитися, чи він у дома. Відізвалась, як звичайно, пані Мельзерова. Вона знає мое прізвище, але я на всякий випадок, кажу: „Клієнтика вашого чоловіка”. Це добре звучить. Бо насправді пан Мельзер має тепер тільки колишніх клієнтів. І то, мабуть, небагато.

Думаю, що для деяких людей емеритура є ніби віддаленням від справжнього життя. Є люди, які до самого кінця хочуть бути тими, що діють. Вони щось роблять, виконують якісь обов'язки і мають почуття, що потрібні іншим. Маю на думці деяких старших людей, яких добре знаю.

Коли пані Мельзерова передає телефонічну слухавку своєму чоловікові, я відразу чую в його голосі

широку усмішку. У тій усмішці простягається питання: „Як ви себе почуваєте?” Це стандартне питання, фраза з американського „бон - тону”, але коли вона звучить голосом цього старого жида, тоді звучить зовсім інакше. Я вірю, що він справді хоче знати те, про що питає.

А тоді він питає, як почуває себе моя мати. Це завжди мене зворушує.

Старий жид має якийсь сантимент до моєї матері. Може він колись так само цінував свою.

А тоді я пытаю його, як він себе почуває. Кілька років тому, після банкрутства, мав він сердечну атаку і від того чагу боїться за своє серце. Та він завжди відказує: „в порядку”.

Іду до нього. Треба уважати, щоб не переочити маючої цегляної хати. Біля неї чорніють старі смереки. Іх ще хіба садив батько пана Мельзера, бо вони старі й похнюоплені. Вони зовсім затемнюють вікна.

Пані Мельзерова стоїть на порозі і просить, щоб я йшла обережно, бо багато снігу. Ще, не дай Боже, поховзнусь і впаду. Я бачу, як пані Мельзер трясеться з холоду на тому порозі.

Ще поки увійти в кімнату я знаю, що біля телевізора сидить неодмінно їхня доњька. Загорнена вліті і взимі у коц. Я скажу їй „як ся маєш Руті?”. Руті — це здрібніло Рута. Їй уже тридцять пару років, але в неї тіло її вигляд дитини. Вона психічно недорозвинена — „рітардett”. Вона майже не вміє говорити. Не знаю, наскільки вона розуміє те, що до неї говорять. Але коли вітаю її, віміхається.

Торкаюся її тоненької руки. Рука зовсім холодна, хоч у хаті душно, парно. Дивлюся на незформоване обличчя, в якому видно очі, що нічого не промовляють, і відвіртаю свої. Вони схоплюють уривок тапети, яка відклейлася. Мабуть, пан Мельзер і пані Мельзер цього не запримічують. А якщо навіть запримічують, то хіба звикли до цього, або не годні нічого порадити.

Мені нагадується за кожним разом хата нашого Мошко у Кудинівцях. Це був бідний сільський жид, що торгував телятами і продавав моїй матері теляче м'ясо. Скільки можна на цьому заробити? — Дуже мало. І Мошко мешкав у невіправлений хаті, в комірному тобто. Декілька разів я туди заходила і за кожнім разом бачила ті сирі вальки на стінах. Це було пригнобливе відчуття бачити таку „хату”, де взимі, в морози, сира глина душила віддих. Мені було тоді страшенно жаль Мошко. А потім німці забили його і всю його родину. Коли я про це почула, тихо заплакала.

Пан Мельзер має окрему кімнатку, в якій направляє годинники. Там стоїть старосвітське бюрко. Певно ще його батька. І на те бюрко я кладу свого годинника, знаючи, що ніхто не направить його краще, як пан Мельзер. Бо він фахівець із старої школи. Цікаво, скільки тисяч годинників направив він за своє життя?

Між найкращими почуттями мені хочеться поставити на першому місці довір'я. Власне, любов, радість і надія спираються таки хіба на довір'ї. Що ця людина каже правду. Що не має наміру мене ошукати. Що не використає моєї незнання або моєї слабості. Що те, що вона зробить, буде для мене добром.

Я чомусь почуваю себе як мала дівчинка, яка принесла до розумного й сильного чоловіка свою поламану ляльку. Я дивлюся, як пан Мельзер накладає на око побільшуюче ювелірське скло й обережно відкриває мого годинника. Я маю якийсь сантимент до цього побільшуючого скла, бо крізь нього можна побачити те, чого не можуть бачити мої очі.

„Це вже старий годинник, — кажу я до пана Мельзера. Це так, неначе я виліплювала б його за те, що попсуєся.

Він відповідає не зразу. Уважно студіє незрозумілі для мене мішанину коліщаток та шрубочок, і по хвилині відповідає: — „Він все ще добрий, так, ще добрий годинник”.

Чужий ювелір зразу сказав би: „Чого ви очікуєте від старої машини? Частини вже зужиті. Направити можемо, але гарантувати не будемо”. Приблизно щось таке сказав би, щоб я купила в нього нового годинника.

Пан Мельзер живе хіба з невеликої пенсії (син утратив працю), жінка щось там заробляє, але скільки стара жінка може заробити? Ну і ця нещасна Руті... Вся ця мізерія, вбогість... І таму пан Мельзер заспокоює мене, що годинник ще добрий, що не треба витрачати грошей на нового.

Бо він знає, що я не багато заробляю, що коли сама не зароблю на свій прожиток, то ніхто мені нічого не дасть. Я мовчу, і тільки мої очі задивилися на те його побільшуюче скло, якє бачить те, чого я не можу побачити.

Зате я бачу те, чого вже нема. Тоді, коли я приїхала до цього чужого міста, я була бідна. Скільки я тоді заробляла? Двадцять п'ять долярів на тиждень? Блюзки купувала у Найснера, бо там можна було купити блюзку за долара. Светри теж. По два долари. Годинника було потрібно, і так якось зайдла до Мельзера на Бродвей.

Ця крамниця була зовсім як вузький і довгий коридор. Вітрини були вузенькі, скісні. У коробочках всяких перстені, годинники, ланцюжки. Переважали недорогі предмети. Але й були доброї якості. Такої, як той мій годинник за вісімдесят долярів.

Щотижня приносила йому тих два долари. Записував їх у свою і у мою книжки. Завжди зустрічав з цією самою добрячою, щирою усмішкою. Ця усмішка була така сердечна, що я прив'язалася до цього чоловіка. Любила, коли він розказував про тих ще з - перед першою війни емігрантів, які приходили до нього купувати.

Запам'ятала виразно одну розповідь: Якийсь чоловік з тих власне емігрантів хотів купити золотий перстень. Пан Мельзер показав йому гарний, широкий, грубий — ішлося про те, щоб було якнайбільше золота.

Сказав, що коштує п'ять долярів. Чоловік не купив, ще й обурився: „Ви хочете мене ощукати. Це не справжнє золото. За такий перстень в інших крамницях хочуть утрое більше”.

А це було щире золото, — усміхачається пан Мельзер. — Тільки я не хотів використовувати емігранта. Інші купці на це не зважали.

Вірю. Знаю. Коли б він був такий, як інші, то не збанкрутував би. А втім, може були й інші причини: колись, ще навіть тоді, коли я сюди приїхала, було дуже багато всяких малих крамничок. Десять у шістдесятих роках їх почали здавлювати великі підприємства. Малі болісно заплющували очі і вмирали, залишаючи цвинтарність порожніх місць.

І мене огортає жаль. У цьому змеханізованому житті, яким тепер живе місто, не потребують одиниці. Людини, тобто. Тепер, коли зіпсується годинник, його заносять до великої фірми, звідки його відсилають туди, де хтось небачений і невидимий має його направити. Той „хтось” є членом якоїсь унії, і він мусить мати стільки й стільки на годину. А як він виконав працю — неважко. Той „хтось” зацікавлений тільки у грошах. Ті, які дають йому працю, теж. Клієнт — це лише число у картотеці.

За тиждень прийду по свій старий годинник. Знаю, що пан Мельзер візьме за його направу менше, як хто інший. Спитаю його, може його праця більше коштує. Своїм спокійним, добрым голосом він відкаже, що ні. Бо він не хоче мене використовувати.

ПІСНЯ ПРО МОЄ СЕЛО

*Was unsterblich im Besang soll leben,
muss im Leben untergehen.*

Goethe

Коли мені стає до болю тужно за рідною землею, я повторюю ці слова чужого поета — і хочу, щоб хтось написав пісню про мое село.

Але такої пісні, яка гомонить у моєму серці, ніхто не зможе написати, бо кожний відчуває любов і тугу по -своєму.

Я навіть не знаю, як назвати мое рідне село. Моїх батьків - учителів польська школільна влада переводила з місця на місце за те, що говорили до школярів рідною, а не „ужендою” мовою. Чи назвати це село Вірлів — там, де я народилася, чи Білоголови — там, де підростала, чи, може, Кудинівці — де мене вже звали „панунцею”? Чи може Розгадів, де шумів ліс, чи може Кроснопуща, де цвіли й пахли квіти в день відпусту — св. Івана?

У фірмі, де я працюю, клієнти інколи звертають увагу на мій чужинецький акцент. Декому з них — може навіть і широ? — цей акцент подобається. Американцям завжди подобається щось відмінне, щось „імпортоване”. Дехто запитує мене: „Скажіть, з якої ви країни?”

„З України! — відказую — і хочу, щоб це слово звучало достойно, велично і гордо.

Деякі дещо знають про Україну — і тоді ми про неї розмовляємо. А інші, за звичкою, ставляють питання: Як з України, то з якого міста ви будете”?

Здається — дивне питання! Що скаже їм назва міста? Перемишль чи Чернігів, Золочів чи Коломия — хіба ззвучатиме для них так само „екзотично”, як Бомбай чи Ріо де Жанейро? Хто з них бачив українське місто?

І тоді кажу: „Я з України, але не з міста, у селі народилася і виросла”.

І тоді кінчається цікавість. Село — це „віледж”. Що ж може бути особливого у віледжі”?

Для людей, які живуть життям змеханізованого, супермодерного міста — що може бути цікавого у малому подільському селі?

Але для мене — і ще може декого — це цінність. Велика цінність. Це те саме, що колись для лицаря була його твердиня. У цій твердині замикалися і його сила, і його пов’язання з рідним, і його сердечна любов.

Мое село — це тепер твердиня для моїх думок, що їх розхитують і розвивають чужі вітри. Мое село, якого назви не знаю. Ні, ні — знаю — воно зветься „рідне”...

Не шукайте його на мапі. Таких маленьких сіл на мапах не позначають. Але дорога до нього дуже проста й легка — це дорога власного серця.

Ця дорога відома всім, що мають серце, що люблять. І вони тією дорогою часто ходять, бо солом’яні стріхи хат у малому селі давали душі більше тепла, ніж дахи хмаросягів. Там я була „своя” — а тут, де хмаросяги я залишуюся чужинкою до кінця своїх днів.

Липи, що росли при дорозі до білого монастиря, були — ох, були стократ кращі, як ці пишні дерева у чужих паркарх. Вони були рідні. Коли цвіли, вони пахли так, що хотілося їх з оп’яніння обійтися й цілувати. Але було б хіба смішно цілувати дерево. А тепер.. тепер мені жалко, що я вже ніколи не діткнуся устами цвітучої липової гілки у рідному селі...

Ті дороги, що ними бігали по теплому поросі босі ноженята... ті дороги, м’які від соняшного пороху... Всміхнеться хтось може поблажливо: „Ну й пригадала!” Хай всміхнеться, а хтось може пішки пішо би, щоб

ще раз по тих дорогах пройтися, у своє дитинство вернутися, ще раз почути, як пахнуть при дорозі фіолетові квіточки чебрю... У нас його „чебричком” звали.

**

Боже мій, хіба я знаю, звідкіля розпочати пісню про мое село?

Може від того, як сонце сходило над нивами? Так скаже хтось: „Сонце всюди однакове”. Ой, не однакове, ні. У чужому місті фабричні дими його прислоняють.

Може б від вітру почати мою пісню? Так спитають: „Хіба вітер тут не такий, як був?” Ні, не кажіть цього: тут вітер вам не принесе пахощів свіжозораної землі, пахощів сіна. Ані того диму, що снувався з - над вогнищ пастушків, які пекли бараболі. Інший тут вітер.

Якими словами розпочати цю пісню, що бринить у серці? Хіба розповідлю про самих себе. Про те, що ми тепер неспокійні, розгублені, втомлені. І інші, як колись були. Правда, добре живеться — і вигоди, й достатки, — а поступ такий, що аж у голові крутиться. Не годен уже думками всього схопити. Забагато діється, зашвидко дні котяться.

Якось розгублюємося. цьому світі, що постійно змінюється, постійно біжить вперед — хочемо віднайти себе самих, але не завжди нам це вдається.

Може тому, що ми відірвались від тієї землі, яка була нам рідною, бо ми були часткою її самої?

Мабуть, трудно дереву, що його пересадили в інший ґрунт, вrostи корінням у нього.

А я таки пробуватиму написати цю пісню. Буде в ній бриніти жайворонок, той самий, що колись над нивами. Жайворонок — сіра грудка землі, що котить вниз із весняної ясності срібні дзвіночки.

Тут жайворонків немає... Як же тоді знати, що вже весна прийшла?

Буде у моїй пісні сміятися сонцем жовтий лоташ.
Жовтий лоташ, що тепер пахне лінивими подільськими
річками, де дерев'яні мости.

Будуть снуватися у пісні нитки бабиного літа — ті
з - над осінніх піль. Нитки тоненькі, що розсновуються
над стернями, на брунатному бадиллі бараболяних ку-
щів, на межах.

Такі самі павутинні невидимі нитки снуються із мо-
го серця до землі моєї рідної. Тільки те павутиння рва-
лося, а ці — не рвуться.

Вони урвуться шойно тоді, коли затихне мое серце.

СПОКУСА

Не могло бути ніякого сумніву, що Марійка і Мирон одружилися з великої любови. Мирон був мрійником, і всі його почування завжди мали глибінь : розмах. Якщо він любив, то незмірно. І коли Марійка згодилася стати його дружиною, то вона теж була ним дуже захоплена.

Мирон власне „нічого не мав”. Якщо не рахувати матури, старшинської ранги й побуту в таборі полонених у Ріміні, з якого йому пощастило втекти, — Мирон справді не мав ніяких матеріальних благ. Не то що не мав ніякого фаху і ніякого титулу, але не міг навіть у тих часах дістати звичайної картки „діті”! А вже про виїзд за океан, де люди сподівалися розпочати „нове життя”, з тим своїм нещасним вояцьким минулим навіть не міг мріяти. І все таки, хоч батьки заперечливо хитали головами: „Марійцю, то не є ніяка партія, як ви дасте собі раду?” — вона таки вийшла за цього заміж. Може завинила в цьому та єдина сорочка, яку Мирон мав після втечі з полону і яку Марійка йому прала...

Правда, Мирон був дуже „пристійний”. Чорні кучері над високим рівним чолом, волошкові очі, широкі плечі й струнка, постать — прикликали увагу кожної дівчини. До того ж був він сердечний, добрий та розумний. Тому кінець — кінцем Марійчині батьки, хоч воліли б зятя лікаря або бодай магістра, погодилися на вибір своєї пещеної одиначки.

Не тільки в повістях, але інколи також у житті залюблена пара, поборюючи всякі труднощі, добуває щастя. Так сталося і з Марійкою та Мироном: по дов-

тих перипетіях вони таки приїхали до Америки, де Мирон, покінчивши фахові курси, дістав добру працю. По якомусь часі купили вони собі гарненьку хату, розуміється, авто, і життя їх попливло унормованим, вигідним та достатнім руслом. Їхні діти — Оля й Андрійко — підростали, були здорові, добре вчилися в школі. Марійчині батьки мешкали в сусістві і були вдоволені, що їхній дочці та їхнім внукам живеться непогано.

І саме тоді, коли ніби вже все було в порядку, на подружньому обрії Марійки й Мирона щось почало захмарюватися...

Дивна річ — більшість поважних проблем починається з цілковитих дрібничок. Бо хіба це не була дрібниця, що Мирон любив ходити на забави й танцювати з гарними жінками? І коли танцював, сміхався й говорив їм приємні слівця?

Марійці це не подобалося: „Ти залишаєшся до кожної гарної жінки”, казала вона, і в її голосі звучав терпкій докір.

„Але ж Маріечко, — пробував вияснити Мирон, — в цьому немає нічого злого. Коли виходимо поміж люді, годиться бути веселим і товариським”.

„Але в усьому є міра! — в голосі Марійки вже відчувалася злість. — Ти не мусів цілий вечір танцювати з панею М. І я бачила, яким поглядом ти на неї дивився. Бачила також, що ти їй щось шепотів на вухо. Умовлявся може на зустріч, що?” — Марійка була вже страшенно роздратована.

„Заспокойся Маріечко! — просив Мирон. — Запевняю тебе, що з панею М. мене нічогісінько”...

Марійка перебивала його ще якимсь докором, при тому були слізи і неприємні слова, які нічого не вияснювали, а тільки дратували.

Ради спокою в хаті Мирон перестав ходити на забави. Але від цього не багато покращали їхні взаємини. Коли до них приходили гости або вони когось

відвідували, Марійка завжди знаходила причину до невдоволення: „Ти фліртував з панею С. так, що мені було соромно за тебе! — докоряла Марійка. — Просто не зводив з неї очей...”

„Марійцю, ти щось вигадуєш! — боронився Мирон. — Пані С. розказувала мені про свою подорож до Європи...”

А чому ти її аж двічі поцілував в руку? Чи тому, що вона іздила до Європи, чи може тому, що вона молода й гарна?”

Так, причина була аж надто ясна: Марійка була хворобливо ревнива. Якби вона мала силу, то взагалі заборонила б Миронові розмовляти з молодими гарними жінками. Вона б навіть — якби це було можливе — зав'язала йому очі, щоб їх не бачив!

Молодість Марійки вже проминала, і вона наближалася до того віку, коли жінка втрачає свою привабливість. І про це їй безсердечно говорило дзеркало. Дзеркало, яке замість колишнього блідорожевого кольору її шкіри, відбивало жовтавий. Дзеркало, в якому замість давньої круглаво - приемної, бачила вона опасисту жінку...

А Мирон був романтик і естет. І його самого роки, як на диво, не багато змінили. Він — як казали знайомі — тримався прекрасно. Тільки трохи посрібились в нього скроні й з'явилися за дівчата почать залишилася такою ж стрункою, як була тоді, коли він подобався всім дівчатаам у таборі...

Марійка не хотіла з цим погодитися. І тому в одній ісуперечці, як звичайно подиктований її ревнощами, вона кинула злобно: „Хай тобі не здається, що жінки справді захоплюються тобою! Порахуй свої роки й усвідом собі, що ти нішо інше, як підстаркуватий Дон - Жуан!”

Мирон був заскочений і не знайшов ніякої відповіді А Марійка, користаючи з його мовчанки, докину-

ла: „Так, так, ти вже старий і ніяка жінка не поцікавиться тобою! Хібащо поглузує з твоїх залишень!”

Марійка не знала одного: що на цей раз вона сказала забагато. Перебрала мірку. Шмагнула батогом по мужеській гордості Мирона. Сказала йому, що він уже старий, хоч він не виглядав і не почував себе таким. Але сумнів був уже посіаний. І цей сумнів зродив бунт.

Розумний, добрий і м'якосердечний Мирон вирішив доказати своїй жінці — а може собі самому, — що вона помиляється. Хай це буде реванш за всі її безпідставні підозріння! Досі він був їй справді вірний — тепер, тепер коли вона його так образила — годі з вірністю!

Мирон не знав, як саме має виглядати його реванш, але нагода незабаром трапилася. І то зовсім припадково. Мирон поїхав у службовій справі з товаришем до великого міста.

Увечері пішли до театру. Там виступала молода, гарненька співачка. Вона була якоюсь далекою родичкою товариша, і після вистави товариш познайомив Мирона з нею. І зараз же залишив їх самих, кажучи, що має ще полагодити якусь справу.

Чи так справді було чи ні, Мирон не мав часу над тим задумуватися, бо панна Лілі — яке милозвучне ім'я! — дивилася на нього своїми прегарними очима кольору морської води й говорила: „Мій кузен (це вона про Миронового товариша) розповідав мені не раз, що працює з одним дуже розумним та елегантним паном. І що за несподіванка: це якраз ви!” Її очі привабливо вспіхалися до нього.

Мирон відчув, що його обличчя рожевіє, як у молодото хлопця. Як відверто, як безпосередньо висловлює свої думки ця вродлива панянка, ця люблена всіми співачка! Він їй подобається, він, якого жінка назвала „підстаркуватим”!

Він несміливо торкнувся устами маленької випещеної ручки і прошепотів: „Ви дуже ласкаві до ме-

не... Це честь, що можу перебувати в товаристві нашої зірки..."

Панна Лілі привітливо всміхалася: „Прошу, облишмо формальності. Звіть мене Лілі. Хай вам видеться, що я ваша давня знайома.”

„Я ж вас не раз бачив на сцені, стільки про вас чув,” — говорив Мирон, і вся його істота сповнювалася досі незнаною теплотою.

Звідкілясь з'явилось почуття, неначе ця прегарна дівчина справді була тією, яку він так бажав зустріти.

„Мені здається, що у нас знайдеться багато спільногого, — промовила дівчина, ніби відчитуючи його думки. І, не зводячи з нього погляду, додала: — Скажіть, але щиро, як ви хотіли б провести сьогоднішній вечір?”

У вашому товаристві, панно Лілі!” — почув свій власний голос Мирон. І, сказавши це, він зовсім не думав про Марійку.

**

Мирон зупинив авто на горі, з якої видно було майже ціле місто. Тепер, в сутінках пізнього вечора, воно було схоже на велетенську сітку сплетену із зір. Це були світла будинків та вулиць. Над ними, у висоті, прялася друга зорянна сітка. І в неї вплітався серпок місяця. А темне віття дерев пахло віддихом ночі і свіжого листя.

Сильніше від подику ночі пахли парфуми Лілі. Рукав суконки торкається руки Мирона. Хвилясте, пахуче волосся було біля його плеча. Лілі сиділа непорушно, ніби заворожена чаром ночі. У світлідалекої ліхтарні вона виглядала молодою, розмріяною дівчиною.

Її рука опинилася біля Маринової руки. Неначе вона ждала, щоб він пригорнув її до себе.

І враз Миронові віддалося, що він зовсім молодий і вільний, що він ніколи не зізнав Марійки, що зустріч з

цією дівчиною призначена долею, яка відкриває перед ним двері чарівного переживання.

„Мені так добре біля вас!” — шепнула спокусливо Лілі. Він чув, як її очі обіймали його обличчя в очікуванні.

„А Марійка глузувала, що ніяка гарна жінка не поцікавиться мною,” — схидно зашипіла Миронова думка. Він рвучко простяг руку, щоб пригорнути дівчину.

Але тоді сталося це, чого він сам не сподівався: його рука опинилася на керівниці авта, а його голос рішуче промовив: „Уже пізно, панно Лілі. Ви, мабуть, втомлені, я краще відвезу вас додому.”

**

Марійка ніколи не дізналася про цей вечірній епізод. Невідомо, чи вміла б вона навіть оцінити чесність свого чоловіка. Та Миронові вистачало почуття перемоги над самим собою.

СТЕЖКА З КУДИНОВЕЦЬ

Дівчат у Кудинівцях хрестили Маріями, Аннами і Ольгами, та коли вона народилася, їй дали ім'я Богданна. Це було трохи незвичне ім'я але для цього була причина — так називалася одна із доньок священика. А що Іван Возьний був старшим братом при церкві, то так він називав своє шосте чи сьоме з черги дитинча. Правду кажучи, воно не було Іванові дуже потрібне, бо він мав усього пару моргів поля і повну хату дітей. Але Бог дав — хай росте...

Богданка росла, їла пісну бараболю, вганяла по всіх стежках у селі, а босі подряпани ноги почала мити щойно тоді, коли наказала це робити вчителька. У школі були білені стіни та вишукана дерев'яна підлога, і до неї треба було приходити вмітому й зачесаному. З одежею у Богданки клопоту не було, бо мала тільки одну конопляну сорочину та одну вигорілу від сонця сукончину. Багато хто зі школярок мали ще, як у Кудинівцях казали, „душку” про неділю і про свято. Коли Іван Возьний продав на ярмарку теля, то треба було наперед купити щось старшим донькам, що вже діували. А Богданці було вісім, дев'ять чи десять років, то вона ще не рахувалася.

Нужденно виглядало те дівчатисько із бліденським від недоїдання личком, але сумне не було ніколи. Невеликі сірі очі завжди були до всього цікаві, — не було в селі дерева, на яке вона не видряпалась би, не було весілля, на якому не бігла б з гурмою дітисків зараз за молодою. Кажуть, що у дитинстві можна звикнути до всього. А якщо так, то чому мала б Богданка не звик-

нути до пісної бараболі і до вузької лавки під вікном, на якій вона стала?

Ніхто ніколи не чув, щоб Богданка на щось нарікала. Правда, коли трохи підросла, свідомо чи несвідомо хотіла поліпшити своє злиднене існування. І, мабуть, з тією метою годинами простоюювала біля воріт школи, чекаючи, коли вчителька закінчить учити всі чотири класи, запримітить її і покличе. Покличе, щоб ніби щось допомогла — чи замела хідник перед школою, чи накопала із служницею Ганею моркви. За таку поміч учителька давала поїсти, а часом навіть щось із одежі своєї доньки, яка вчилася у гімназії.

Зрештою, не тільки про їжу та про одежду йшлося. Богданку в учительчиній хаті манило щось незвичайне. Варто вже було зайти до кухні, де підлога була ще чистіша, як у класі, висіли фіранки на вікнах, а крізь двері видно було вчительчин пожій, у якому стояли канапа і кредитенс. Самі назви — яких, Богданка не знала — не мали значення, важливим було те, що ця обстановка була зовсім іншою, як у хаті Возьних.

У війну Богданка закінчила четверту класу народньої школи. Скільки їй могло бути тоді років? Дванадцять, тринадцять? І тоді ж приїхала до села вчительчина донька Блянка. З ясними косами і в гарній суконці. У селі Блянку називали „панунцею”, а Богданка називала її „молодшою панею”, бож учителька була для неї „старшою панею”.

Німці забрали служницю Ганю копати окопи, і вчителька потребувала когось, хто носив би воду зі студні і ходив по сіль до кооперативи. Богданка без надуми погодилась. Тепер вона вже мала запевнену їжу і до того ще дві майже добре сукончини, перешиті із Блянчиних суконок. Її радість була ще більша, коли Блянка подарувала їй пару черевиків.

Черевики були трохи завеликі і злітали Богданці з ніг, але то були справжні панські черевики, до яких

навіть не вмивалися черевики старших сестер Гані і Ольги, куплені у жида зі Зборова.

Коли Богданка їх узула, вона вже почувала себе не дівчуром з хати Івана Возьного, а кимсь зовсім іншим. Вона неначе вищляхетніла у своїх власних очах, неначе покращала і стала напішпанею. Тому то Богданка вузувала черевики навіть тоді, коли йшла по воду, хоч це суперечило сільському законові. Вона хотіла, щоб люди бачили її іншою, але тепер у селі ніхто не звертав на це уваги, бо всі думали і говорили про війну, про фронт, про контингенти, про незасіяні поля.



За керівницею авта сидів Юрко старший Богданчин син. Блянка дивилася на нього й думала: „Як він може бути такий спокійний?” Маріян, Богданчин чоловік, сидів поруч Юрка і плакав. Плакав тихо, майже беззвучно, і слози, що текли по його обличчю, витирає хустинкою, „Це він плаче так, як колись у Кудинівцях цялотіла сльота восени, подумала Блянка. — Безупину, незмінно. Але сльота, хоч була дошкульна та притільна, не боліла”.

Вони ще не рушали з місця, чекаючи на Богданку, яку мали везти попереду них. До Юрка підійшов чоловік у парадному одязі, з виразом важливості на обличчі і кинув: „Засвітіть світла”. Юрко відповів: „добре” і почав шукати гудзика збоку керівниці.

„Він не знає цього авта”, — подумала Блянка. Авто було позичене, бо Юркове трохи не розліталося зі старости. Те, яким вони їхали, теж не було нове, пружини у сиджені були видушені, і Блянка відчуває це виразно.

Авто, що в ньому була Богданка, під'їхало, і тоді Юрко рушив з місця. Маріян промовив майже дитячим голосом: „Це наша мама, сину?” — і Юрко з якоюсь покірливістю підтверджив: „Так, папо”. Обидва хлопці

звали Маріяна „папою”, бо так звали його в родині на Литві.

Юрко вийняв папіросу і закурив. На мить Блянка жахнулася: „Хіба на похороні годиться курити?” Але Маріян нічого не сказав Юркові і собі закурив папіросу.

Блянка зрозуміла: вже надто важко від цієї триденної напруги. Юрко, хоч назовні спокійний, мабуть вичерпаний цим усім. Хоч би безнастаним плачем Маріяна. Як довго можна дивитися, як батько плаче?

А Маріян не переставав плакати. Він курив і плачував.

В авті було важко від тиші. Блянчина мати, що завжди вважала своїм обов'язком підбадьорювати людей — навіть вона мовчала. Бо їй видавалося, що тепер не годиться нічого говорити. Пізніше — так. Пізніше вона щось скаже. Напевно про Богданку. Як вона ходила до неї до школи, а може який в неї був милий, теплий альт.

Блянку гнітила тиша, в якій плакав Маріян. Вона ще ніколи не бачила, щоб мужчина так безнастально плакав. І до того Маріян не був неврастеніком.

— „Хто може збагнути людську вдачу?”, — подумала Блянка. Вона відвела голову вбік і зустрілася з личком молодшого Богданчиного сина, Андрійка.

Андрійкові було п'ятнадцять років, але він видавався їй ще зовсім дитиною, якій потрібно мати коло себе когось сильного, розумного. А також когось, хто промовляв би до нього ніжно. Якраз тепер, коли батько не виявляє ніякої сили, тільки плаче.

Андрійко притиснувся до дверей авта, ніби хотів зайняти якнайменше місця. Блянка не могла відчитати з його обличчя, чи йому сумно, чи тільки прикро. Вона жаліла Андрійка куди більше, як Маріяна: він знайде полегшу в слезах, а ця дитина?...

Ще поки вони сіли до авта, Блянка уважно огля-

нула Андрійка. На ньому була синя, нова сорочка, а поверху приношена куртка. Черевики були зовсім стоптані. Вона запитала його, чи маєш інші. Андрійко відказав, що не має.



Непотрібно було напружувати пам'ять, щоб побачити той ранок у Кудинівцях. Деяких речей люди ніколи не годні забути, — Блянка пам'ятала той ранок, ніби він щойно вчора минув.

Мати була переляканана й настоювала, що треба все лишити й тікати. Вже майже нікого в селі нема. Чи Блянка не чує того страшливого гудіння й цієї не-самовитої стрілянини? Це гудіння — виття — це якісь нові гармати, що їх уживають на фронті. Полковник згадував, що у них є якась нова зброя. Але тепер нема часу розмовляти про фронт, бо він уже під селом. Мама глянула на Богданку: „Ти чого тут? Іди до своїх, до тата й мами.”

Богданка зовсім не була переляканана. Їй було цікаво, що діється щось незвичне, щось, чого вона досі не бачила. Вона відказала: „Наши вже поїхали до Млинівця. Я буду з панями.”

Ми самі не знаємо, що з нами буде! — скрикнула мама.

Блянка вже вдягнула свій парадний гранатовий костюм. Він був затеплій на липневий ранок, але в дорогу завжди вдягають костюм. Так вчила мама. Блянка заглянула в дзеркало: „Не треба хвилюватися. Полковник обіцяв своє авто, якщо треба буде евакуювати село.”

Мама вибігла на ганок і зразу ж повернулась. „Уже горить коло млина!” І рівночасно коло вікна просвистіли кулі.

Кидали у валізки якусь одежду. Мама поклала срібне накриття і вишивану подушку. „Може треба

буде десь переспати," — сказала. З вікон позривали фіранки, щоб не скопив вогонь. Перехристилися обидві перед образом Голубої Мадонни на стіні. Мама замкнула двері.

— Підеш з нами до Млиновець, Богданко, там пошукаєш свою родину, — сказала мама. І вони пішли тою дорогою, на якій лежав натрітій порох. — Дивно, що полковник не прислав авта, — замітила Блянка. Мама відповіла: — Йому тепер не до обіцянок.

Вони йшли дорогою поблизу хати Кіндрата, коли вибухнуло стрільно, засипаючи їх землею і листям з дерева. Стало страшно, навіть Блянці. Ще ніколи не бувало, щоб дорога і подвір'я попри неї були такі порожні. Одночасно мама і Блянка сказали, що беспечніше буде йти стежкою поза городами.

Богданка йшла спереду, помагаючи нести валізку. У валізці були її черевики. Цим разом вона їх не взула. Вона не знала, що це вона востаннє йде стежкою з Кудиновець.

„Це було дуже давно," — подумала Блянка, їduчи в авті. Богданці було тоді яких тринадцять років, може чотирнадцять. Тоді ані мама, ані вона не думали, що Богданка зостанеться при них. Вони хотіли залишити її в Розгадові у маминої сестри, поки перейде фронт. Вони ж їхали з Розгадова у невідоме. Знали тільки, що прямують на захід.

Але Богданка кричала, що не залишиться. Вона хоче їхати з панями. Це був крик, перемішаний з плачем. Вона раз — у раз повторювала: „Що буде паням, то буде й мені."

Мама була б її залишила, якби Богданка не вжила засобу, здавна відомого селянським жінкам і дівчатам: припала до колін Блянки і обхопила зі словами: „Я не пущу, я пань не пущу самих. Де ви, там я!"

Блянка сказала коротко: „Хай іде з нами". Мама безрадно розвела руками і подумала: „Іван Возньий

виїхав ранком із села і залишив Богданку в школі, чи не так? Що ж, у нього шестero чи восьмерo дітей, крім Богданки..."

**

Блянка тримала в долонях Андрійкову руку. Йи вивдавалося, що він хоче, щоб біля нього був хтось спокійний, упевнений, що не плаче. Враз з тим вона думала: „Як це сталося, що Маріян і його сини стали мені такими близькими? Правда, після того, коли Маріян одружився з Богданкою, ані Блянка, ані мама не відчували до нього ворожнечі. Але перед тим, поки Богданка вийшла за нього заміж — о, так. Вони обидві тоді палко протестували, вживали всіляких аргументів, забороняли їм зустрічатись. Причина для цього була тільки одна: Маріян не був українцем. Мама завжди повторювала: „Що б подумав твій батько, Богданко, коли б зінав, що ти виходиш заміж за чужинця, за людину чужої віри?” І говорила слушно: обидва сини Богданки вже виховалися в обряді Маріяна — хіба могло бути інакше?

Коли Богданка — таки без згоди мами — вийшла заміж, їй було чи не сімнадцять років. Але це було давно, і ця справа давно перестала боліти. Тим більше, що Маріян не був шовіністом, і в хаті завжди говорили по українськи.

Коли вони, покинувши Кудинівці, по різних не-приємних пригодах опинилася нарешті в Тиролі, в таборі для чужоземних робітників, Богданка була єдиною реальною пригадкою рідної землі. Це може вивдаватися перебільшено — патетичним, але так насправді було. Блянці важко було повірити, що миття долівок у бараках робітників — це дійсність. Їй це вивдавалося кошмаром. У тирольських горах не було видно ніякої війни, і бауери дивилися на Блянку та всіх інших робітників як на непотрібних зайд.

Блянка не належала до тих, які звикають до при-

ниження. Вона постійно перебувала у стані тяжкої задуми, яка розвіювалася лише від голосу Богданки, що з наївною серйозністю раз — у раз пригадувала: „У нас вдома...” До того Богданка часто співала кудинівських пісень, гагілки, коляди — все те, що злаґіднювало гострий біль по втраті рідного.

А потім Богданка з легким серцем забула про все — і відчужилася.

**

Вони висіли з авта і пішли за домовиною Богданки. Попереду Маріян з Юрком. За ними мама, Блянка, Андрійко. Вони йшли по простеленому на землі хідникові.

„За цей хідник теж треба заплатити, — подумала Блянка. — Навіщо вони його кладуть? Хіба така дурниця, як простелений, до речі вже стоптаний, хідник міняє в чомуусь справу? Щоб виглядало парадно чи щоб облегшити ходу тих, що йдуть за домовиною?”

Біля Богданчиної домовини став священик латинського обряду і почав читати останні молитви. Він читав їх механічно, без ніякого чуття. Тому, що ранок був холодний, у нього почервонів ніс. Він кілька разів повторив ім'я „Дана”.

„Це так перезвали вони Богданку, — подумала з досадою Блянка. Щоб летше було їм вимовляти і щоб видалася вона тутешньою. А вона ж ціле життя була Богданкою. І коли б вона чула ці молитви, навіть їх не розуміла б. Вона ж знала всього кілька слів по англійськи.

Враз Блянка виразно побачила Богданчиного батька, Івана Возьного, що був при церкві „старшим братом”. Він ішов довкола престола в Кудинівській церкві, ніс у руках високу, горіючу, свічку. Його виглянувані чоботи поскрипували.

„Івана Возьного вже давно нема, — подумала

Блянка. — Та щоб він сказав на ці молитви у чужій мові?"...

Юрко і Андрійко стояли непорушно. Маріян все ще тихо плакав. Квіти, які вже перед тим привезли, були розкинені у безладі. Вони були зім'яті й без ніякої краси. Так, як той забруднений хідник, яким вони прийшли до могили.

Блянка побоювалася, що коли священик закінчить молитви, Маріян не захоче залишити Богданки. Кинеться до домовини і буде ридати. Але так не сталося. Маріян покірно відійшов, ні, не поспішав, а поплекався як хвора людина.

Чоловік у парадному одязі, який займався похороном, уже був біля їхнього авта і, всміхаючись, відчиняв його дверцята. На його обличчі була приkleєна усмішка тих, що вже виконали свій важливий обов'язок. Тепер він може повернутися додому, скинути нарядну одежду і сісти за другий сніданок.

**

Вони сиділи за столом у Блянчиній хаті і вона наливала їм усім гарячої, пахучої, кави. Ще попереднього вечора вона запитала Андрійка, що вони їли протягом трьох днів, відколи померла Богданка. Виявилося, що нічого, якщо не рахувати тих вареників, які зварила мама і по які приїхав автом Юрко. Вареники їли вони обидва, Маріян ні. Він мусів ослабнути з голоду, але й тепер, коли хлопці їли з appetитом, не міг проковтнути їжі. Однак, уже не плакав. Монотонно —млявим голосом розказував про Богданку. Про те, як тепер порожньо в хаті. Перед похороном хлопці робили порядок в хаті і викинули на сміття її старий пасок від суконки. Він пішов на двір і приніс той пасок до хати, бо Богданка любила його. А вночі вона прийшла до нього. Він спитав її: „Як ти почуваєш себе, Богданцю?” А вона відповіла: „Добре, зовсім добре”.

Мама розказувала про Богданку, коли вона ще була школяркою. І про те, який в неї був гарний голос.

Маріян і хлопці здивувалися: „Вона ніколи не співала.” Вони й не знали, що в Богданки був милив, оксамитний, альтовий голос.

Юрко привів на сніданок свою дівчину. Вона сиділа поруч нього, і час від часу вони щось шепотіли одне до одного. На обличчі Юрка вже не було тієї суворости, з якою він іхав на цвінттар. Він уже всміхався.

Маріян монотонно говорив, а Блянка думала про Андрійка. Богданчин син, ще дитина. Скільки радісного він досі пережив? Мабуть, небагато. Богданка над ним дуже розпадалася, бо він був слабого здоров'я. А тепер він був осамітнений, бо батько і брат підуть до роботи. Які почуття у дитини, що втратила матір?

Юрко відвіз Маріяна додому, бо його почав морити сон. Блянка заявила, що Андрійко залишиться у них ще на пару годин. Андрійко був радий з того. Він волів бути між людьми, які не плакали так, як Маріян. Він помог Блянці помити й поскладати посуд після сніданку. Блянка запитала його, що він буде робити, коли закінчить школу.

„Я хочу бути лікарем”, — відповів Андрійко. Тоді вперше Блянка побачила на його обличчі усмішку.

**

Вона увійшла до крамниці, і Блянка в сотий раз питала своїх думок: „Як це можливе, що ці три дні я не змогла ані разу заплакати? Богданка була така близька, як рідна земля. І Богданки вже нема. Вже ніколи не буде”.

До них підійшов продавець. „Прошу черевики число сім з половиною для моого сина”. Вона сказала „моого сина” виразно, підкреслено. Вона мусіла сказати цю фразу так, бо Андрійкова мати вже відійшла своєю стежкою, яка ніколи не заведе до Кудиновець.

ЗОЛОТИЙ СЛІД

Чи я в лузі не калина була,
Чи я в лузі не зелена була,
Взяли мене порубали
Та в пучечки поскладали
Така доля моя...

(народня пісня)

Любити можна людину, і любити можна білу березу, що росте біля хати. У людській приязні можна нераз гірко розчаруватися, та моя біла березонька зосталась вірна й по смерти...

Хто посадив її — не знаю. Коли я її вперше побачила, вона вже була висока, дуже висока. Пнучись до сонця поміж двома будинками, вона винесла свій пишний верх вище дахів. Сходяче сонце цілувало кожного ранку її горде чоло і золотило її зелені коси.

А коси ці були прекрасні. Вони були довгі, буйні і пахучі. Не знаю, чи є у світі віття тарніше за те, яким пишалася моя біла береза.

Буйні та ніжні, привабливі та чарівні коси білої красуні розчісував її любчик — вітер. Він грався ними як закоханий хлопець. Він прилітав знад озер, із заходу. Інколи він був, як закоханий романтик, ласкавий і ніжний, часами бував, як химерний коханець, шорсткий до меж брутальності. Та вона була буйна і сильна і остоювалась його зрадливим залиянням.

На її спущених віттях гойдались в сонячну днину пташини. Це була їхня розвага — присісти отак на тонкій віточці і колихатися то в один, то в другий бік. А ми з мамою дивилися на пташат і всміхалися: „Дивись, он там пташка грається на березі”.

Це була теж і наша розвага — дивитися на красуню березу і на пташат, бо окрім неї та старої хати — в нас нічого не було. Власне із-за красуні-берези ми цю стару хату купили.

Практичні та вирахувані люди таких старих будинків не купують. У їхній ремонт треба вкласти стільки труду й гроша, що воно ніяк не оплачується. Але ми „практичними” не були, і мабуть, вже тієї штуки не навчимося. Ми просто хотіли мати дах над головою, бо стільки воєнних років були без даху, без власного кута. А ремонт, труд і витрата грошей? Мій Ти Боже — хіба щонебудь у житті дасяється легко?...

А хата була біля парку, і біля хати була така чудова берізка! Це можуть зрозуміти тільки ті, які ніколи не вростуть у чуже місто, і яким до кінця днів бракуватиме зелених піль і лісів...

Небагатим людям не багато потрібно до щастя. Вистачить одне зелене дерево, яке у їхній уяві заступає їм ліс. Небагаті люди вдоволяються мініятурною картиною того, що нагадує їм рідне, дороге серцю. А вона, біла беріzonька, так нагадувала свої сестри — берези далекої Галичини...

Нам було так добре разом. Вранці у вікно простягалася березова вітка. Вона розказувала про пори року краще за календар. Коли на ній були дрібні, м'яко-зелені бруньки — це означало, що до міста крокують Весна і Великден.

Колись довкруги кудинівської церкви росли білі берези. Як у Великодній досвіток отець Хабурський виносив із церкви золоту чашу, і як встаюче сонце кланялося їй у трикратнім обході довкруги церкви, і як ціле село співало „Воскрес еси із мертвих”, тоді білі кудинівські берези покланяли Воскресенню розпущеними косами. Мов дівчата від „фореньгов”, що йшли з Воскресним співом. А ви дивуєтесь, чому самотня береза нагадує самотній людині рідну землю?...

Коли ранками я йшла до роботи, а беріzonька при-

хильно маяла до мене широкими рукавами, сплетеними із мільйонів мережаних листків, то я знала, що вже йде літо. І хоч мені було трохи жалко, що справжнього літа я в місті не побачу, то я потішала себе дрібною потіхою: в неділю, коли люди вийдуть за місто — ми сядемо під хатою і будемо милуватися нашою березою. І нам буде здаватися, що ми теж на літньому дозвіллі. Не такому, як колись вдома на вакаціях, але хіба можна вимагати від життя забагато?...

А як на траві золотилися різьблені, мов маленькі серця листочки, то це був знак, що осінь іде. Тоді ставало трішки мелянхолійно. За чим? За пройденим літом — чи літами, що промчалися? За теплом сонця, чи за теплом втраченої хати?...

Але восени берізка із золотими косами була така чарівна, що нагіть туга-тоска не мала до неї приступу. Та й чи треба розказувати про осінню красу? Чи не з'являється перед очима малюнки, що їх дарувала нам в молодості рідна земля?

...Десь якась білопенна береза при гостинці, а на полях пастушкі палять вогнище, а дим сивий стелиться по бараболинні, а ви йдете дорогою у рідне село...

..У зимі берізонька ставала зачарованою білою царівною, яка спить у завороженім палаці із зоряною стелею. Її коси сріблив іней та сніг. Білій беріzonьці снилися тоді сни, які ввижалися комусь по ночах: білі поля подільські, санки йдуть, дзвіночки бринять, санки йдуть в морозну ніч далеко — чи не аж на чумацький шлях, що вторі? По свою мрію та по щастя йдуть. А кому щастя mrіється — тому зима не страшна. Тож снила солодкі сни наша біла царівна — берізка...

**
*

Приятелими її були не тільки ми, стужені на чужині, люди. Окрім коханця-вітра, вона мала молодих і веселих товаришів. Вивірки. Знаєте — такі пукастоокі, пух-

настохвості, рухливі як секунди, вивірки? В моменті тут, а за момент — вже на самому вершечку дерева.

Добре було вивіркам з берізкою: було де виправляти герці, було де гратися. І по тілці видряпatisя на дах хати, продіравити його і звити собі гніздечко на стриху.

Ех, псотливі вивірки!

Ех, добрі були часи. Весело було і тобі, берізонько, і пташатам на твоїх гілках, і вивіркам, і людям.

І сусіди були добрі, такі, що їх не треба боятися.

А потім, як завжди либонь у житті буває по доброму — речі та справи стали гіршими.

Спокійне місто захопив шал „урбанізації”.

До міста грінули ватаги чорних нахаб, і їм стало „тісно” у їхніх кварталах.

Чорні нахаби розповзлись по місту мов комашня, від якої люди тікають.

І повтікали. Ті сусіди, яких не треба було боятися — зникли. А в їхніх домах поселилися „нові” — та вже не сусіди.

З цих пір стала в'януть беріzonька. Хто його знає чому? Казали „специ” — ох, скільки тих „спеців” тепер кругом! що якась пошестъ кинулася і від неї гинуть білопенні берези.

Пов'яли й ті берези в парку. Кажуть — від затроєного повітря. А ми з болем дивилися, як наша красуня ронила спершу метві листочки, відтак жмути мертвого волосся кіс, відтак...

Відтак однієї весни не прокинулася зі сну біла наша царівна. Не воскресли бруньки на тонких віттях. Не заленіли з весною.

...Берези у моєму рідному селі розтрощили гарматні стрільня і спалив пожар фронтових боїв... Нема вже кому молитися біля церкви у Великодній ранок. Та й церкви вже теж нема. І нема кому винести у Воскресному обході золотої чащі... Вже нема нічого білого та ясного у моєму далекому селі...

А тепер ця остання тихо вмерла. Надаремно коханець-вітер торгав її косами. Не чула і вже не всміхалася до нього зеленим сміхом. Стояла з обламаним гіллям, як болісна згадка колишньої радості.

Сердитий коханець-вітер ламав крихітні вітки, кидав на землю. А я кожного ранку піднімала їх, як піднімається залишки розбитого щастя.

Радив хтось із тих „практичних”: „Зрубайте, вона ж мертвa вже. Впаде колись та школду заподіє”.

Як це легко радити, коли ця рада вас не стосується! Не легко визбутись чогось, що зрослося з вами.

Визбутися того, що було прекрасне? Що було таке дороге?

Легко сказати: „зрубайте, бо вона вже мертвa”. Але я тямлю, що вона була жива!

Я всеодно люблю той білий пень, що ча ньому ще трохи гілля вгорі. Все ще по-давньому пестять їх очі мої.

Думки приходять: Зів'яла береза — може і людське життя так в'яне як вона у чужому, почорнілому місті?

**

В понурий осінній вечір буря розшалілася. Це вітер з-над озер, із заходу, прилетів. Сердито до колишньої білої любки підскочив. До її гордого чола, що все ще понад дахи до сонця стояло, замахнувся. Вдарив об те чоло люто — і зломив верх.

Грянув грюкіт. Мов страшний зойк несовітський. Зойк розплачу і останнього болю. Білий верх, мов струнка колюмна, об камінь розпанахався.

І в той сам час зойкнуло мое серце. Тихо, як біль по останньому втраченому щасті.

Казали люди: „Щастя маєте. Коли б так на авто впало — знищило б дощентно. Або на дах, уявляете, яка страта?”

Це правда. Але моя вірна берізонька і по смерти не хотіла завдати турбот.

Покликала людей, знову ж таки „спеціялістів”. Тих, що рубають дерева. Я бачила, як вони механічною пилкою пилили мою білу мрію. По кусках пилили. І падали білі кості берези на камінь.

А я стояла, пронизана вся гірким жалем, і соромилася заплакати. Бо сказали б робітники: „Божевільна якась, за спорохнявілим пнем плаче”.

А день стояв такий лагідний та теплий, мов би це не пізня осінь, а солодка весна була. І навіть сонце, що досі за хмарами ховалося, із-за хмар виглянуло. Наче б і воно хотіло попрощати берізку.

— Як ладували порізані кусні дерева, сказала: „Залишіть мені бодай два кусочки”. Хитнули головами: „Це ви з них стільчики зробите?”

Може й стільці. Як дочекаємо літа, на одному пеньочку сяде мати, на другому я. Сядемо біля того місця, де берізка стояла.

Мати з землі трісочку підняла та й каже: „Оце і серце нашої берізки”.

... Ви думаете, може, що тільки люди мають серце? Берізонька теж його мала.

Взяла я цю трісочку, поклада на столі біля того вікна, крізь яке колись дивилась на березку.

Вже авта збиралися від'їздити, коли нагло із заходу примчався коханець берізки — вітер. „Де вона?” — зашепестів крилами. Припав до місця, де вона колись стояла. А там тільки зрізаний пеньок.

Тоді вітер божевільно закрутися, завив з розпачу. Бо замість білої любки, побачив на вантажних автах тільки її білі кості. Ошалілий метнувся вгору, скопив хмару. Шмургнув хмарою, аж розкотилася вона струями наглого дощу.

Це був сильний, зливний дощ. Ні, не дощ. Це плакав

мільйонами сліз вітер по втраченій любці — білій березі.
Сльозами вмивав білі пеньочки, мов просив прощення...

А мама сказала: „Це природа плаче за білою берізкою”.

**
*

Чи ти бачив, вітре, жовту смугу на землі від того місця, де росла берізонька до дороги, якою їхали вози з її тілом? Ця широка, схожа на стежку смуга, покрита трачинням із зрізаного пня. Так, у людей це тільки трачиння, а в мене — це золотий слід, що застався по вірному приятелеві.

ЗМІСТ

Частина перша

Гілка плющу (Слово від автора)	9
Звичайне людське серце	11
Мініатюри життя	13
Дещо для мрійників	15
„Приїдьте до нас на празник”	18
Школярики	21
Під Різдво	24
Карнавал	27
Білі рукавички	30
П’ять доріг	33
Синя чічка	37
Шкільна задача	40
Юрчик	43
Чому	47
На хвалу Божу	50
Великдень у трьох світах	53
Трішки спізнена весна	56
Остання гагілка	59
Зелені свята	62
Провина білої півонії	66
Скорбна мати	69
Благослови, Владико!	72
Міст над прірвою	75
Спогад з великого міста	78
Стара історія на новий лад	82
Мати	85
Про милосердного самарянина	89
В осінній день	92
Листопадова пісня	95
Суботній ранок	98

Ясний дощ	101
Слухний гнів	104
Авто і коник	107
У зимовий вечір	110
Казка білих сніжинок	113
Афіші	117
Квіти і туга	121
Коли пахнуть липи	124
Всеобіймаюче милосердя	127
Лист до святого отця Миколая	130

Частина друга

„Непримиренна”	135
Зорі у вікні	139
Срібна Мадонна	143
Нездійснена мрія	146
Ми і вони	150
Мій хрещеник	154
Тінь гріха	158
Недільний ранок	162
Життя складається з дрібничок	165
Ті, що не забувають	168
Фатум	172
Ганнуся	177
Ілюзії	181
Балада про велику любов	185
Про що не знала Меріям	189
Алергія	194
Різдво української журналістки	197
Навзикай	201
Мій жидівський приятель	205
Пісня про мое село	211
Спокуса	215
Стежка з Кудиновець	221
Золотий слід	231

